

Délvidéki Szemle

Történettudományi folyóirat

Tartalom:

- Németh Ferenc: „A belső Bácskára nézve legnagyobb áldás” –
A Ferenc-csatorna egy 18. század végi és egy reformkori útleírás tükrében
- Tari László: A zentai postaforgalom kezdetei – Posta, távírda- és telefonszolgálat
- Fábián Borbála: Baja városának önálló törvényhatósággá emelése:
1873 – Baja Libera Regia Civitas jublicata
- Rédey-Keresztény János: Pécs és 18. századi latinul író költője, Agyich István
- Heverdle Péterné Könccse Kriszta: Petőfi Sándor költeményeinek tovább élése a bácskai népdalokban, válogatás a Népzenei Gyűjtemény MTA-BTK Zenetudományi Intézet adatbázisából
- Petheő Attila: A Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület és a pedagógiai lapok

Délvidéki Szemle

2023. X. évfolyam, 1. szám

DÉLVIDÉKI SZEMLE

A megjelenést támogatta:

*Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó*

Főszerkesztő: *Zakar Péter*

Szerkesztők: *Döbör András, Fábíán Borbála, Fejős Sándor, Fízel Natasa, Forró Lajos,
Hegyi Ádám, Petheő Attila, Pető Bálint, Szabó Pál*

Felelős szerkesztő: *Fábíán Borbála*

Nemzetközi Tanácsadó Testület tagjai: *Fodor István (Zenta), Molnár Tibor (Zenta),
Szekernyés János (Temesvár), Srđan Cvetković (Belgrád), Kovács Attila (Ljubljana)*

Lektorálták: *Döbör András (1.), Fábíán Borbála (2.), Sokcsevis Dénes (3.), Hegyi Ádám (4.),
Medgyesy S. Norbert (5.), Fízel Natasa (6.)*

Címlapterv: *Forró Lajos*

A borítón Bács vármegye (comitatus Baciensis) 1798-as térképének részlete a Ferenc-csatornával (Görög-Kerekes Magyar Atlaszból, Medvey Gábor gyűjteményéből) látható.

A folyóirat megjelenik évente két alkalommal: tavasszal és ősszel. A lap a történelmi Délvidék és a Duna-Körös-Maros-Tisza Euró régió múltjáról és jelenéről közöl tudományos igényű, lektorált tanulmányokat, forrásismertetéseket, kritikákat és a délvidéki közélettel kapcsolatos cikkeket, interjúkat, konferencia-előadásokat.

A *Délvidéki Szemle* „Tudományos közlemények” rovatában jelennek meg az eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakcikkek absztrakttal. A folyóirat a történet- és társadalomtudományok minden területéről közöl lektorált tanulmányokat; kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetéseket, elemzéseket és átfogó szintéziseket.

A *Délvidéki Szemle* „Közélet” rovatában jelennek meg a délvidéki történeti kutatásokkal és a közélettel kapcsolatos publicisztikák, interjúk és konferencia-előadások írásos változatai, melyekre a tudományos közleményekkel szemben támasztott követelmények nem vonatkoznak.

A *Délvidéki Szemle* „Téka” rovatában jelennek meg a délvidéki vonatkozású könyvekről, filmekről, adatbázisokról és egyéb médiumokról szóló ismertetők, kritikák.

A *Délvidéki Szemle* „Kitekintő” rovatában közöl a történelmi Magyarországtól a trianoni döntéssel elszakított országrészek múltjáról és jelenéről eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakcikkeket, tanulmányokat, kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetéseket, elemzéseket és átfogó szintéziseket.

A benyújtott tudományos közlemények megjelentetésének fő szempontja a szakmai minőség. A kéziratokat a szerkesztőség véleményezi, majd a tudományos közélet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai lektorálják. A benyújtott tudományos közlemények szerzői bejelentik, hogy másutt még nem jelentették meg írásukat, a Szerkesztőség pedig nem zárja ki, hogy a *Délvidéki Szemle*ben történő közlés után máshol vagy más nyelven megjelenjen.

A kéziratokat magyar, szerb, német vagy angol nyelven, elektronikus formában a szerkesztőség címére kell beküldeni. A tanulmányok terjedelme minimum 10, maximum 20 nyomtatott oldal lehet.

Szerkesztőség:

Délvidéki Szemle Szerkesztőségi Hivatal

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

H-6725 Szeged, Hungary

Hattyas sor 10.

Tel.: +36/62-544-759

Email: delvidekkutato@delvidekkutato.hu

Honlap: www.delvidekkutato.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK

1. „A belső Bácskára nézve legnagyobb áldás” – A Ferenc-csatorna
egy 18. század végi és egy reformkori útleírás tükrében
(Németh Ferenc)5
2. A zentai postaforgalom kezdetei. – Posta, távírda- és telefonszolgálat
(Tari László)22
3. Baja városának önálló törvényhatósággá emelése:
1873 – Baja Libera Regia Civitas jublicata
(Fábián Borbála)47
4. Pécs és 18. századi latinul író költője, Agyich István
(Rédey-Keresztény János)55

KITEKINTŐ

5. Petőfi Sándor költeményeinek tovább élése a bácskai népdalokban,
válogatás a Népzenei Gyűjtemény MTA-BTK Zenetudományi Intézet
adatbázisából
(Heverdle Péterné Köncse Kriszta)76
6. A Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület és a pedagógiai lapok
(Petheő Attila)99

TÉKA

- 7. Egy jó könyv. Jobb címmel?**
(Illik Péter).....112
- 8. Hiánypótló források a békési reformátusok 18-19. századi történetéből**
(Döbör András).....115
- 9. A. Sajti Enikő: „Kis Bácskából süvít a szél...” Összeomlás,
hatalomátvétel, kisebbségpolitika a Délvidéken 1918–1947**
(Papp Árpád).....114
- 10. Margittai Linda: „Zsidókérdés” a Délvidéken 1941–1944**
(Pejin Attila)116

**„A BELSŐ BÁCSKÁRA NÉZVE LEGNAGYOBB ÁLDÁS” –
A FERENC-CSATORNA EGY 18. SZÁZAD VÉGI ÉS EGY REFORMKORI
ÚTLEÍRÁS TÜKRÉBEN**

NÉMETH FERENC

ABSTRACT

At the end of the 18th century, the difficulties of transport due to the marshes created new needs in Bácska, with the construction of new waterways, which were of great transit importance for the transport of goods and passengers. One of the most striking examples of this was the construction of the Ferenc Canal, which considerably shortened the route of the Danube shipping. The works, designed and supervised by József Kiss and Gábor Kiss, began in 1793 between Bácsföldvár and Monostorszeg and were opened to traffic in 1802. In just a few years its economic usefulness and profitability were considerable, and the waterway traffic brought a noticeable boom to the settlements along the canal. In the first twenty-five years of its operation, it earned no less than 20 million forints. This study describes the Ferenc Canal by presenting two rare accounts of the canal, based on the impressions of Count Domokos Teleki (1773-1798), who visited the canal in 1796 and published in 1796, and Antal Mindszenty (circa 1786-1859), who published a paper in 1831 documenting the canal's successful operation.

BEVEZETŐ

Bácskában 1802. május 2-án adták át a közforgalomnak a Dunát a Tiszával összekötő, 118 kilométer hosszú, 4 millió forint költséggel megépített Ferenc-csatornát, amely jelentősen lerövidítette és olcsóbbá tette az áru- és személyszállítást a térségben. Hetven évvel később pedig, 1872. május 5-én Türr István hozzálatott a Ferenc József-csatorna és a Ferenc József-tápcsatorna kiépítéséhez, amelynél az első ásócsapást Kis-Sztapáron maga az uralkodó tette meg.¹

E két esemény szolgáltatott apropót ehhez az íráshoz, illetve témához, amelyről az elmúlt, több mint két évszázad alatt több tanulmány és könyv is napvilágot látott: mindenekelőtt meg kell említenünk Kiss József (1748–1813) mérnök latin nyelvű, kéziratos könyvét, amelyet a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban őriznek, s amely első kézből számol be a csatornaépítés történetéről, annak folyamatáról.² Ez voltaképpen egy 1813-ban írt, adatgazdag emlékirat, amely a szemtanú hitelével készült, s amely rávilágít a csatornaépítés hátterére is. Címe magyar fordításban szokatlanul hosszú: *Én boldog emlékkönyv vagyok. Azon legmagasabb kegyben részesültem, hogy Őfelsége II. József császár átlapozott és most azon különös szerencse ér, hogy múlt idők felejthetetlen emlékeül a Magyar Nemzeti Múzeumba áttétem.*³ Fontos forrás továbbá gróf Teleki Domokos (1773–1798) 1796-ban Bécsben megjelentetett útleírása,⁴ aki a csatornaadás idején kereste fel Kisséket, valamint Mindszenty Antal (1786–1859 körül) 1831-ben közzétett (a már virágzó csatornaforgalmat dokumentáló) írása erről a régi, sikeres bácskai vállalkozásról.⁵ A 19. században megjelentetett források közül igencsak becsesnek mondható Koch József hosszabb lélegzetű tanulmánya 1885-ből,⁶ a 20. században pedig Majtényi Mihály két munkája, a *Császár csatornája*, valamint az *Élő víz*, amely e csatornaépítést tematizálta.⁷ A „bolond lutheránus” alakja, ahogyan nevezték, több más irodalmi feldolgozást is megért: az óverbászi születésű Molter Károly *Tibold Márton* című regényében, Bordás Győző *Fűzfasíp*, illetve *Csukódó zsilipek* című kötetében, Vasagyi Mária *Pokolkerék* című munkájában, ezenkívül Herceg János írásaiban.⁸ Átfogó jellegű továbbá Nikola Petrović *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében* című, magyar nyelven is megjelentetett tanulmánya (amelyet a Magyar Szó 1983 elején folytatásokban közölt), Kalapis Zoltán *Kiss József verbászi síremlékénél* című, 1993-ban kötetben is megjelentetett írása⁹ és több más, folyóiratokban napvilágot látott, általában évfordulókra készített cikkek, melyekre ezúttal nem térünk ki bővebben.

Itt azonnal fel is merül a kérdés: mi is az, ami ennyi ideig ébren tartotta és tartja a közvélemény érdeklődését e mesterséges, bácskai vízi út iránt? Mindenekelőtt az, hogy ez a csatorna, a maga idejében európai viszonylatban is számottevő volt,¹⁰ Európa legnagyobb korabeli vízgazdálkodási létesítménye,¹¹ Koch József szerint a 19. század végén „Magyarország első és egyedüli hajózási csatornája”.¹² Egy

nagyszabású vállalkozás, amely Kiss József és Gábor mérnökök vezetésével 1793. június 9-én vette kezdetét,¹³ s melyet 1802-ben adtak át rendeltetésének, mint az alapokmányban olvassuk: „a kereskedelem fejlesztésére, a magyar nemzet dicsőségére és üdvére.”¹⁴ E csatorna 226 kilométerrel rövidítette meg a Tiszáról a Dunára átvezető hajóutat, ami a korabeli vontatási időtartamot húsz nappal csökkentette.¹⁵

KISS JÓZSEF (1748–1812) ÉS GÁBOR (1751–1800)

Mindketten szakképzett, kiváló mérnökök voltak, az idősebbik közülük Kiss József volt. 1748. március 19-én született Budán, szülei jómódúak voltak.¹⁶ Első ízben 1754-ben került a Bácskába, öccsével, Gáborral együtt, miután édesapjukat, Kiss János alezredest kinevezték az apatini katonai raktárak felügyelőjévé. Négy évvel később, 1758-ban az alezredes életét vesztette a hétéves háborúban. Kiss József másodszorra 1780-ban került oda vissza, miután befejezte a bécsi hadmérnöki akadémiát. Előbb a pozsonyi Duna-szakaszon működött kamarai mérnökként, s mint kincstári inzsellért Bács-Bodrog megyébe helyezték át, az érkező német telepesek ügyének rendezésére.¹⁷ Ott a Ferenc-csatorna megépítése előtt két lecsapolóárkot ásatott Kúlától Verbászig, illetve Szivác és Verbász között a telepesek földjének védelmére. Ez adta neki az ötletet, hogy megépít egy 108 km hosszú, 18,6 méter széles és 2 méter mély bácskai nagycsatornát, amely összekötné a Dunát a Tiszával. A vállalkozást három év alatt tervezte befejezni, egymillió forintos ráfordítással. Ám, mint utóbb kiderült, sem az idő, sem a pénz nem volt elegendő. A csatorna 1793 és 1802 között épült meg, négymillió forintnyi beruházással. A pénzügyi és időkeret túllépése miatt Kiss Józsefet és Gábort kibuktatták az igazgatóságból, s a későbbiekben sem nyerték el jutalmukat.¹⁸ József járandóságainak kifizetését is megtagadták. Ezért is írta le emlékiratában az alábbi, csalódott és kiábrándult gondolatot: „*Ne tégy hasznosat az életben, mert jutalmad irigység lészen, bántódás és üldöztetés.*”¹⁹

Kevéssé ismeretes, hogy Kiss Józsefnek Cservenkán, Újverbászon és Földváron voltak házai és földjei, Szenttamáson egy 40 000 forint értékű birtoka, emellett 11 000 forintnyi csatornarészcsevénye is.²⁰

Családi életéről annyit tudunk, hogy első felesége Fischer Henrik Frigyes svájci mérnök (utóbb Bács-Bodrog megyei főmérnök) leánya volt, aki viszonylag korán, 1798-ban elhunyt. Második felesége Nemesovits Jozefa volt. Házasságaiból két gyermeke született, Mihály és Karolina, de volt egy nevelt fia is, Schmausz János.

Kiss József kincstári mérnökként ment nyugdíjba, s magányosan és elfeledetten hunyt el Zomborban 1813. március 13-án. Végrendelete szerint Újverbászon temették el, saját szőlőjében.²¹ Németországban ma is vannak élő leszármazottai. 1985-ben adott jelt magáról egyenesági leszármazottja, Kiss Mihály okleveles mérnök,

sorrendben a 6. inzsellér, aki anyagilag is hozzájárult híres elődje síremlékének felújításához.²²

Három évvel fiatalabb öccse, Kiss Gábor Eperjesen született, úgyszintén vízépítő és hadmérnök volt őrnagyi rangban. A szakirodalom néha méltatlanul megfedkezik róla, és a nagycsatorna megalkotását főleg Kiss József nevéhez köti. Holott az igazság az volt – mint Kalapis Zoltán írja –, hogy a két kitűnő mérnök testvér valójában jól kiegészítette egymást. Gábor „dús fantáziával megáldott ember volt”, merész is, aki nem riadt vissza a kockázattól, József viszont „reális, földön járó alkat”.²³ Ők ketten nemcsak zseniális tervezőmérnökök voltak, hanem nagy magánvállalkozók is.²⁴ De sorsuk tragédiája az volt, hogy e nagy vállalkozások áldozatai lettek, mert elképzeléseikkel jóval meghaladták korukat.²⁵

Kiss Gábor feleségének minden pénzét a csatorna-részvénytársaságba ölte, s nagy adósságokba keveredett. Végül nyomorban, Bécsben hunyt el 1800. december 16-án.²⁶

AZ ELŐZMÉNYEK

A csatorna megépítése Somogyi Sándor szerint annak a gazdasági szükségszerűségnek, azaz igénynek a következménye volt, „hogy az 1716–18-as török háborút lezáró pozsareváci békével Magyarországhoz visszacsatolt Bácska és Bánát rohamosan fejlődő mezőgazdaságának terményeit a Habsburg-birodalom Bécs környéki központi területére folyamatosan eljuttassák. E meglévő és állandóan fokozódó társadalmi igény kielégítésének korabeli lehetőségeit elsőnek a Kiss testvérpár (József és Gábor) ismerte fel.”²⁷ Természetesen, több más dolog is közrejátszott az ötlet megfogalmazásában. Ők korábban mindketten Angliában jártak, ahol tanulmányozták a hajózható csatornák megépítésének módszereit,²⁸ s egyik célkitűzésük volt a vidék mocsarainak, lápjainak, tavacskaiknak és „baráinak” lecsapolása, azzal együtt a járványbetegségek megfékezése (különösen Torzsán, Kucorán, Cservenkán és Kúlán), valamint a megművelhető földterületek növelése, és egy biztonságos, hajózható vízi út megteremtése, amely többek között az oly fontos kamarai sószállítás idejét is lerövidítené.²⁹

Kiss József az 1780-as években már bizonyíthatóan Zomborban teljesített szolgálatot, mint kincstári mérnök és építészeti igazgató a tömeges német bevándorlás idején, amikor is feladata volt kijelölni a telepítendő községek helyeit, a községekhez tartozó kamarai földeket és réteket, illetve kiosztani azokat a mintegy 3000 bevándorló család között.³⁰ Mindez sok terepi munkát igényelt, így Kiss első kézből láthatta és tapasztalhatta, hogy a török kiűzése után az alvidék egészségtelen, mocsaras, kietlen és lepusztult volt.³¹ A Ferenc-csatorna helyén ugyanis egykor mocsarak, morotvák és más állóvizek voltak, amelyeket még a 19. század legelején

is a térképeken úgy tüntettek fel, mint „Bácsér Morast” (Bácskai Mocsár).³² Ott volt többek között a Kígyós-ér, a Mosztonga-bara, a Körös-ér, a Bácsér (Krivaja), a Csík-ér, a Sárga-árok, a Duboka-bara, a Bela-bara, a Jegricska-bara stb.³³ Ám a „baráknál” sokkal nagyobb fontosságúak voltak azok a kisebb-nagyobb tavak, melyek a vármegye területén a vízjárta helyeken, a folyók árterén és a homok borította részeken fordultak elő (a Palics-tó, a Ludasi tó, a Mosztonga-ér tócsái, a Csonoplyai nagy mocsár, Telecska küszöbén a „Nagy salétromos tó”, a küllődi (koluti) mocsár, Regőcétől (Rigyica) északra a Kolovrat-tó stb.).³⁴

E veszélyek elhárítása céljából épültek meg a 18. század végén, Kiss József kincstári mérnök kezdeményezésére az úgynevezett lecsapolóárkok. Kiss 1785-ben vízlecsapolási szándékkal épített meg egy egy méter széles lecsapolóárkot Kulától Verbászig az állóvizek levezetésére, ami kitűnően sikerült.³⁵ Ezen felbuzdulva, 1786 elején tervet dolgozott ki egy két méter széles vízárók kiépítésére a szivácsi mocsaraktól egészen Verbászig, amit fel is terjesztett a Magyar Királyi Udvari Kamarához, pártfogás végett. A Kamara 14 000 forinttal támogatta meg Kiss vállalkozását, amely 1787 nyarára el is készült.³⁶ Ilyen komoly előkészületek után született meg azután a Ferenc-csatorna terve, amelyet Kiss 1791 decemberében Bécsben a császárnak is bemutatott, s amelyhez támogatást is nyert.³⁷ Többek között szem előtt tartotta a bácskai gabonafelesleg elszállítását, a költséges és hosszan tartó kincstári sószállítást (Máramaros megyéből és Erdélyből), amely csak Földvártól Bezdánig 350 km vízi út megtételét jelentette, ami néha hat hetet is igénybe vett).³⁸

Már a szerződés aláírásánál voltak, amikor 1792. április 2-án Franciaország hadat üzent Ferenc császárnak, s emiatt a csatorna ügye mellékvágányra került. Kiss József azonban nem hagyta annyiban a dolgot: egy ötven tagú részvénytársaságot alapított (amelynek tagjai voltak – többek között – a Zichy, a Batthyány, az Eszterházy, illetve az Apponyi család tagjai), s melynek élén Kiss József és Kiss Gábor állt.³⁹ Ennek támogatásával kerültek közelebb a terv megvalósításához, s a Királyi Kamarával 1793. március 27-én kötötték meg a szerződést, amely részletesen szabályozta annak kiépítését. A szerződés értelmében a kincstár 200 000 forinttal járult hozzá a csatorna építéséhez, a munkálatok főfelügyeletét a Bácsmegyei Kincstári Igazgatóság végezte, az előszámítások szerint pedig a csatornát egymillió forintból kellett megépíteni három év leforgása alatt.⁴⁰

A tervek szerint a csatorna hossza 13,5 osztrák mérföld (102,4 km) volt, mélysége egy bécsi öl (189,65 cm), szélessége pedig akkora, „*hogy két Kelheimer-típusú hajó zavartalanul elhaladhasson egymás mellett*”.⁴¹

A szabadalmat a szerződés értelmében a társaság huszonöt évre kapta, s addig mentes volt a vám- és adófizetéstől, illetve a híd- és vízvámától, hivatalosan pedig a társaság hajóinak a magyar királyi színeket kellett használniuk „*szabadalmazott magyar királyi hajózási társulat*” felirattal.⁴² A létesítmény a huszonöt év szabadalmi

idő alatt 20 millió akkori forint tiszta hasznót hozott, ami a csatorna közgazdasági jelentőségét bizonyítja. A létrehozott csatornának nagy tranzit jelentősége is volt, mert az addigi dunai hajózási útvonalat 227 km-rel rövidítette meg. (Az egykori feljegyzések szerint a lassú lövontatást, a rossz, időnként elöntött területeken való áthaladást 20 nappal csökkentette.)⁴³

A 19. század második felében a Ferenc-csatorna szükségessé tette még két, hozzá kapcsolódó csatorna kiépítését, valamint más kisebb átalakítást is. Az egyik a Ferenc-csatornából kiágazó *Baja–Bezdáni tápcsatorna* (másik nevén *Ferenc József-tápcsatorna*), amely azt még egyszer összekötötte Baja-Bezdán vonalában a Dunával. A másik pedig a *Ferencz József-csatorna* volt (*Mali kanal*), amely főleg lecsapolás és öntözés céljából épült, de amely hajózásra is szolgált. Kiszatapárnál ágazott ki a Ferenc-csatornából, és Piros határában elhaladva, Újvidéknél szakad a Dunába.

A csatornák megépítésével 150 000 hektár területet szabadítottak fel a mocsarak és lápok alól, amely ezáltal vált jó minőségű termőfölddé. Kalapis Zoltán megfogalmazása szerint „*Bácskát ettől kezdve emlegetik a termékenység és a gazdagság jelképeként.*”⁴⁴ Kissék munkássága révén a mocsaras Bácska a Monarchia egyik leggazdagabb és legvirágzóbb vidékévé vált.⁴⁵ A bácskai föld értéke négyszeresére-ötszörösére emelkedett, a termények értékesítése és elszállítása pedig módfelett könnyebb lett.⁴⁶

Érdekes tény, hogy a Kiss testvérek elkészítették a tenger felé vezető vízi út nagy-szabású tervét is, de az már meghaladta a Monarchia anyagi erejét.⁴⁷

A *Ferenc-csatornán* 650 tonnás, a *Ferenc József-csatornán* csak 300 tonnás hajók közlekedhettek. A vízi szállítás később a vasútra, illetve a közutakra terelődött át, így a csatornarendszer elvesztette tranzitjellegét.⁴⁸

AZ INDULÁS

Miután Kissék 1793. március 27-én megkötötték meg a szerződést a csatorna kiépítéséről, a munkálatok az év júniusában meg is kezdődtek.⁴⁹ A szerződés egyik érdekessége, pontosabban hiánya az volt, hogy nem pontosították benne sem a munka bevezetésének határidejét, sem a csatornaásás irányát, sem a községeket, sem pedig a területeket, amelyeken annak át kellett haladnia.⁵⁰ Azzal kapcsolatosan Kissék tervrajzai voltak az irányadók, amelyek Monostorszegtől Bácsföldvárig, azaz a Dunától a Tiszáig szabták meg az útirányt.⁵¹

A csatornaásás kezdetén nagy gondot jelentett a munkaerőhiány: toborzók jártak az országot kedvező feltételeket (szállítást, szállást, élelmezést és orvosi ellátást) ígérve.⁵²

A munkálatokhoz szükséges munkaerővel kapcsolatosan el kell mondani, hogy Közép-Bácskába akkor nemcsak a Bács vármegyei helységekből érkeztek a kubicosok, és nemcsak Magyarországról, hanem külföldről is, különösen Bécsből.⁵³ Ferenc császár Kisséknek 4000 katonát is ígért, de a háború miatt alkalmazásukra nem került sor.⁵⁴

Kényszermegoldásként nyolc megyéből hoztak rabokat, elítélt bűnözőket.⁵⁵ Viszonylag sok politikai fogoly is dolgozott, közöttük több magas rangú, sőt állítólag egy olasz püspök is.⁵⁶ A foglyokat a katonaság őrizte, s egyfajta kerítéssel, úgynevezett „spanische Reiter”-rel voltak bekerítve, úgy ásták a csatornát. Ahogy haladtak a munkával, úgy helyezték át a foglyokat körülvevő kerítést is.⁵⁷

Kissék úgy mérték fel, hogy mintegy háromezer munkás elegendő lesz a csatornaásáshoz, illetve a hároméves határidő betartásához, de végül kiderült, hogy tévedtek.⁵⁸

Az ásatni tervezett útírányt úgynevezett *stációkra* osztották fel, ahol a munkások számára górékat, sátrakat és kocsmákat állítottak fel, sőt kórházakat is létesítettek.⁵⁹ A stációkat pedig úgynevezett *figurákra*, vagyis 200 négyzetméteres szakaszokra bontották, ahol a munka menetét munkavezetők irányították és ellenőrizték. A napi munkabért a kiásott „köbölölek” szerint fizették ki. Koch József szerint ezzel a munkával sok pénzt lehetett keresni, szorgalmas munkások 100–200 forintnyi előleget is kaptak, és megkeresett bérükből sokan házat és földet vehettek maguknak. 1795-ben, amikor vidékünkön akkora drágaság volt, hogy még a legmódosabbak is csak zab- vagy köleskenyeret ettek, a csatorna kubikosai akkor is tiszta búzákenyeret fogyasztottak.⁶⁰

A munkát sajnos sok tényező nehezítette, az első a nagy víznyomás volt, a második a gyakori homoktódulások, amelyek betemették a már kiásott részeket. Mindezeket csak nagy erőfeszítéssel, jókora idővesztéssel és nem csekély költséggel lehetett leküzdeni.⁶¹ Más hibák is adódtak: a csatorna partjai nem voltak eléggé megerősítve, ezért a föld sok helyütt a csatornába szakadt, főleg a hajók vontatására használt lovak és ökrök körmei alatt. Emellett a csatorna a Dunából érkező víz miatt eliszaposodott, s alacsony vízállásnál az árut kisebb hajókra kellett átrakni. A legnagyobb hiba pedig mindenképpen az volt, hogy a létesítmény vizét nem a Duna főfolyamához vezették, hanem egyik kanyarulatához, gyakorlatilag egy holtághoz.⁶²

A munkálatok negyedik évében, 1797-ben, amikor a csatorna már gyakorlatilag Sztapárig hajózható volt, a Kiss testvéreket eltávolították az építés vezetéséről. Ez főleg néhány személy ármánykodása és irigysége, mindenekelőtt Redel udvari tanácsos, Raab társulati számvevő, valamint Heppe Szaniszló Országos Építészeti Igazgató rosszindulata miatt történt.⁶³ Végül, a fontos vízi utat ünnepélyesen 1802. május 2-án adták át a forgalomnak.⁶⁴ Megnyitásának évében 250 hajó ment át a csatornán, több mint 240 000 mázsa teherrel.⁶⁵

AKI AZ ÉPÍTKEZÉS SZEMTANÚJA VOLT: GRÓF TELEKI DOMOKOS

Széki Teleki Domokos (1773–1798), gróf Teleki Sámuel udvari kancellár és iktári Bethlen Zsuzsa fia Sáromberken született, és iskolái végeztével Pesten jogot tanult, ám betegeskedése miatt az utazásban keresett enyhülést. Mindössze huszonöt éves volt, amikor végzett vele a tüdőbaj. Hazai és tengeremelléki utazásainak jegyzetanyagát *Egynehány hazai utazások leírása* című kötetében adta közre, amely Bécsben jelent meg 1796-ban.⁶⁶ Ebben írta meg – a szemtanú hitelével – a Ferenc-csatornával és Kíssékkal kapcsolatos élményeit, tapasztalatait. A 18. század végi magyar értelmiség érdeklődése akkortájt ébredezett a „haza földje” iránt, és Teleki voltaképpen csak követte elődeinek példáját. Ugyanis, korábban Kászonyi András közölte velencei, Kiss István jeruzsálemi útinaplóját, Sándor István pedig közzétette úti leveleit. Ezek mintájára járta ő is végig Magyarország tájait, gondosan megtervezett útvonalak mentén. 1794. májusában Budáról indult el a déli végekre, Bácskába és Bánátba. Újverbászt nagy érdeklődéssel ejtette útba, hogy megtekintse „*az itten kezdett hajókázó kanálist*”.⁶⁷ A fiatal grófot szeretettel látta vendégül Kiss József „*a kanálisi munkának egyik érdemes direktora*”, aki szállást adott neki, s másnap elvezette a csatornához, ahol a munkások éppen egy vízrekeszen (azaz: kataraktán) dolgoztak. Teleki erről az alábbiakat írta: „*Mindent megnézvén Verbászon, délután mentünk a kanális mentiben Kulára, hol Kiss Gábor kapitány úr, a kanálisi munkának másik direktora lakik, Kuláról pedig másnap, a kanális mellett Szivácig, – ahol a kanális egy nagy tónak a végén vitetik keresztül Cservenkig – és a sztapári határig jöttünk, amennél tovább a kanális még ekkor nem ásatott. Innen tovább Zomborig értünk, holott ismét a kanálison dolgoztak, és egy jó darabig a földet ásó machinával (melyet hat lovak húznak) ásták fel.*”⁶⁸

Teleki tehát személyesen találkozott Kiss József (1748–1812) vízépítő mérnökkel és Kiss Gábor (1751–1800) vízépítő és hadmérnökkel, akik közösen tervezték meg a Monostorszeg (Bački Monostor) és Újverbász (Vrbas) között építendő hajózó- és lecsapoló csatornát. Később, mint már említettük, a társaság vezetősége kibuktatta a fivéreket, akik elszegényedve haltak meg.⁶⁹

Teleki a Ferenc-csatornáról – a Kísséktől kapott információk alapján – az alábbiakat írta: „*A kanális ezelőtt két esztendővel projektáltatott Kiss József és Gábor uraktól és az ő projektumoknak hasznos volta megesmértetvén, mind öfelsege a király azt helybenhagyta, mind pedig csakhamar egy társaság is állott fel annak végrehajtására, mely társaság gazdag privatusokból (nevezetesen bécsi urakból) áll.*”⁷⁰

A királyi privilégium 25 évre szólt, azt követően a csatornát a királyi kamara vette át. Teleki a tizenhárom és fél mérföld hosszúságú, épülő Ferenc-csatorna (akkor még csak vélhető) hasznosságáról megállapította, hogy kiépítésével (amelynek költségét akkor egymillió forintba becsülték) sokat fog nyerni a kereskedelem,

mindenekelőtt a gabonakereskedelem, de a só, a réz és egyéb termékek szállítása is, amely egyszerűbb, rövidebb és olcsóbb lesz. A társaság haszna pedig az lesz, hogy minden hajótól, minden megtett mérföld után, egy métermázsza áruért két krajcárt fizettet meg. Teleki be is utazta a csatorna vonalát a Tiszától a Dunáig, megállapítva, hogy az voltaképpen egy „*kies térség, melyen az ember egyebet termékeny földnél és mezőknél nem lát.*”⁷¹

A CSATORNA MENTI HELYSÉGEK REFORMKORI FELVIRÁGZÁSÁNAK SZEMTANÚJA: MINDSZENTHY ANTAL

A Ferenc-csatorna elkészültével, mindössze egy-két évtized leforgása alatt már merőben más kép tárult a látogató elé. Mindszenty Antal református lelkész, Komárom megyei táblabíró (1786–1859), aki a reformkorban látogatott Közép-Bácskába, már virágzó kereskedelemről és csatorna menti helységekről számolhatott be.⁷²

Az *Egy fordulás az Alföldön* című útleírásában, amelyet 1831-ben a *Tudományos Gyűjteményben*⁷³ közölt, a többi között így ecsetelte a felvirágzó vidéket, mindenekelőtt a megyeszékhelyt, Zombort: „Mindenféle gabonát sokat és szépet termeszt, jó fekete földje van, s a helységek körül fekvő halmokon meglehetősen bora terem. Terméseiket azelőtt Bajára, s a Duna mellé Kupuszinához és Apatinhoz hordották a hajókra, de mióta a Ferenc csatornája elkészült, mely a helységek alatt megy el, az ott megálló hajókra hordják ki, melyért is ez a csatorna nagy hasznokra van, mivel nem kénytelenek az eladás után messze földre járva időt vesztegetni. (...) Sziváctól (...) a csatorna mentében Verbászig nagyon szép az utazás, ámbár sáros időkkel nagyon rossz az út, balról hol közelébb, hol távolabbra halmok nyúlnak el egyfolytában, melyekre a helységek körül szőlőskertek vagynak plántálva, jobbról pedig, az úthoz közel a Ferenc csatornája van, mely a belső Bácskára nézve legnagyobb áldás, s ebből a kellemetlen pusztából paradicsomot, a szegény lakosokból pedig tehetős, sőt gazdag földmívelőket csinált. A csatornán túl távolra fekvő helységeknél itt s ott csak a tornyaik látszanak ide.”⁷⁴

Mindszenty cservenkai impresszióit így foglalta össze: „A lakosok tehetős gazdák, sőt valóban (...) gazdagok is találkoznak közöttök, akik rész szerént helyben, rész szerént pedig hajókon a felföldre is kereskednek gabonával, és a világ állapotjához talán jobban is értenek mint amennyire parasztnak szükséges.”⁷⁵ „Mindeféle gabonája szép és bőven terem, melyet helyben a Ferenc csatornáján ide jövő hajókra ad el. Azelőtt itt a hajókkal a felföldről ide jött gabonakereskedőkre nézve jó rakodások estek gabonával, de már több esztendő óta a tehetősebb parasztnak a helységekben magok összeszedik a gabonát a szegényebb gazdáktól, télen s tavasszal a munka feltámadásakor előre pénzt adván kölcsön nekik oly feltétellel, hogy nyomtatás után, a rendes árnál jóval is olcsóbban gabonát adjanak reá, melyből az a következés, hogy a helységben a gabona kevesebb kézben gyűlvén össze, az eladók konkurenciája kisebb, ezért is

*a gabona ára nagyobb. (...) A helység mellett emelkedő halmokon szép szőlőskertjeik vagynak a parasztoknak, melyek sok és meglehetősen borokat teremnek.*⁷⁶

Mindszenty arról is megemlékezett, hogy a Ferenc-csatorna ásása közben, 1794-ben, a cservenkai határban cserépedényeket és hamuvedreket tártak fel, valamint egy vasmacsát is találtak.⁷⁷

Kúla mezőváros is jó benyomást tett az utazóra. Leírása szerint lakosai „Mester emberek, legtöbben azonban kötél erők [azaz: hajóvontatók!, megjegyzés: N. F.], akiknek az itt megálló, vagy ezen eljáró hajókról jó keresetjük van. (...) A Sessios parasztok között nagy divatban van a Szarvas Marha ló és juhtenyésztés, ahonnan azok leginkább marhákkal kereskednek, gulyáik s nyájai, vagynak, melynek következtében nagyon pénzes emberek találhatók közöttük: A helység határa jóféle fekete földből áll, mely mindenféle gabonát bőven terem. (...) A helység körül nyúló halmokon sok szőlői vagynak, melyekben meglehetősen bor terem. Az ittlakók tehetőségére nézve igen sokat használ a Mezővároson keresztül menő Ferenc csatornája, amelyben rakodó gabonás hajóknak egyik nevezetes stációjuk itt van, ahonnan minden esztendőben sok hajók rakosznak itt meg gabonával, sőt télen által is vagy az itt telelő hajókra, vagy a lakosok házaiknál való magtárakba szednek a kereskedők gabonát, ahonnan sok idegen fordul itt meg, mely a helységnek eleveiséget ad. (...) A házak benne helyesek, sőt szépek és derekak is vagynak közöttük, szép a patikás háza melyben derék patika található. Az utcája egyenes, nagyon széles és fel van töltve. (...) Jó sert főznek benne. Kevés serház van hazánkban, melyet nagyságára s belső alkotásának célirányosságára nézve hozzá hasonlítani lehetne. (...) A Ferenc csatornáján Kúlában két derék és oly magas híd viszen által, hogy alatt a hajók eljárhathatnak. Az egyik híd az óhitűek temploma, a másik a serház táján van. A csatorna bal partján, a két híd között való töltésen, melyet kétfelől magas jegenyefa sor prémez, szép sétálás van, kivált nyáron, holdvilágnál, amikor a csatorna csendes vize egy nagy ezüst tükörnek tetszik a mellette járónak. (...) Kulán alól, mindjárt egy derék fahíd van a Ferenc csatornáján, melyen által az út Verbászra visz.”⁷⁸

A német lakosságú Újverbászt különösen tetszetősnek találta Mindszenty, s így örököltette meg: „Zsinórra van rendesen építve, az utcái szélesek, egyenesek, a házak helyesek, s közöttük sok szép van. Az udvarok hol deszka, hol bodza és galagonya bokrokból való eleven kerítéssel vagynak befogva, az utcákon a házak előtt pedig az egész helységben sorban szederfák vagynak ültetve, melyek annak vidám formát adnak. Fekvése is egész belső Bácskában legszebb. (...) A parasztok közül sokan helybeli gabonakereskedést űznek, melyen néha nagy hasznok van, itt lévén a Ferenc csatornája, gabonakereskedésének közép és legjobb pontja, mely szerint meggazdagodván azok, házaikon is megtetszik a tehetőség. Némelyeknek több szobáik vannak házaikban. (...) Mindeféle mesteremberek laknak a helységben, kik között több kötélverők találhatók akiknek az ezen eljáró hajókról jó keresetjük van. (...) A rendes rakodóhely, s a hajók állások feljebb a csatorna zsilipjénél van.”⁷⁹

Újverbászról Óverbászra vitt Mindszenty útja, amelynek lakosairól írta, hogy „terméseiket haszonnal szokják eladni a helységen keresztül menő Ferenc csatornáján itt megálló kereskedő hajókra. A csatornán hidak vagynak melyek a (...) két részre szakasztott falut egybekötik. A helység déli részén a falu végén a csatorna, vagyis inkább a tóparton egy Szentkút van melyek fölébe kis kápolna épült, ennek a víznek, ha megmosódik véle valaki a fekélyek, ha pedig iszik belőle a belső nyavalyák ellen gyógyító erőt tulajdonítanak az óhitű rációk. (...) A' német helységen felyül mint egy fertály órányira, a' Ferencz csatornája Igazgatásához tartozó Uradalmi épületek vagynak, 's kies vidékben feküsznek. Középpet Kastély forma de csak földszint való derék épület van, mellyben a' Verbászi Csatornai — Statzio író és pénztár szobáik 's a' Perceptor lakása helyhezttettek; az épület többi szobái most gabona tárnak vagynak fordítva. Az Udvaron egymással által ellenben a' két oldalt, kéthoszszu épületek formálják, a' Napkelet felől valóban elől a' Controleur lakik, hátrább pedig ez előtt az Uraság Ökrei mellett szolgált bérese lakásaik voltak, mellyeket minthogy az Uradalom most már itt nem tart ökröket, gabonát le töltő helyé változtatták: a' másik, vagy is Napnyugoti oldaltformált épületben nagy istállók voltak azon ökrök számokra, mellyeket az Uradalom a' Csatornán járó hajók vontatásokra tartott, de mivel a' Csatornai igazgatás már a' hajókat nem vontattatja többé így Ökrökre sem lévén szükség, ezek az istállók is gabonát le töltő helyekké változtattak.”⁸⁰

A továbbiakban reformkori útleírónk végigjárta a többi helységet is, egészen Bácsföldvárig. Részletesen beszámolt az öt zsilipről és kilenc rakodóhelyről, továbbá feljegyezte a monostorszegi, a kis-sztapári, újverbászi, szenttamási és a bácsföldvári zsilipek működési elvét és kinézését. Mint olvassuk: „a csatornába való zsilipek mind egyforma hosszúságúak és szélességűek, mindeniknek a hossza 27 öl, a szélessége ugyanannyi lábnyom. (...) A csatorna rendes szélessége tíz öl, de sok helyeken, kivált a zsilipek körül szélesebb is, hogy a rakodó hajóknak helyek legyen, a menés közben szemközt találkozó pedig egymásnak kitérhessenek. Ha pedig két hajó olyan helyen találkozik egymással, ahol a csatorna keskenysége miatt ki nem térhet, olyankor az üres hajót ismét visszavontatják addig, míg szélesebb helyre nem ér, ahol elférnek, a terhes pedig folytatja a maga útját.”⁸¹

ÖSSZEGZÉS

Mindszenty csatorna hasznáról elmondhatta, hogy „Bács vármegyére nézve az a haszon, hogy az ott való helységek gabonáikat, s egyéb produktumaikat, melyeket eddig messzire, sok idővesztéssel és költséggel kellett elhordaniok, most vagy helyben, vagy legfeljebb 3–4 mérföldnyire viszik csak. A csatorna vidéke s melléke termékeny föld, melynek terméseit a bizonyos stációkon megálló hajókra veszik meg.”⁸² A továbbiakban kilenc ilyen stációt (azaz: állomást) nevez meg a Ferenc-csatornán,

ahol a hajókra rakodni lehetett: Zombort, Kis-Sztapárt, Szivácot, Cservenkát, Kúlát, Verbászt, Szenttamást, Turját (azaz: Turiját) és Bácsföldvárt, azzal a megjegyzéssel, hogy a legnagyobb gabonaforgalmat a kúlai és a verbászi rakodón bonyolították le.⁸³

A Ferenc-csatorna alig néhány év leforgása alatt számottevő volt gazdasági hasznossága, kifizetődősége, s a vízforgalom a csatorna menti településeket is érezhetően felvirágoztatta. Üzemelésének első huszonöt évében nem kevesebb mint 20 millió (akkori) forintot jövedelmezett. Az 1830-as évek elején Midszenthy Antal már leírhatta a Ferenc-csatornáról, amit a tanulmány címéül választottam: „a belső Bácskára nézve legnagyobb áldás”.

JEGYZETEK

- 1 Borovszky Samu dr. (szerk.): *Bács–Bodrog vármegye II.* Budapest, 1909. 387. (a továbbiakban: Borovszky 1909.)
- 2 Kalapis Zoltán: *Régi vízivilág a Bácskában és Bánátban.* Újvidék, 1993. 21–26. (a továbbiakban: Kalapis 1993.)
- 3 Koch József: *A Ferenc-csatorna.* In: A Bács–Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyv. 1885/3-4. f. 29–61. (a továbbiakban: Koch 1885.)
- 4 Teleki Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása, Tót- és Horvát országoknak rövid esmertetésével együtt.* Bécs, 1796. <https://docplayer.hu/4162427-Egynehany-hazai-utazasok-leirasa-teleki-domokos-eder-zoltan-szerkesztette-tamas-zsuzsanna.html> letöltés ideje: 2023. május 16. (a továbbiakban: Teleki 1796.)
- 5 Midszenthy Antal: *Egy fordulás az Alföldön.* In: Tudományos Gyűjtemény, 1831/10. 3–51. (a továbbiakban: Midszenthy 1831.)
- 6 Koch 1885. 29–61.
- 7 Kalapis 1993. 21–26.
- 8 Gruber Enikő: *Kiss József vízépítő mérnök alakja és munkássága.* In: *Létünk*, 2010/1. 141–149. (a továbbiakban: Gruber 2010.)
- 9 Kalapis 1993. 21–26.
- 10 Uo.
- 11 Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz II.* Újvidék, 2002, 140. (a továbbiakban: Kalapis 2002.)
- 12 Koch 1885. 29–61.
- 13 Borovszky 1909. 382.
- 14 Uo.
- 15 Somogyi Sándor: *A Ferenc-csatorna kéziratosszerű tervezeti térképe.* In: *Földrajzi Közlemények*, 2001/3–4. 271–274. (a továbbiakban: Somogyi 2001.)
- 16 Koch 1885. 29–61.
- 17 Kalapis 2002. 142–143.
- 18 Uo.
- 19 Koch 1885. 29–61.
- 20 Uo.
- 21 Uo.
- 22 Kalapis 1993. 21–26.
- 23 Kalapis 2002. 140–141.

- 24 Uo.
- 25 Uo.
- 26 Uo.
- 27 Somogyi 2001. 271–274.
- 28 Uo.
- 29 Koch 1885. 29–61.
- 30 Uo.
- 31 Uo.
- 32 Borovszky 1909. 381.
- 33 Borovszky Samu (szerk): *Bács-Bodrog vármegye I.* Budapest, 1909. 8.
- 34 Uo.
- 35 Koch 1885. 29–61.
- 36 Uo.
- 37 Uo.
- 38 Uo.
- 39 Uo.
- 40 Uo.
- 41 Gruber 2010. 141–149.
- 42 Koch 1885. 29–61.
- 43 Uo.
- 44 Kalapis 1993. 21–26.
- 45 Kalapis 2002. 142–143.
- 46 Uo.
- 47 Uo.
- 48 Uo.
- 49 Koch 1885. 29–61.
- 50 Uo.
- 51 Uo.
- 52 Gruber 2010. 141–149.
- 53 Koch 1885. 29–61.
- 54 Uo.
- 55 Gruber 2010. 141–149.
- 56 Borovszky 1909. 387.
- 57 Uo.
- 58 Gruber 2010. 141–149.
- 59 Koch 1885. 29–61.
- 60 Uo.
- 61 Uo.
- 62 Uo.

63 Uo.

64 Uo.

65 Uo.

66 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1914. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html> letöltés ideje: 2023. május 16. (a továbbiakban: Szinnyei 1914.)

67 Teleki 1796.

68 Uo.

69 Uo.

70 Uo.

71 Uo.

72 Szinnyei 1914. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> letöltés ideje: 2022. szeptember 9.

73 Mindszenty 1831. 3–51.

74 Uo.

75 Uo.

76 Uo.

77 Uo.

78 Uo.

79 Uo.

80 Uo.

81 Uo.

82 Uo.

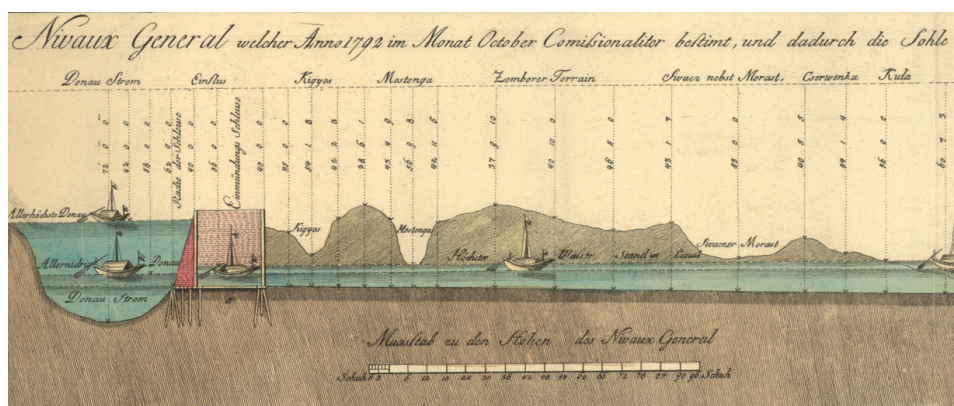
83 Uo.

1. kép – A Ferenc-csatorna zsilipje a Dunánál 1904-ben Bezdánban
(Forrás: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége)

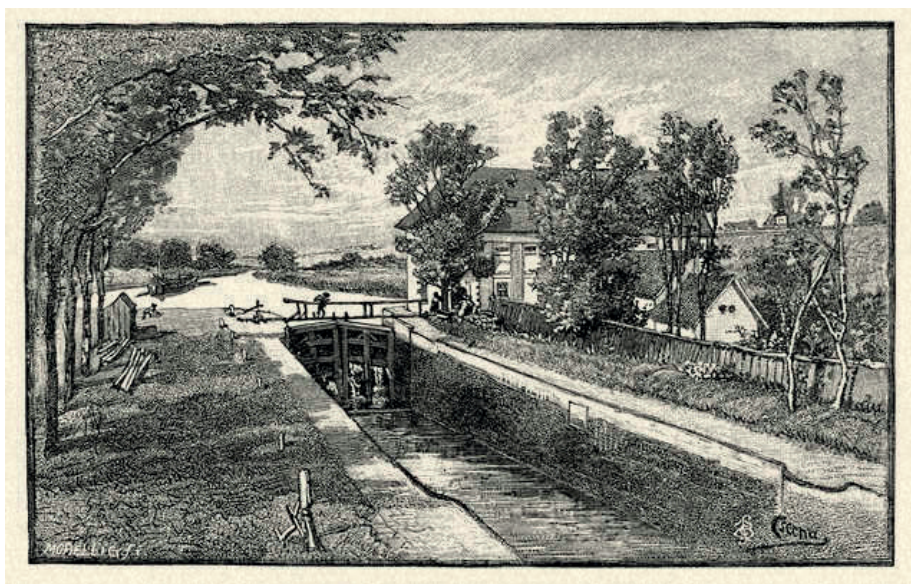
2. kép – A Ferenc-csatorna Kiss József Bács-Bodrog vármegye térképén, 1792, részlet
(Medvey Gábor gyűjteményéből)

3. kép – A Ferenc-csatorna metszetének részlete Kiss József Bács-Bodrog vármegye térképén, 1792
(Medvey Gábor gyűjteményéből)

4. kép – A bácsai-csatorna (Ferenc-csatorna) Bauer Antal Ichnographia universorum terrenorum comitatus Bács et Bodrogi articulationis unitis ingremiatorum térképén, 1826, részlet (Medvey Gábor gyűjteményéből)

5. kép – A Ferenc-csatorna Újverbász mellett (Cserna Károly: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* című könyvből)

6. kép – Kúla a Ferenc-csatorna partján (Német Ferenc gyűjteményéből)

A ZENTAI POSTAFORGALOM KEZDETEI

Posta, távírda- és telefonszolgálat

TARI LÁSZLÓ

ABSTRACT

It has been 170 years since the regular postal service started along the river Tisza in country Bácska. On December 22, 1853, the two post stations were opened at the same time in Zenta and Ada. Previously, a messenger from the nearest post office in Török-Kanizsa brought them to Zentá and took the parcels from there. The opening of the post offices in Zenta and Ada was basically for reasons of state administration. After the defeat of the war of independence in 1848/49, the Serbian Vojvodina and Temesi Banság were established as separate provinces, and the provincial government demanded that the ten settlements, which formed the district along the Tisza, be in the closest connection with the Zenta district mayor's office, which they wanted to achieve by setting up village post offices. After the provincial government reorganized the public administration, it was understandably important to it that the mass of decrees and instructions were at their destination at the specified time, but it was equally important that feedback, reports, and other administrative documents arrive within the deadline. This was ensured regularly, every day, by the post office. In addition to postal service in the province, the telegraph lines are set up from 1852, to which the city of Senta joined in 1870. And in the fall of 1898, the telephone service is established in the city.

A POSTA KELETKEZÉSE ÉS FEJLŐDÉSE

BEVEZETŐ

A postai szolgálat az utóbbi másfél évszázad alatt fejlődött ki igazán annak ellenére, hogy már az ókori kultúrákban is fontos szerepet töltött be. A posta nyomaival már az egyiptomi és a görög kultúrákban is találkozunk. A perzsa postai szolgálat viszont már egy bizonyos fejlettségi szintet is mutatott: naponta akár 70 mérföldet is képes volt megtenni, de csak kizárólag állami-igazgatási célt szolgált. A római birodalomban viszont már kifejezett postarendszert találunk, melyet azonban a népvándorlás viharai söpörnek el.

A római posta megszűnése után a középkor a magánposták keletkezésének és kifejlődésének az ideje. Városok, testületek, kolostorok, püspökségek tartottak küldöncöket, akik kívülállóknak is teljesítettek szolgálatot, de kereskedők, utazó barátok, zarándokok, vándorlók is foglalkoztak levélközvetítéssel, a nagyobb városok pedig hivatalos levélvivőket alkalmaztak. Ezek a városi posták tartották a kapcsolatot pl. Felső-Olaszország és Dél-Németország között. A német kereskedővárosokban a 15. század végén már áruszállító járatokat is indítottak, melyeket levél- és személyszállításra is használtak.

A kontinensek felfedezése, körülhajózása a nagy tengeri utak megnyitásához vezetett, illetve a reformáció és reneszánsz nyomán anyagi és szellemi téren is előremutató változás következett be a 16. és 17. században, mely új eszmeáramlatok új lendületet adtak a posta intézménye szervezésének. A 16. században az európai hatalmak közül leginkább a Habsburg-birodalom, illetve uralkodóház érezte ennek legjobban szükségét, mivel birtokaik több európai országra terjedtek ki. Az uralkodóház a Taxis családnak adott engedélyt a postajáratok működtetésére, mely család generációkon keresztül állt ezek élén. A Taxis-posta a mindenkori osztrák császár által támogatva lassan közhasznú intézménnyé fejlődött, mely magához vonta az általa bejárt területek levélforgalmát. Ausztriában 1615-ig a Taxis-féle posta működött, ekkor külön postát létesítettek, melynek vezetése 1627-től a Paar grófi családot illette. 1720-ban VI. Károly (magyar királyként III. Károly néven) császár állami kezelésbe vette a postát, majd 1722-ben végleg megváltotta a Paar családtól, s közvetlen állami felügyelet és irányítás alá helyezte.

Franciaországban XI. Lajos király 1464-ben szervezett állami postát, az országutak mentén 4-4 mérföldnyi távolságra állítva fel a postaállomásokat, melyek eleinte csak az állami közigazgatást szolgálták, később, 1576-ban az egész országra kiterjedő díjszabást és menetrendet állapítottak meg.

Angliában VIII. Henrik szervezte meg a postaszolgálatot, mely 1635-ig csak az államigazgatást szolgálta, ekkor I. Károly király tette a postát hozzáférhetővé a nagyközönség számára, felszámolva egyúttal a magánpostákat.

Európa több államában – az előzőekhez hasonlóan – a 17. és a 18. század hozott gyökeres fordulatot a postai szolgálat szervezése, felügyelete és irányítása tekintetében.

A POSTAI SZOLGÁLAT KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

Az első rendszeres postaszolgálat Bécs és Pozsony között létesült a Habsburg-uralkodóház megbízásából 1526-tól, mely előbb a Taxis, majd 1558-tól a Paar család vezetésével működött.

1722-ben III. Károly magyar király (másként VI. Károly német-római császár) a Paar családtól megváltotta a postákat, és állami hatáskörbe helyezte őket, melyek ezután állami monopóliumot képeztek. A magyar postákat a bécsi udvari postahivatal alá helyezték, a postamestereket pedig – akik a postaállomásokat nagyrészt örökjogon birtokolták és haszonélvezetre földet kaptak – az adózás, illetve a vám- és hídpénz fizetés kötelezettsége alól felmentették. A levélszállítási díjat fél latonként (régí súlymérték, 1 lat = 1,75 dkg) 8 krajcárban állapították meg, mely összeg felét a feladó, felét a címzett fizette meg.¹ Lilien báró 1749-ben hozta be a legelső postakocsit, melyen utazókat és küldeményeket szállítottak. Ezen új kocsikat, melyeket gyorskocsinak (diligence, delizsánsz) neveztek, 1749. június 1-jén indították el Bécsből Brünnbe és Olmützbe. Ebben az irányban hetenként egyszer közlekedett, 1750-ben pedig már naponta Bécsből a Graz–Prága–Brünn–Olmütz–Znaim–Pozsony vonalon, és a levélposta mellett a sürgönyt (staffetta) is szállította. Az 1750. augusztus 5-i rendelet a postakocsin szállítandó küldemények súlyát 20 font maximumban határozta meg.² II. József császár 1783-ban a posták igazgatását a Budán székelő Helytartótanácsra bízta. A posták igazgatásának megkönnyítésére postagondnokságokat állítottak fel, amiket 1807-től a postaigazgatóság elnevezéssel cserélték fel, melyek ezután – a postahivatalok vezetésétől felmentve – területi igazgatással foglalkoztak.

A 18. század végétől – a francia háborúk következtében megnövekedett állami kiadások miatt – a postai szolgáltatások díjait fokozatosan növelték, míg végül 1817-ben a postai díjszabásra hét távolsági fokozatot állapítottak meg. 1824-től a postakocsijáratokat az éjjel-nappal közlekedő postai gyorskocsik váltották fel, melyek levélpostát is szállítottak.

A posta fejlődése a vasutak kiépítésével kapott igazán lendületet. Az 1850-ben megnyílt Pest–Buda–Bécs vasútvonalon már naponta szállították a küldeményeket, s a bélyeg megjelenése 1850-től a magyarországi postai forgalomban még inkább meggyorsította és egyszerűsítette a küldemények szállítását. A főbb vonalakon már naponta közlekedett a posta, s a díjszabás is egyszerűbb és olcsóbb lett, mivel a hét fokozat helyett kettő lett, és fél latonként 6 krajcárra csökkent a díjtétel.

Megszüntették a postakocsi-szolgálat külön igazgatását, és megbízták az összes postahivatalt a küldemények (pénz, érték, csomag stb.) közvetítésével.

1859-ben bevezették a levelek expressz kézbesítését, s 1860-ban a csomagoknál az utánvételi szolgálatot. 1865-től tovább csökkentették a küldemények szállítási díját, mely végül is azt eredményezte, hogy az egész országban egységes lett a postai küldemények kezelése és díjszabása.

A POSTAI SZOLGÁLAT SZERVEZŐDÉSE A DÉLVIDÉKEN

A Duna–Tisza közén, Bács megyében elsőként Savoyai Jenő herceg naplójában van hír arról, hogy amikor 1697 júliusában elindult Zomborból a seregével, Doroszló környékén postaházat talált. Tovább vonulva másnap a mai Bácsordasnál pihent meg, a postaháznál.³

Baján a török hódoltság megszűnése után nyílt posta – egy évvel azután, hogy mezővárosi rangot kapott a település. 1697. július 20-án gróf Paar Károly, az oszt-rák örökös tartományok főpostamestere Knezevics György városi bírót nevezte ki bajai postamesterré.⁴ Az első postaállomások ekkor a régiókat és nagyvárosokat összekötő ún. postautak mentén létesültek. A főbb útvonalak: Pest-Buda–Szabadka–Pétervárad–Zimony (tovább Szerbia felé), illetve a kelet–nyugat irányú Eszék–Zombor–Szabadka–Törökkanizsa–Temesvár, valamint az Eszék–Pétervárad–Beodra–Temesvár. Ezek az útvonalakon már a 18. század második felétől kezdődően megnyitottak az első postaállomások (Horgoson 1753-ban, Szabadkán 1780-ban, Törökkanizsán 1760-ban, Nagykikindán 1753-ban, Péterváradon 1751-ben), de esetenként korábban is, pl. Nagybecskereken 1737-ben, Zimonyban pedig 1747-ben.

Az 1700-as évek második felében a vidékünkön kialakuló postaszolgálatra jellemző, amit dr. Szentkláray Jenő a *Hazánk* c. Történelmi Közlöny 1888. évi 8. számában a *Társadalmi és közművelődési állapotok Torontálban a múlt században* című munkájában megállapít:

„A levélközlekedést a posta közvetíté. A postákat venni lehetett pénzen. Az egyes állomások kiírtak a megyében s pályázat hirdettetett azok betöltésére. A pályázó jelentkezni tartozott Temesvárotn, a posta- praefecturánál, melynek élén Bartuska Antal állott. Nemteleneknek tiltva volt azonban a postamesteri állásokra pályázni. Csak katonaviselt egyének és nemesi származásúak lehettek postamesterek.

Postaállomások voltak Torontálban 1779–1800 évben: Becse, Beodra, Komlós, Nagy-Szentmiklós, Török-Kanizsa, Újpécs, Csatád, Kikinda, Mokrin és Béba.

Ha valaki értékesebb küldeményt akart postán szállítani, azt csak a rendszerezített futár igénybevételével teheté, ki mellé a megye az útonállók ellen őrizetet adott.

Utásokat is a posta szállított, minden postaház egyszersmind vendégfogadó is volt, hol az utas étellemezést és éjjeli szállást kaphatott. Paraszt fuvar csak a német és szerb falvakban lehetett felhajtani. A magyar és oláh falvakban egyáltalán nem volt fuvar alá való kocsi kapható. II. József császár 1781. évi december 3. án külön rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyja, hogy az úgynevezett „taligák” helyett rendes kocsikat léptessen a megye életbe, mint azt a németeknél és szerbeknél találhatni.

Az alispán tegyen havonként jelentést ő felségének, hogy hány kocsi készül a két-kerekű taligák helyett a megye területén. A megye azt válaszolta, hogy itt nincs fa és vas, a miből rendes kocsikat gyártani lehetne, de a köznépnek arra való lova sincs, hogy oly erős, nagy kocsikat húzzon. arra fog azonban törekedni, hogy legalább a tehetősebb gazdáknak rendes kocsijuk legyen”.⁵ Dudás Andor krónikája – az 1832-es év jelentősebb zentai eseményeinek taglalásakor – a postáról a következőket írja: „Posta nem járt, ember hozta a postát tarisznyában.”⁶

A ZENTAI POSTAÁLLOMÁS MEGNYITÁSA

A zentai postahivatal létesítése előtt természetesen ide is hozták és vitték a küldeményeket, a legközelebb levő törökanizsai postaállomásról, de nem rendszeres, hanem szükségyszerű jelleggel. A Zentára beérkező levelek, küldemények az utolsó – a törökanizsai – postaállomás bélyegzőjével voltak lepecsételve KL: Kanisa (*Klein Kanisa*) felirattal, illetve a nap és hónap számával megjelölve (az évszámok ekkor még nem szerepeltek a körbélyegzők feliratában).

A hivatalos levélküldemények – melyeket az előljárásságok küldtek egymásnak – bélyeg nélküliek voltak, de több olyan levél is megőrződött, melyeket magánszemélyek vagy vállalkozók küldtek az előljárásságoknak ide vagy innen más települések hivatalaihoz. Ezek bélyegzettek, méghozzá a Habsburg Birodalomban elsőként kiadott bélyegsorozatokból. A levelekhez akkoriban nem használtak külön borítékot; a kétoldalas papíriveret úgy hajtották össze levélméretűre, hogy a címzett neve és címe kívülre, a másik oldalára pedig a tartalom került.

A 19. századi tökéletes fejlődés nemcsak az áruforgalom robbanásszerű növekedésével járt, hanem az információcsere és az adminisztráció fejlődésével is. A magyar forradalom és szabadságharc leverése után, 1849 novemberében a bécsi udvar külön tartományt hozott létre az ország déli, vegyes lakosságú részén Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven temesvári székhellyel, melyet körzetekre s azon belül járásokra osztottak fel – pl. a zentai járás (*Bezirk in Zenta*) a zombori körzethez tartozott (*Kreis-Zombor*).

A centralizált irányítás és hivatal felállítások nemcsak a bürokráciát növelték, valójában ekkor épült ki igazán az állami ügyintézés akkori követelményekhez mért korszerű rendszere (pl. illetékek lerovása előbb díjegyves okmányokkal, majd

okmánybélyegek formájában 1854. nov. 1-től). A túltengett bürokrácia következtében ebből a korból tekintélyes mennyiségű iratanyag maradt fenn, ugyanis a zentai járási, illetve közigazgatási hivatalhoz (*K. K. Bezirksamt in Zenta, K. K. Bezirksvorstand zu Zenta*) tartozott még közigazgatásilag Martonos, Ó-Kanizsa és Ada is.

A bécsi kormányzat többször is átszervezte a közigazgatási rendszert – nemegyszer ötletszerűen –, melyet nem talált elég hatékonynak. Az 1854 első negyedévéig sorjázó átszervezések és hivatal felállítások csak tovább növelték az irattermelést és a bürokráciát. A közigazgatáshoz, illetve egyéb hivatalos ügyintézéshez kapcsolódó iratforgalom fokozott megjelenése a postaforgalomban egyre több postahivatal megnyitását vonta maga után, s ennek köszönhetően, valamint az 1850-es évek politikai helyzetéből adódóan egyre érlelődött a zentai postahivatal megnyitásának szükségessége. Ugyanis a császári tartományi kormányzat fontosnak tartotta, hogy a kibocsájtott rendeletek, valamint a kerületi polgármesteri hivatalok jelentései záros határidőn belül jussanak el rendeltetési helyükre, s ezt pedig csak a rendszeres postai szolgálat megszervezésével tudták biztosítani.

A postára vonatkozó első feljegyzések a városi közgyűlés (képviselő-testület) jegyzőkönyveiből, az egyes tárgyakról készített kivonatok vagy másolatok (mivel az eredeti jegyzőkönyvek 1847-től 1854-ig nincsenek meg), illetve hivatalos iratok, levelek, körrendeletek formájában maradtak meg.

Első ízben 1851. március 23-án foglalkozott a zentai községi tanács a postahivatal felállításával kapcsolatos teendőkről, s a 66. sz. határozatával egy sessió (26 lánc) földet ajánlott erre a célra, de konkrét lépésekre nem került sor. Több mint egyévi szünet után az előjáróság – felsőbb utasításra – ismét napirendre tűzte a posta ügyét. 1852. augusztus 26-án Zenta mezőváros községi és gazdasági ügyeiről folytatott tanácskozás jegyzőkönyvében a 116. sz. határozat alatt ez áll:

„A tanácskozásban jelen voltak tek. kerületi Polgármester úr, – mint helybéli felügyelő szóval előterjesztvén, – miként a cs. kir. tartományi Főposta igazgatóság részéről hozzája, illetőleg közvetve általa a községhez felszólítás intéztetett, – hogy aziránt haladék nélkül nyilatkozzék, valjon azon esetre, – ha itt rendes posta-állomás állítanék fel, hajlandó lenne e a község ahhoz anyagi áldozattal s minő arányban járulni ?

Ezen felszólítás következtében egyhangúlag kinyilatkoztatta a községi Tanács, miként még 1851. évi március 23-án 66. sz. alatt hozott határozatához, melyben a posta felállításához egy Sessió földet megajánlott – most is örömmel ragaszkodik – minthogy azonban ez alkalommal azt is megértette – miként itt nem csak közönséges levél, hanem diligance posta lenne felállítandó – e tekintetben a már megajánlott egy Sessiót még fél és így összesen más fél Sessiót mostanira nézve akként ajánl meg, hogy az 40 kerületi, vagyis 2200 nsz. öles lánczokban a város határánaak legtermékenyebb területén, vagyis ott, ahol a hivatalos földek nem léteznek e célra kihásitatván, a

felállítandó posta javadalmául szolgáljon – magától értetődően, hogy netalán tán valaha a posta állomás itt bármi okból megszűnnék – ugyan ezen föld a községnek birtokába minden esetre vissza szálljon. Ezen ajánlata általazon célzt hiszi elérni a község, hogy kebelében a tervezett posta állomás – az itt táplált közóhajtáshoz képest minél előbb létesíteni fog.”

Pontosan egy hónappal a fenti határozat meghozatala után, 1852. szeptember 26-án a városi helyettes bíró, Gazdag Mihály levelet intézett a kerületi polgármesterhez (kinek hivatala szintén Zentán volt), melyben a közbenjárását kéri a posta felállítására:

„Tekintetes Cs. kir. Kerületi Polgármester Úr!

A zentai Községi Tanácsnak a helyben felállítandó rendes Posta állomás iránt gyűlésileg hozott Határozatot ide ./. alatt mellékelve van szerencsénk hivatalossan átteni – azon mély alázatos kérelemmel miszerint Tekintetes Polgár mester úr azt eredményhez jutni a legfelsőbb helyen kieszközölni kegyesen méltóztatssék.

Teljes tisztelettel maradvá – Zentán September hó 26-án 1852.

A Tekintetes Polgármester úrnak alázatos szolgálai

*Gazdag Mihály h Bíró
ifj. Nikolič András h. jegyző”⁸*

Az előljáráóság kérésére nem sokáig kellett várni. A kerületi polgármester, Jovan Dimitrijević 1852. december 19-i keltezéssel a 3368. sz. körlevelében értesíti a zentai kerülethez tartozó településeket (Ó-Kanizsa, Martonos, Zenta és Ada) a posták felállításának szükségességéről és azok munkarendjéről. A vidékünk szempontjából páratlanul értékes postatörténeti dokumentumot érdemes teljes egészében idézni:

„Érdemes Elöljárók!

Szerb Vajdaság és Temesi Bánság Cs. Kir. Tartományi magas Kormányának, magas Rendelése; úgy e Kerületi Polgármesteri Hivatal meghagyássainak: az eddig tapasztalt rendetlenség megszüntetése mellett, leendő legpontosabb tellyesítésére nélkülözhetlen megkívántatván; hogy mind a tíz Kerületet képező Községek; jelenleg Zentán székelő Kerületi Polgármesteri Hivatallal legszorosabb összeköttetésben álljon az; ez pedig rendes Községi Posták felállítása által, eszközöltetetté, minthogy a Kerületi Tanácsnak ez érdembe 850-iki Augusztus hó 5-kén 298-ik szám alatt kibocsájtott határozata a kitűzött célzt elnem érte, – ugyan ezen Községi Pósta jövőre annak

eszközlésérre, hogy a Kerületi Polgármesteri Hivataltól kibocsájtandó rendelvények mind a tíz Kerületi Községhez és ezentúli Jelentések, a Polgármesteri Hivatalhoz 24 óra, vagy a lehető legrövidebb idő alatt, hozzá juthassanak, – három póstajárás, jelesen Martonostúl Zentáig, – Zentától Ó-Becséig, – és Ó-Becsétől Sz. Tamásig felállítandó, – és tetlegessen akként foganatosítandó, mi szerint naponta:

1. Martonosi posta reggeli 8 óráig Ó-Kanizsára, és az Ó-Kanizsai Zentára déli 12 óráig megérkezend, hol átvéve a leveleket, visszatérni, és a másnap reggel Ó-Kanizsára érkezendő Martonosi postának általadni.
2. Hogy a déli órákban érkező Cs. Kir. Póstán, Kapandó rendeletek és idővel tovább bocsájtassanak; indulni fog a Zentai Posta délutáni 1 órakor Adára, 4 órakor Adáról Adáról Moholyra, és 5 órakor Moholyról Petrovosellóra; Petrovoselló pedig még azon este, avagy következő nap reggeli 6 óráig Ó-Becsére megérkezni, és az azon időre oda érkezendő alsó póstától a leveleket átvéve Petrovosellóra és innen Moholyra 10 óráig, Moholy Adáig 12 óráig – és Ada Zentára délutáni 3 órára jutatni fogja.
3. A Sz. Tamási posta naponként délutáni 2 órakor Turiára indulni, Turiáról Földvárig esti 6 óráig eljutni, és a Földvári az esti avagy másnap reggeli 6 órára Ó-Becsére érkezni fog, hol a felső Póstát akkorára oda érkezendőt átvéve, Földváron keresztül Turiára 11 óráig; és Turiáról Sz. Tamásra délutáni 1 órára jutatnia kell.
4. Rendkívüli estekben a Zentai posta Adára, innen egyenest Ó-Becsére, és Ó-Becséről Sz. Tamásra, úgy viszont Földvár Turia és Sz. Tamás, Ó-Becsére és Ó-Becse Adára, Adáról pedig Zentára küldené a póstáját.
5. Rendes és Rendkívüli pósták ellátására szükséges lovas legényeket Községek fizetni, és a küldendő levelekről rendes Jegyző Könyvet vezetni, és a leveleknek valamint megérkezésének úgy tovább küldésének is napját és óráját pontosan feljegyezni köteleztetnek: - Melly üdvös rendeletnek mi előbb, legtovább pedig folyó hó 20-ig életbeni léptetésére, és legpontosabb fentartására Községi Birák legheresebb személyes felellettel egybekötött kötelessége, leend.

Zentán December 19-én 852

Dimitrievics Ker. Polgármester⁹⁹

A körlevél érkezését és továbbítását az érintett községek jegyzői a körlevél hátuljára beírták, és aláírásukkal hitelesítették („Ó-Kanizsa átvette 852. dec. 22-én d. e. 11 órakor, s aznap d. e. ½ 12 órakor Martonosra küldötte – Pejovits jegyző; Martonos megkapta 852 december 22-én d. u., és 23-án reggel Zentára küldötte; Ó-Kanizsa megkapta december 23-án 1852 reggeli 8 órakor azonnal Zentára küldetett – Kiss jegyző¹⁰⁰). A fenti rendelet utolsó, 5. pontjában a kerületi polgármester igen „szűk határidőt” szabott a rendelet végrehajtásának (december 20-át). Ez eleve nem volt

teljesíthető, mivel az érintett községek csak december 22-23-án kapták azt kézhez, tehát valószínű, hogy ennek végrehajtása a következő év (1853) december 20-ra vonatkozott; annál is inkább, mivel a postamesterek pályáztatása, illetve a postahivataloknak alkalmas helyiség vagy épület keresése heteket, sőt hónapokat vehetett igénybe. Ezt alátámasztja, hogy a zentai előjáróság leveleit Zentán csak 1853. december 23-tól bélyegzik le a „Zenta” feliratú körpecséttel és a napi dátummal, addig a heti több alkalommal is elküldött és beérkezett levelek egyikén sincs Zenta feliratú postai bélyegző.

De a leendő (első) zentai postamester, Miháلكovits István is 1852 októberétől 1853. november 20-ig a zentai előjáróság jegyzői állását töltötte be, melyet 1852 októberében pályázott meg (addig Péterréve jegyzője volt). Tehát a zentai postaállomás (hivatal) a Miháلكovits-féle házban 1853. december 22-én nyílik meg, s ezzel egy időben az adai postahivatal is. (1., 5. kép)

Miháلكovits István háza a posta megnyitása előtt Miháلكovits József, vagyis az apa tulajdonában volt, és szinte hihetetlen, de a ház ma is megvan eredeti állapotában – azzal, hogy az utcára néző helyiségekből üzleteket alakítottak ki. Ez a mai postatoronnyal szembeni hosszú épület átjáróval (Posta utca 7.)

Mindkét község (Zenta, Ada) körbélyegzőjén egyforma a felirat alatti stilizált dísz, s mindkét település első lebélyegzett levelei – melyeket a két előjáróság küldött az óbecsei kerületi polgármesteri hivatalnak – 1853. december 23-i dátummal vannak lepecsételve. Kétséget kizáróan ezek az első levelek, melyeket a zentai és adai postahivatal körbélyegzőjével lepecsételtek, s ezzel kezdetét vette a két postahivatal működése, ami azóta is folyamatos. (2. kép)

Ebben az évben a Délvidéken még három postahivatal nyílt: Újvidéken szeptember 19-én, Cserépaljon (Crepaja) és Újozorán (Uzdin). Természetesen a zentai postahivatal megnyitása szervesen illeszkedik úgy a délvidéki, mint az akkori magyarországi postahálózat kiépítésébe és fejlesztésébe.

A ZENTAI TÁVÍRÓSZOLGÁLAT MEGSZERVEZÉSE

Magyarországon az első elektromos távíró 1847. december 26-án kezdett működni Bécs és Pozsony között, miután a császár az év január 16-án kelt rendelete értelmében a „Telegráfot” állami monopóliumnak nyilvánította. Pozsony és Pest között 1850-ben kezdték meg a távíróvonalak kiépítését, ekkor nyílnak meg az első távírda-hivatalok is Pesten, Pozsonyban és Esztergomban. 1852-ben kiépítik a Pest–Szolnok, majd a nagyszebeni, péterváradi, zimonyi, szegedi, ceglédi, temesvári stb. vonalakat. Az országos távíróvonalak kiépítése előtt egy évvel körlevél érkezik a zentai előjárósághoz az alábbi felhívással:

„Érdemes Elöljárók!

Alább feljegyzett rendeleteknek megtartása és közhírré tétel végett Önökkel közöltetik és pedig.

- 1. Ország Főnökének folyó évi Februárus hó 16-án kelt legkegyesebb rendelete következtében közhírré tétetik, hogy tavaszi idő kinyílásával azonnal távirati összeköttetéshez megkívántató roppant nagy munka folytatását veszi – éspe-dig Pestről Szolnokra, Temesvárra és Szebenre – azután pedig Temesvártól Pétervárad – Zimonyig. Ezen roppant nagy munkához megkívántató minden féle anyag szállítás szükséges leend, mellynek szállítására körösködők és egyéb lakosok részt vehetnek, különösen pedig építési fát, drótot, rézt, kőművesi anyagot, és ezen anyagnak szállítására megkívántató fuvarozásba. Ennek a távirattnak milly használatta leend, kinézve vagy on azon Tartományokba, hol most is ezen Távirat létezik, azért is a Kormány méltóztatott ezen jótékony-sági alapítványt mi vidéküinkre is béhozni – mellynek jótékony-ságot legközelebben elküldendő nyomtatott köriratából kiláthatják”.¹¹*

A körlevélből kitűnik, hogy az országos távíróvonalak kiépítéséhez igénybe kellett venni azon vidék nyersanyag- és munkaerőforrásait, ahol a távíróvezeték áthaladt. (A magyar távíróhálózat 1867-ben 8000 km vonal- és 16 000 km vezetékhosszal rendelkezett. 1867-től 1874-ig ez a vonalhossz kétszeresére, a vezetékhossz pedig háromszorosára növekedett. 1887-ben a távírószolgálatot gazdasági és pénzügyi okokból egyesítették a postaszolgálattal, hogy csökkentsék a kiadásokat és racionalizálják munkaerő-kihasználtságot. 1894-ben a vonalak hossza 24 000 km volt, a vezetékhossz pedig elérte a 100 000 km hosszúságot.)

A Délvidéken az 1850-es évek elején megindul a távíróhálózat kiépítése. Az első fővonalnak mindenképpen a Zimonyt és Temesvárt összekötő vonal tekinthető (Péterváradon és Nagykikindán keresztül), melynek Becse és Pétervárad közti szakasza 1852-ben épült meg, majd a következő évben a Becse–Nagykikinda–Temesvár szakasz is, s ezzel e régió bekapcsolódott a nemzetközi távíróhálózatba. 1855-ben a zimonyi távírdaállomáson keresztül létrejött a távírókapcsolat Szerbiával, illetve a Török Birodalommal.

1856-tól kezdődően tanfolyamok nyíltak a távírdászok kiképzésére, melyek 8-9 hétig tartottak (a vidékieknek Temesváron tartották a tanfolyamokat), a jelentősebb településeken pedig megnyíltak a távírdahivatalok: Baján 1858-ban, Zomborban 1859-ben.

1862 elején a megyei biztos sürgeti a távíróvonal megnyitását Szeged és Zombor között Szabadkán keresztül, melyet viszonylag gyorsan ki is építenek, s még az év augusztus 24-én megnyílik a szabadkai távírda is. Úgy tűnik, hogy a szabadkai

távírda megnyitásában közreműködő megyei hatóság, illetve a temesvári postaigazgatóság 1862-ben több településhez is felhívást intézett a távírdák felállítása iránt, mivel a zentai távírda első írásos említése is ehhez az évhez kötődik.

Az első intézkedések a zentai távirdahivatal felállítására, illetve a város bekapcsolására az országos távíróhálózatba 1862 végén megtörténtek. A távírda-igazgatóság felszólítására a városi közgyűlés 1863. január 5-én napirendjére tűzte a távíró kérdését, s a 31. sz. határozatában kimondta, hogy:

„Az állami telegráf 1862. évi december 12-ki 4518. sz. alatti fölszólítására a városi tanács a megkívántatú adatokat szedje össze és a kereskedőket szóllítsa föl a követelt kvártély adáshoz menyivel járulnak, általában az ügy állásáról kellő fölvilágosítást adjon s alkalmas kvártélyrül is gondosodjék”.¹²

A határozat ellenére a városi tanács a vállalt kötelezettségeket igencsak halogatta olyannyira, hogy három évvel később már a megyei hatóság kénytelen utasítani az előjáróságot a kellő lépések megtételére. A városi közgyűlés 1866. július 29-én ismét napirendre tűzte a távírda kérdését, s a 93. sz. határozatában állást is foglalt a következőképp:

„Felolvastatott a tettes Bács-Bodrog t.e. megyék kormányzatának f. é. július 16-án 7681. sz. alatt kelt abbeli kegyes intézménye, mely szerint felhívatik a városi közönség az iránt nyilatkozatra, hajlandók e ezen városban felállítani szándéklott államtávírdai hivatal részére, legalább 2 nagyobb vagy három kisebb szobából, és a megkívántató mellékhelyiségekből álló hivatalos és lakó helyiségeket; továbbá 3-5 öl 36 hüvelykes hosszúságú kemény tűzifát 6 évig ingyen adni, vagy is annyi időre biztosítani.

Ez úttal felemlítettett miszerint már 1862-ik évben is tétetett egyenesen a távírda igazgatóság részéről ez értelemben a városnál kérdés, s akkor a közgyűlés a távírda állomásnak itt helyütt leendő felállítása iránti óhaját nyilván ki is jelenté, és a helységeknek ingyenes hozzájárulás útján átengedését megígérte.

A távírdának városunkra nézve hasznos és előnyös volta elvitathatatlan tény lévén, 1862-ik évbeni határozatához híven ezuttal is

Határoztatott:

A távírdai felügyelőségnek ezen város kebelében egy államtávírdai állomás felállítása iránti szándékát, a város közönsége örvendetes tudomásul veszi, annak városunkra nézve hasznos voltát belátván, mielőbbi létrejöttét óhajtja; minél fogva kész az annak létesítésére nézve megkívántató hivatalos és mellékhelyiségeket, valamint 3-5 öl kemény, vagy ennek megfelelő lágy tüzelőt 6 éven át minden díj nélkül átengedni s kivizsgáltatni, tekintve pedig ennyi időre szerződésileg biztosítani, mindezekért azonban azt kívánja, hogy a távírda hivatal kötelezve legyen a különféle értékpapírok

és pénznemeknek börzei árkeletét naponta, a gabona nemeknek bécsi és pesti árát pedig minden hétfőn és pénteken reggeli 8 óra előtt nyilvános helyeken közzétenni, hogy városunk közönsége mely a gabona termelés és árulással foglalkozni szokott az ezen napokon tartandó heti vásárokon a gabona árakra nézve magát tájékozhassa.

Miért is Zsivánovits Szilárd, Babócs György, Rudits Ferenc urak a képviselőség, - Horváth Lajos tanácsnok úr pedig a tanács részéről megbíztatnak, hogy a megyei intézmény szerint ezen városban a kérdésbeli távirda állomás részére 2. nagyobb vagy 3 kisebb szobából álló és a megkívántató mellékhelyiségekkel ellátott épületeket tudakoljanak, azokért kívánt haszonbér menyiséget az illető tulajdonosoktól megkérdezzék, és abbeli eredményről jelentéseiket a legközelebbi közgyűlésre beadják.

A tanács pedig megbíztatik, miszerint a képviselőségnek ezen nyilatkozatát a tettes megyei kormányzatnak jelentse, és a bekívánt egyéb adatokat az 1862-ik évben beküldöttékhez képest, az időközben történt változásokkal együtt beküldje.

Erről a kiküldöttek értesítendőök.

Lovászi Mihály
városi helyettes bíró¹³

A fenti határozat ellenére a távirda ügye – még két évig – mit sem mozdult előre (amiért nem csak az előjáróság okolható, hanem a temesvári postaigazgatóság is). Megoldásképp újabb határozat születik a képviselő-testület 1868. június 5-i ülésén a távirda felállítása:

„Felhóztatott miszerint intézkedni kellenék, hogy már az előző években is közigazgatási úton, de különösen tavaly küldöttségileg is kérelmezett helybeli távirda állomás felállítása illető helyütt kieszközöltessék. Mely ügynek bővebb megvitatása után

Határoztatott

Mihálkovits István képviselő úr (s egyben postamester) megbíztatik, miszerint a temesvári távirdai felügyelőségénél mielőbb közben járjon, hogy a tavaly megígért zentai távirdai állomás létesítessék, s hogy az erre ez országos költségvetésbe bevételnek, teljhatalommal felruházta nézett képviselő úr minden lépéseket megtenni s szükséges esetben még Pesten a minisztériumnál is közbenjárni, hogy városunkban eme távirdai állomás mielőbb felállíttassék.

Miért is a közpénztár odaautassítatik, hogy Mihálkovits István úrnak nyugtatványára a netán szükséges úti költségekre utólagos számadás terhe mellett megfelelő összeget a közpénztárból kifizessen.”¹⁴

Tény, hogy a távirda ügye nemcsak a helyi előjáróságtól függött, mivel a Tisza menti községeken keresztül kellett, hogy ideérjen a távíróvezeték, melyhez a községek minisztériumi támogatást kértek, illetve e költségeket – a lehetőségekhez

mérten – besorolták az országos költségvetésbe. Ennek érdekében küldöttség is járt az illetékes minisztériumban, ahol csak a kért összeg 1/3-át ígérték a honvédelmi kiadások megemelkedése miatt. A városi közgyűlés 1869. április 16-i ülésén ezzel kapcsolatban a következőképp döntött:

„A Pestre küldött választmánynak f. é. 483. alatti jelentésében egyszersmind a távirda ügyében is tevén eljárásukról jelentést e szerint is a küldöttség egyik tagjának Mihálkovits István úrnak szóval is tett előterjesztése szerint jöllehet a helybeli távirda vonal már ez évre az országos költségvetésbe bevetetett, de mivel országgyűlésileg a tervezett távirdák kiépítésére a honvédelem szervezése és egyéb költségek végett alig 1/3 része utalványoztatván csak, ennél fogva a minisztérium csak azon feltétellel lenne hajlandó a tiszáninneni távirda vonalt kiépíteni, ha azarra megkívánandó 16 000 ezer forintnyi összeg évi megtérítés mellett az illető községek által előlegeztetnének. Minél fogva ezen körülmény bővebb megvitatása és figyelembe vétele után

Határoztatott

Minthogy a távirda egy oly közvetítő, mely minden tekintetben községünknek javára és előhaladására szolgál és ugyanazért ennek mielőbbi létesíthetése községünknek és tudomásunkra a vonalba eső többi társközségnek is évek óta táplált egyik legfőbb óhajai közé tartozik, ugyanezért ezennel elvileg kimondatik, hogy községünk kész annak kiépítésére megkívántató összegből aránylag ötöt illető összeget saját pénztárából előlegezni, amennyiben a többi társközségek is hasonló tenni hajlandók. Minél fogva jelentő küldöttség névszerint Mihálkovits István és Nikolits András urak továbbra is megbíznak, hogy a társközséggel eme elhatározásunkat közölven magukat velük érintkezésbe tegyék, s amennyiben az előlegezést ők is hajlandók teljesíteni az esetre megbíznak, hogy az arány megállapítását is velük eszközöljék és minden célhoz vezetőt megtegyenek mi a véglegzésre nézve sikert hozhat. Ezen küldetést, mint megbízás nekik hiteles alakban kiadandó lévén.

Egyuttal a küldöttségnek eme jelentése mellé csatolt jegyzékében felszámolt pesti utiköltségei és számszerint nyugtatványokra a közpénztárból kifizettetni utalványoztatik.”¹⁵

Az 1870-es év végre áttörést hoz a távirda ügyében. A temesvári távirda-igazgatóság június folyamán levelet intéz a zentai elöljárósághoz, hogy nyilatkozzon a távirda felállítása kapcsán szükséges eszközök biztosítása felől. A városi közgyűlés 1870. július 1-jén dönt is a kérésről:

„Felolvastatott a temesvári távirda igazgatóságnak f. é. június hó ... én ... sz. alatt kelt levele, melyben a város felszólíttatik, hogy az itteni távirda állomás létesítése

végett legalább ötévi lakás és fűtési kérdésekben részt vegyen, és ez iránt közgyűlési határozat alapján kiállítandó nyilatkozat beterjesztések.

Határoztatott

Tekintve a köz szükségét a távírdának, s hogy ily kereskedésben virágzásnak induló város azt alig nélkülözheti, az itthelyt felállítandó távírda-állomás kiadásának könnyítése végett lakás és fűtési költségek fedezésére a város öt éven keresztül évenként 200 ft azaz kétszáz forint o.é. (osztrák érték) összeg hozzájárulását a városi házi pénztár terhére felajánlja, azonban ezen ajánlattal együtt azon feltételt köti, hogy a várost csakis azon esetben kötelezte ezen hozzájárulási ajánlat, ha a távírda már itthelyt október hóban működését megkezdí.

Miről a temesvári távírda igazgatóság értesítendő, s annak válasza közgyűlés elé terjesztendő.”¹⁶

A lassú ügyintézés miatt a temesvári távírda-igazgatóság október elején „ultimátumot” intéz a zentai előjárósághoz a távírda ügyében, melyet a városi főbíró (akkor a polgármester) ismertet a képviselő-testület tagjaival az október 9-i közgyűlésen:

„Elnöklő bíró úr előadja, miszerint a temesvári távírda igazgatóság által a távírda helyiség iránt megsürgettetett, ha valjon hajlandó e a város a lakást azonnal által adni vagy nem, és a 6 öl fát följánlani, mert különben a zentai állomás mellőztetnék. Ezen ügy sürgős voltánál fogva több képviselő urakkal tanácskozában abban állapodtak meg, miszerint a távírda helyiségül Majoros József úr házában lévő alkalmas helyiség vétessek ki, mely lakásnak évi bér összege 230 ft. tészen; továbbá hogy az igazgatóságnak a közgyűlés jóváhagyás reménye fejében ajánlétassék fel az öt éven keresztül szabad lakás és az évenkénti 6 öl tűzifa, és hogy a felmerült szükségnél fogva ezen ajánlat rögtön beterjesztessék.

Ezen javaslat folytán az előjáróság által jóváhagyás reményében az öt éven keresztüli lakás és tűzifa iránt az ajánlatot be is terjeszté a távírdai igazgatósághoz.

Felolvastatott továbbá az igazgatóság által kiküldött a lakás és tűzifaára vonatkozó szerződés formula.

Erre nézve Mihálkovits István képviselő úr javasolja, hogy a város által a bérbeadó ház tulajdonossal kötendő szerződésben a házjavításokat a város magára ne vállalja, s egyáltalán, hogy azon kötelezettségének, melynek a várost az állam irányában terheljék, szerződésileg a bérbeadó ház tulajdonost amennyiben az reá vonatkozhat.

Zsivánovits Szilárd képviseelő úr nem találja helyesnek, hogy a távírda oszlopok a piacon keresztül vezettnek, mivel részint a közlekedést gátolja, részint pedig a szemnek nem jól esék, azért ajánlja, hogy azoknak máshová leendő helyezése iránt intézkedések tétessenek.

Határoztatott

Bíró úr által tett előleges intézkedések jóváhagyatnak.

A Majoros úr házában kiszemelt lakás elfogadtatik, s utasíttatik az előjáróság évi 250 ft. bérösszeg mellett a szerződés megkötésére, figyelemmel a Mihálkovits István úr által e tárgyban tett indítványra.

Az igazgatóság által küldött, s elfogadott szerződés mintái elfogadtatnak, csupán hozzá teendő egy pont mely kötelezze a távírdai hivatalt a bécsi gabna (gabona) piaczi áraknak hetenkénti közlésére.

A város által adandó évenkénti hat öl kemény tűzi fa beszerzéséről az első évre nézve az előjáróság rögtön intézkedjen.

A piacon elhelyezett távírdai oszlopoknak más helyre leendő alkalmazása iránt az előjáróság intézkedjen, s ha más kiút nem lehet az elhelyezési költségeket a város viselje.

A lakbér iránti szerződésnél fogva a házi pénztár utasíttatik a kötelezettség szerinti fizetéseket teljesíteni.⁷¹⁷

Végre, sokévi vajúdás után – 1870. december 21-én – megnyílt a zentai távírdahivatal is Majoros József házában (ma a Belgrádi utca 1. sz. alatt, a volt Petőfi Sándor iskola helyén állt egykor az a lakóház). 1883. június 11-től az állam veszi át a posta kezelését, majd 1887. május 1-jén Magyarországon egyesítik a postát és a távírdát, melyre itt július 11-én kerül sor, s a távírdahivatal a zentai m. kir. posta épületében kapott elhelyezést. (4., 7. kép)

A TELEFONSZOLGÁLAT BEVEZETÉSE

A kezdetleges távbeszélő használatáról Robert Hook angol fizikus tett említést már 1667-ben. Ennek működési elve az volt, hogy egy kis, kúp alakú szócsőbe beszéltek, melynek fenekén hártya volt kifesztve a hangrezgések felfogására, amit rostos anyag vagy fémszál közvetített a hasonló szerkezetű vevőkészülékbe, melyet a hallgató a füléhez tartott. E készülékkel 1000–1500 méter távolságra is sikerült hangot továbbítani.

A telefonok korszaka valójában akkor kezdődött, amikor a villamos áramot kezdték használni e célra. 1876 februárjában Bell Graham és Gray Elisha egyidejűleg kérték az Amerikai Egyesült Államok szabadalmi hivatalától készülékükre a szabadalmat.

Alig néhány év után, 1879-ben Puskás Ferenc mutatott be Budapesten hasonló készüléket, melyet azután hírek továbbítására használtak. Ez volt a *Telefon Hírmondó*, melyben közérdekű politikai, helyi, illetve tőzsdei híreket olvastak fel, amit a városban felállított tölcseyszerű hangszórókon keresztül lehetett hallani.

1880-ban az újvidéki *Zastava* c. újság arról ad hírt, hogy kipróbálták a telefon-összeköttetést az előjáróság és a tűzoltó egyesület között. Ugyanez az újság 1892-ben már arról ad hírt, hogy Újvidéken bevezették a telefont 39 előfizetővel, s már vezetik a háztetőkön a telefondrótokat (ez évben még Baján és Szabadkán létesültek telefonállomások). A következő években már gyorsan kezd terjedni a telefon használata és hálózatának kiépítése a Délvidéken.

1893-ban a m. kir. belügyminiszter rendelete alapján Bács-Bodrog vármegye alispánja is körrendeletet adott ki a megye területére a telefonszolgálat kiépítése érdekében. Ez képezte az alapját a zentai városi közgyűlés telefonnal kapcsolatos első állásfoglalásának, melyről a következőket határozta a képviselő-testület az 1898. január 8-i közgyűlésén:

„Előterjesztetett a 16 280/kig.897. sz. alatt a vármegyei alispán úr 33 344. sz. alatti intézvénye, mely szerint a közhasználatú törvényhatósági távbeszélő hálózat létesítése érdekében a nagyméltóságú belügyi m. kir. miniszter úr által 1893. évi szeptember hó 14-én 53 809/II sz. alatt kibocsátott intézvény alapján a vármegye törvényhatósági bizottsága részéről 1893. október hó 24-én a 1066/közgy. 893 sz.alatt hozott határozattal megbízott a Bács-Bodrogh vármegye távbeszélő hálózatának és a felállítás költségeinek összeállítására és mind ezek alapján a továbbiakra nézve az előterjesztés megtételére.

A hálózatnak felállítása 30 345 frt. 68 krajcár igénnyel anélkül azonban, hogy ezen költségbe az előfizetők lakásának a telep távbeszélő /:posta:/ hivatallal való összeköttetésére szolgáló csatlakozó vezetéknek kiépítési és berendezési költségei számításba vétettek volna, - az előfizetőket a következő vonalépítési és fenntartási költség terhelné: u.m.

a.) Az előfizető lakásától a távbeszélő postahivatalig felállítandó vezeték építési költsége, egy és mindenkorra 1. kilométer után átlag számítással 60-70 frt.

b.) Berendezési költség 30 frt.

c.) Évi előfizetés:

1.) Kedvezményes /:község:/, vagy egyéb közhivatal részére 45 frt.

2.) Magánosok részére 60 frt. 3 évi kötelezettséggel. Mielőtt azonban előterjesztését a felállítás költségeinek engedélyezése és a távbeszélő felállítására a felsőbbi engedélynek kieszközlése iránt megtenné, szükséges tudnia, hogy a megkívántató előfizetők száma biztosítva van e ? miért is felhív nyilatkozni, hogy:

1.) hajlandó e a város mint kedvezményezett az előfizetők sorába lépni?

2.) A feltételek mellett biztosítható- e legalább két kedvezményes előfizető, ha igen tőlük a kötelező nyilatkozat kiveendő.

Mely felhívásra a képviselő testület kijelenti, hogy Zenta városa a közhasználatú törvényhatósági távbeszélő hálózat létesítéséhez, mint kedvezményes az előfizetők sorába belép.

Az erről szóló nyilatkozat kiállításával a polgármester megbízatik. Miről a városi tanács kivonatilag értesítetik.”¹⁸

A január eleji határozat értelmében az első lépés, tehát a telefonhálózat nyomvonalának kijelölése – az idő javulásával – március végén megtörtént. A képviselő-testület az 1898. június 7-i ülésén az eddigi munkálatokról szóló jelentést tudomásul vette, s jegyzőkönyvileg a következőket rögzítette:

„Előterjesztetett 5766/898 sz. alatt Nagyméltóságú Kereskedelemügyi m. kir. Minis-ter úr intévénye, mely szerint Zentán létesítendő állami közhasználatú távbeszélő hálózat irányvonalának megállapítása céljából folyó év márczius 23-án megtartott közigazgatási bejárás alkalmával felvett jegyzőkönyvben megállapított irányvonal és huzalfelerősítési módok bizonyos kikötések mellett jóváhagyja.”¹⁹

A telefonhálózat kiépítésének folyamatáról a *Zentai Hírlap* című újság 1898. szeptember 18-i száma tudósít:

„Telefonhálózat. Városunkban a múlt héten telefonhálózat építését kezdték meg. Mindenesetre öröndetes jelenség, igen szép bizonyosága városunk gyors fejlődésének, azonban tartunk tőle, hogy ennek a gyors fejlődésnek a vállalkozó cég adja meg az árát.”²⁰

A városi közgyűlés 1898. szeptember 24-én tárgyalta meg a Temesvári m. kir. Posta és Táviráda-Igazgatóságának (mely igazgatóságához a zentai postahivatal is tartozott) átiratát a telefonhálózat kiépítése ügyében:

„782-ik szám

Előterjesztetett 12858/kig.898. sz. alatt a temesvári m. kir. posta- és táviráda-igazgatóság építésvezetőségének átirata, a távbeszélő állomások kijelölése tárgyában.

Mely megkeresés folytán a személy és vagyon biztonságra vonatkozó hatósági intézkedések gyorsítása céljából, a város részére öt távbeszélő állomás létesíttetik, illetve megrendeltetik és pedig egy a polgármesteri, egy a rendőrkapitányi hivatalokban, egy a tűztoronyban, egy a tűzoltó őrtanyán és egy a kórházban. Minden állomás után az értesítésben kitűntetett havi 2 frt. 50 kr. vagyis összesen egész évre 150 frt. szóval: Egyszázötven forint összeg megszavaztatik és a háztartási tárgyak beszerzési címre a városi pénztárból kiutalványoztatik.

*A városi előfizető kötelezettség egy évig tart, mely időre a kötetendő nyilatkozat kiállításával a városi tanács megbízatik.*²¹

Még ugyanezen a közgyűlésen módosították az egyik kiszemelt telefonállomás helyszínét, melyet a városi kórház helyett a csendőrlaktanyában kívántak létesíteni:

„789. szám

Elnök úr előadja, hogy a telephon állomások kijelölése tárgyában a múlt közgyűlés 782. sz. alatti határozatával megállapított helyek egyike célszerűség szempontjából változást szenvedne, amennyiben egy állomás a m. kir. csendőrségi laktanyába lenne elhelyezendő.

Az előterjesztést elfogadván a Képviselő-testület 782/898 sz. alatti határozata ezen-nel akként módosíttatik, hogy egy állomás nem a kórházban, hanem e helyett a m. kir. csendőrség laktanyájába létesítendő. ”

A városi telefonhálózat kiépítéséről közöl híreket a *Zentai Híradó* 1898. szeptember 25-i száma:

„*Felhívás: Tekintettel arra, hogy a városi távbeszélő építése, oly mérvben előhaladt, hogy újabb előfizetők belépése esetén az építés már most az új előfizetők számához képest szabályzandó lesz városunkban. Felhívatnak mindazok, kik az előfizetők sorába kívánnak lépni, hogy ebbéli szándékukat az itteni posta és távírda hivatal főnökénél jelentsék be. A telefon körülbelül a jövő hó közepén lesz a forgalomnak átadva*

Az előfizetés feltételei: a) magán állomás számára havi 5 frt,

b) nyilvános állomás számára havi 7 frt 50 kr fizetendő.

A belépés egy évre kötelező.”²²

A Dudás Andor által vezetett városi krónikában az 1898. évnél egy helyi lapból kivágott újsághír erősíti meg a városi telefon működésének kezdetét: „*Felhívás. A városunkban felállított távbeszélő készülék rövid időn belül – úgy a jövő hó közepe táján – a közforgalomnak át fog adadni.*”²³ Ezzel Zenta városa is még a 19. század végén telefonhoz jutott, ami kétségtől hasznos szolgáltatásokat tett úgy a hivatalos intézmények és vállalatok, mint a magánszemélyek érdekében, s egyben elindította a fejlődést az elektronikus kommunikáció területén. Alighogy megkezdte működését a városi telefonhálózat, másfelől is igény mutatkozott a telefonos kapcsolat kibővítésére. Az 1899. február 6-i városi közgyűlésen az elnöklő polgármester, Buday Dezső jelenti, hogy a kereskedelmi miniszter Zenta és Csóka között telefon-összeköttetést létesít, melynek érdekében a város kiküldöttjeivel nemsokára találkozni

fog. A miniszteri óhaj nem sokat várat magára, mert a március 3-i közgyűlésen a polgármester már be is számol az előkészületek megtételéről:

„Olvastatott Dr. Buday Dezső polgármester úrnak a 2049/kig.899 sz. a. iktatott jelentése, miszerint a Zenta és Csóka között távbeszélői összeköttetés létesítését megelőző közigazgatási bejárás megtartásához Zenta város képviselőjében meghívattván s a folyó évi február hó 9.én lefolyt tárgyaláson a rendőrfőkapitány, tiszti főügyész és a városi mérnök urakkal együttesen részt vett, s a jegyzőkönyvben foglaltakhoz Zenta város képviselő testületének utólagos jóváhagyása reményében hozzájárult.”²⁴

A századfordulón már egyre több nagyobb településen építik ki a telefonhálózatot. 1900-ban az egyik zentai helyi lap arról értesíti olvasóit, hogy Óbecsén is megkezdődött a telefon bevezetése miniszteri engedéllyel, s immár 42 állomást jelentettek be. Több település telefonhálózatának kiépítése után lehetőség nyílik az egész vármegye területén is a hálózatok összekapcsolására, s így gyakorlatilag az országos hálózatba való bekapcsolódásra. 1900 elején a vármegyei alispántól felhívás érkezik a zentai előjárósághoz, hogy a város lépjen be a megyei előfizetők közé. A képviselő-testület a február 12-i ülésén jóvá is hagyja a kérést, mely egyben azt is jelenti, hogy Zenta a közeljövőben gyakorlatilag telefon-összeköttetésbe kerül a többi településsel, illetve az egész országgal. Érdemes idézni a teljes határozatot:

„143. szám

Olvastatott a vármegyei alispán úrnak 56 393 sz. 1010/kig.1900 sz. érkezett felhívásra a megyei távbeszélő hálózat létesítése céljából Zenta városának, mint előfizetőnek belépése iránt.

Mely felhívásra a képviselő-testület kijelenti, hogy Zenta városa a közhasználatú törvényhatósági távbeszélő hálózat létesítéséhez mint kedvezményes az előfizetők sorába lép.

Az erről szóló nyilatkozat kiállításával a polgármester megbíztatik.”²⁵

A határozat megvalósulásához azonban ez esetben is eltelik néhány év. A Zentai Közlöny ezt írja 1902-ben: „Zenta a megyei telefonhálózatban. Zenta város kereskedői, iparosai és gyárosai egy kérvényt intéztek városunk hathatós pártfogójához. Latinovits Pál főispánhoz, melyben kéri, hogy a megyei telefonközpontba Zenta is fölvéttessék. Valóban örülni fogunk, ha ez megtörténik, mert ez városunkra csak kedvező hatással lehet.”²⁶ A főispán vélhetően még időben intézkedett, mivel az egyik helyi lap 1902. szeptember 7-i száma már a budapesti telefonbeszélgetések lehetőségéről számol be az olvasóinak:

„Telefon. Zenta és Budapest között a távolság bizonyos tekintetben mintegy megszűnt. Lehet már itt Zentán beszélni a budapestiekkel, vagy viszont telefon útján. A gyöngéd férj, ki üzleti ügyeinek elintézése végett a fővárosban tartózkodik, akár minden órában felesége és gyermekei hogyléte iránt kérdezősködhetik, vagy egészségükre kívánhatja az ebédet, az éjszakai nyugalmat stb. És itt Zentán meghallják a férj, illetve az apa szavát. Csakhogy ezt a mulatságot csak a pénzes emberek engedhetik meg maguknak, mert igen drága. Három percnyi beszélgetés díja két korona: Budapest révén még a külfölddel is lehet beszélni.”²⁷

* * *

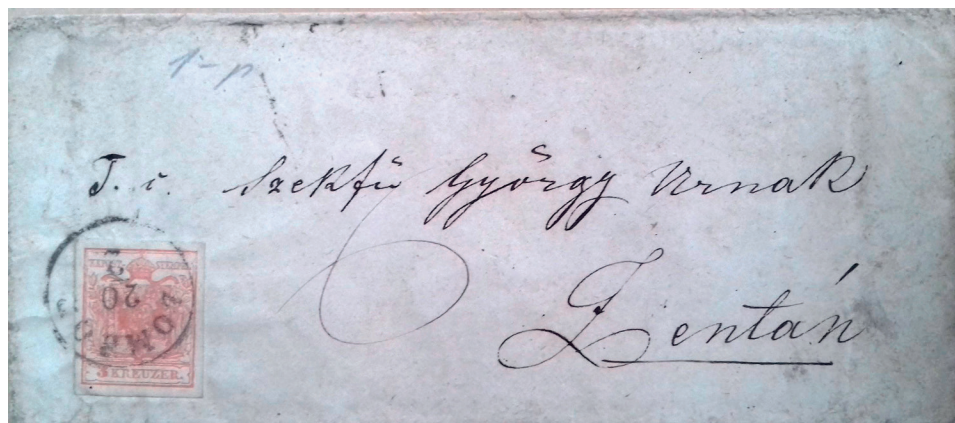
A posta épületének végleges helyéről 1894-ben döntött a képviselő-testület, ugyanis korábban bérelt házakban volt a posta elhelyezve. Az új Posta- és Járásbíróság épülete 1895-ben készült el késői klasszicista stílusban. Az emeleten kapott helyet a járásbíróság, a földszinten pedig a posta és távirda, illetve üzlethelyiségek, amelynek keleti felét később az új Városházához csatolták. A postahivatal azóta is ebben az épületben működik.

1. kép – Az első zentai postahivatal viaszpecsétje
(TLZ, Szerb Vajdaság – Temesi Bánság, 1854. év, 20. doboz, 3462. sz.)

JEGYZETEK

- 1 *Postaügy*. Pallas Nagy Lexikona, XIV. kötet. Budapest, 1897. 160.
- 2 Böszörményi Kálmán: *A világ minden államának postaügye Hivatalos és magán adatok alapján*. Debrecen, 1877. <https://www.toldyfamily.hu › papoman › kundk>
- 3 Haraszthy Lajos: *Ipar, kereskedelem, hitelügy, közlekedésügy*. In: Borovszky Samu dr. (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye. II. kötet. Budapest, [1909.] 473–474.
- 4 325 éves postáját ünnepelte Baja. <https://dapta.hu/325-eves-postajat-unnepli-baja/>
- 5 Hazánk – Történelmi Közlöny. 8. szám, Budapest, 1888. 25.
- 6 Történelmi Levéltár Zenta F. 381. Joca Vujić gyűjteménye – Dudás Andor krónikája I. 1832-es év. (a továbbiakban TLZ)
- 7 TLZ F. 381. Joca Vujić gyűjteménye, leszámozott iratok, (500–1000) 626. sz. /ugyanaz a szöveg megtalálható: TLZ F. 385. Zentai újságok gyűjteménye, Zentai Híradó, 29. szám, 1884. július 13, vezércikk: „A zentai postaföld”.
- 8 TLZ F. 003. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1852. (2301–2500), 2320. sz.
- 9 TLZ F. 003. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1852. (3301–3400), 3369. sz.
- 10 Uo.
- 11 TLZ F. 003. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1851. (101–400), 395. sz.
- 12 TLZ F. 003.1.1.9. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1862–1963. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve
- 13 TLZ F. 003.1.1.11. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1866. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve
- 14 TLZ F. 003.1.1.13. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1868. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve
- 15 TLZ F. 003.1.1.14. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1869. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 50. sz.
- 16 TLZ F. 003.1.1.15. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1870. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 119. sz.
- 17 TLZ F. 003.1.1.15. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1870. év Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 158. sz.
- 18 TLZ F. 003.1.1.41. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1898. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 14. sz.
- 19 TLZ F. 003.1.1.41. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1898. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 460. sz.
- 20 TLZ F. 385. Zentai újságok gyűjteménye, Zentai Hírlap, 1898. 38. sz.
- 21 TLZ F. 003.1.1.41. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1898. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve
- 22 TLZ F. 003.1.1.41. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1898. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve
- 23 TLZ F. 381. Joca Vujić gyűjteménye – Dudás Andor krónikája. II. 1898. év
- 24 TLZ F. 003.1.1.41. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1899. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 172. sz.
- 25 TLZ F. 003.1.1.43. Zenta Rendezett Tanácsú Város, 1900. Zenta Város Közgyűlésének Jegyzőkönyve
- 26 TLZ F. 385. Zentai újságok gyűjteménye, Zentai Közlöny, 1902.
- 27 TLZ F. 381. Joca Vujić gyűjteménye – Dudás Andor krónikája. II. 1902. év.

2. kép – A zentai postahivatal által lebélyegzett egyik első levél
(TLZ, F: 381 Joca Vujity gyűjteménye, Szeckfű György magániratai)

3. kép – A Mihalkovits-féle ház, ahol 1853-ban megnyílt a postahivatal (fotó: Tari László)

Vonal. Érték _____ Szám Nr. _____

Távirat. Telegramm.

Monat _____ hó 18 _____

Rendeltetés helye _____ Feladás helye *Uttvarasabeg*

Abreicht _____ Aufgabsort _____

Postári szám Gef. Nr.	Ortály Classe	Szavak száma Betragsahl	Feladás ideje Zeit der Aufgabe				Erkezés ideje Zeit der Ankunft				Hivatalos jegyzetek stb. Dienstliche Befüge etc.
			nap Datum	óra Stunde	perc Minute	naponta Tagessatz	nap Datum	óra Stunde	perc Minute	naponta Tagessatz	
30	p	20	2	7	2	2	8	5	2		

*Kentán város házánaál festő
fejezőmnek*

*Ajtok festődjenek kis
probock kaparadpannk, hogy van
a munka? feleletet várak
feleségének 10 fl adtam
Blum*

Felvette: — Aufgenommen durch: *Blum*

Hogyha a sürgönyöz egyszermind a feleletet is küszette, ezen távirat a feleletért utalványozott díj felvételénél elő-
mutatandó

Dieses Telegramm ist, sofern von dem Aufgeber desselben die Gebühr für eine Antwortbegehr bezahlt wurde, bei der Behebung der an-
gewiesenen Antwortgebühr vorzuweisen

4. kép – Zentára feladott távirat 1872-ből
(TLZ, F: 381 Joca Vujić gyűjteménye, Szekfű György magániratai)

5. kép – A zentai posta körbélyegzőjének lenyomata

Feladási - Vevény.

Egy terhelte levélről, mely továbbküldés végett a' következő czím alatt:

ittén a' mai napon valóban feladatott. Kelt bó! 1848. évi.

A' cs. kir. Székérposta

Enért a' feladásnál fizetett:

Bérmelési illetőség	f.	kr.
Egy sajnálattal jegyzett tértivevényért	f.	kr.
Összesen	f.	kr.

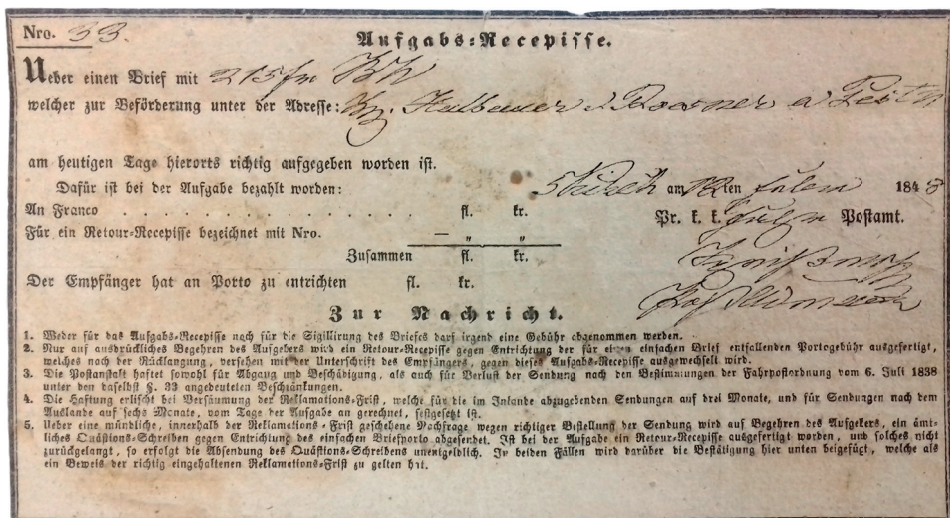
Az átvéő vitelhez fejében f. kr. fog fizetni.

T u d o m á s ú l.

1) Tiltva van, akár a' feladási-vevényért akár pedig a' levél lepecsételéséért valamely díjt elfogadni.
 2) Egyedül a' feladó világos kívánságára egy egyszerű levélről járó vitelhez megfizetése iránt adatik tértivevény, mely, az átvéő aláírásával ellátva vissza érkezvén, ezen feladati-vevényt térítvén.
 3) A' postaintézet kezességét, az 1838. évi július 6. keltű rendeleti szerzőpostarendben megállapított feltételek alatt, 's az ugyanott a' 33 §-ban kitett megszorítások mellett, mind a' levél tartalmában beláthatatlan hiányért vagy szennvedett károsodásért, mind pedig a' levél elvesztéséért, megkezdésével, az átvéő vitelhez megfizetése iránt adatik tértivevény, mely, az átvéő aláírásával ellátva vissza érkezvén, ezen feladati-vevényt térítvén.
 4) A' postaintézet kezessége elenyészik, ha a' feladó a' kárpótlási követelést a' megállapított határidő alatt, mely a' belsőldre szálló küldeményekre nézve a' feladás napjától számított három hónapra, a' külföldre szállókra nézve pedig hat hónapra van szabva, kéjelenként elmulasztotta.
 5) A' levélnek pontos kézhezszolgáltatására nézve az emittelt határidő eltelte előtt tett kérdészködésre, ha a' feladó kívánja, az egyszerű levélvitelhez képest, egy hivatalos tudakozó-levél küldetű el. Ha a' feladás alkalmával tértivevény adatott ki, 's az még vissza nem érkezett, akkor a' tudakozó-levél elmulasztása díj nélkül történik. Mind a' két esetben erről a' bizonyítást ide alá függesztetik, mely a' kárpótlás követelésére szabott határidő pontos megtartásának tanúsága gyanánt szolgál.

Kelt: 1848. dec. 19.

6. a-b. kép – Kétoldalas feladási vény 1848-ból magyar és német nyelven (TLZ, F: 381 Joca Vujčić gyűjteménye, leszámozott iratok: 500-1000, 588. sz.)

6. b. kép - A kétoldalas feladási vény német nyelvű része

7. kép – Képeslap a zentai posta- és járásbírósról
(A Zentai Városi Múzeum képes-levelezőlap-gyűjteménye)

BAJA VÁROSÁNAK ÖNÁLLÓ TÖRVÉNYHATÓSÁGGÁ EMELÉSE:

1873

Baja Libera Regia Civitas jublicata

FÁBIÁN BORBÁLA

ABSTRACT

Baja became a royal chamber market-town in 1696, and from 1727 its landowners became the Czobor and then the Grassalkovich family. The town was freed from its landlords in 1858, and in 1863 it also bought the Baja Domain. In 1866 and repeatedly in 1870, it applied for status of a free royal town. In 1873, it gained the status of a municipal city. This was celebrated at the inauguration of the Chief Lieutenant, Máté Lénárd. Most of the city's residents took part in the celebrations held on June 21-22, 1873. The Chief Lieutenant and his entourage, who arrived by steamboat on June 21, were awaited with triumphal gates decorated with flags. He was hosted by Gábor Latinovics at the Roman Catholic parish, who also participated in the preparation of the ceremony. The following day, after the celebratory mass, the official inauguration ceremony was held at the town hall, where the 11th article of the 1873 law was read out. After that, the city's leaders participated in lunch at the city's Bárány inn at a table laid for 200 persons. Later, with the urban elite, they partied in the shooting club garden, with more than 700 distinguished citizens. In the afternoon, oxen were roasted and barrels of wine were tapped on the market square for the lower classes. Six musicians played the tambourines at the party. The details of the organization of the city celebration have been preserved in the city archives, e.g. names of members of the organizing committee or the itemized budgeted costs of the folk festival. According

to the historia domus of the Franciscans, these were the most famous and memorable days in the history of the city.

Baja a tavalyi évben megyei jogú város lett, mellyel hasonló rangra jutott, mint 1873-ban, amikor törvényhatósági jogú városi rangot kapott. A 150 évvel ezelőtti esemény kiemelkedő jelentőségéről a kortársak is meg voltak győződve.

Hosszú út vezetett odáig. A 18. században Bácska egyetlen jelentősebb települése volt, mely nem szerzett szabad királyi városi címet. Ennek oka részben az volt, hogy 1727-ben visszakapta a középkorban itt is birtokos Czobor család. A korábbi szabad státuszból mezővárossá lett 1858-ig, amikor a bajai uradalom megvételére vonatkozó tárgyalások oda vezettek, hogy megkapta ismét a szabad városi státuszt. A földesúrral különböző okok miatt még négy évig nem jött létre a megegyezés a városi földek megvásárlásáról. A bajai uradalmat – illetve megmaradt részét – ekkor csak hatalmas kölcsön felvételével tudta megvásárolni a város. Az 1860-as években ezért használta a „szab. város” megnevezést, ami például Szathmári Károly 1864-ben kiadott könyvének címében is olvasható: *„Baja (szab. város) szerepe Magyarország kereskedésében és lehető összekapcsolása az alföldi vasúttal”*.¹ 1866-ban Baja kérelmezte a szabad királyi városok közé való felvételét, de ezzel a korabeli politikai helyzet miatt a kormányzat nem foglalkozott. 1870-ben ismét kérvényezték, de a városok státuszának rendezéskor „rendezett tanácsú város” lett, bár Bács-Bodrog vármegye támogatta Baja szabad királyi városok sorába emelését.² 1871-ben Tóth Kálmán, a város országgyűlési képviselője kezdeményezésére gróf Andrássy Gyula miniszterelnökhöz és a belügyminiszterhez is felterjesztést nyújtottak be, hogy Baját a szabad királyi városok sorába emeljék. 1872-ben felmerült, hogy Hódmezővásárhellyel közös küldöttséget küldjenek Pestre.

„BAJÁT AZ ORSZÁGGYŰLÉS A SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK KÖZÉ SOROLTA...”

Loosz Zsigmondnak 1872-ben le kellett mondania a főbíró tisztról és a helyettes főbíró dr. Hauser Mór vezette ezután a várost, ennek ellenére az 1871-ben beadott kérvény célt. 1873. február 3-án a főrendiház megszavazta, majd a képviselőház is. I. Ferenc József király április 8-án írta alá a törvénycikket, melyet április 15-én hirdettek ki az országgyűlésben.³ Májusban hozták nyilvánosságra, hogy Baja főispánja Lénárd Máté, Szabadka és Zombor thj. városok főispánja lesz.⁴ A ferencesek bajai háztörténetébe május 12-én jegyezték fel, hogy: *„Távirón érkezett a hír, hogy Baját az országgyűlés a Szabad Királyi Városok közé sorolta és megerősítés végett Ő Szent Felsége, I. Ferenc József, Magyarország királyához felterjesztette.”*⁵ A bajaiak erről a

helyi lap, a *Bács-Bodrogh* hasábjain is értesülhettek, mely március 30-i számának első oldala a törvényhatósági jog elnyerésének örömeire nemzeti színekben jelent meg a korabeli hírlapi tudósítás szerint.⁶ Egy héttel korábban, a március 23-i közgyűlésen olvasták fel Tóth Kálmán táviratát, hogy „a *Felsőház Baja királyi városítását*” elfogadta.⁷ A város történetében nevezetes eseményt, amikor Baja városának főispánját beiktatták a „szabad királyi városi rang” megünneplésével kötötték össze a bajaiaiak. A nevezetes eseményt a ferencesek háztörténetében így örökítették meg:

„1873. június 21-ike.

A mai, valamint a következő nap bajai évkönyvekbe, mint a leghíresebb, feljegyzésre legméltóbb kerül be. Baját a megelőző években egész Magyarországon úgy ismerték, mint kiváltságos várost, később, mint vásártartó várost; ezekben a napokban pedig a szabad királyi városok közé jegyezték be. Június 24-én az országlakosokra vonatkozó új törvények értelmében a Baja szabad királyi város részére újonnan kinevezett főispán, nagyméltóságú Lénárd Máté úr, [Tóth]⁸ Kálmán (Baja város országgyűlési küldöttje kíséretében:) délután két órakor gőzhajón Pestről a Duna partjára érkezett, ahol a polgárok nagy tömege várta érkezését, nagy ujjongással és „Éljen” kiáltásokkal; a város ideiglenes bírója, Hauser Mór úr (:zsidó nemzetiségű és vallású:) pompásan kidolgozott beszéddel köszöntötte. Majd a legnagyobb pompával, a város előkelőinek és a bajai polgárság méltóságainak a kíséretében bevezették a városba. - (:A római katolikus:) plébánián látták vendégül és az előre kiadott program szerint először a város vezetőségét és tisztviselőit mutatták be a főispánnak - majd a római katolikus papságot és a többi felekezetét együttesen - utána a zsidó közösséget a rangidős rabbi vezetésével, végül a gimnázium, a tanítóképző, az elemi iskola tanárait stb.

Este az egész várost kivilágították; este 9 órakor 100-nál több polgár égő fáklyákkal mintegy felfegyverkezve, a plébániához vonult, köztük Popovics Demetru úr halkán citerát pengetve, hogy újólag köszöntsék a főispánt.

Másnap, vagyis június 22-ikén. Reggel 8 órakor közgyűlés. melyen a város minden képviselője megjelent; ezen elhatározták, hogy a kinevezett képviselő polgárok kérjék fel a főispánt: mindenek előtt vegyen részt a plébániai templomban az istentiszteleten Isten segítségét kérve ennek végeztével, fél 11 órakor összegyülekezve együttesen viszszerátértek a városházára.

Ezután tekintetes Reiser Antal, ideiglenes jegyző ur /: teljes című Lehnard Máté urat kinevezték Baja város helyettes főispánjává:/ felolvasta a Magyar Királyi Belügyminisztérium rendeletét, majd az országgyűlés 1873-ik évi 11-ik törvénycikk kihirdetése következett, mely törvénybe iktatta, hogy Baja városa szabad királyi város ezzel ki van véve Bács és Bodrog vármegye joghatósága alól és saját joghatósággal rendelkezik. Ezen kihirdetést „Éljen, éljen „ kiáltások kísérték. Délután 2 órakor a „Bárány

vendéglő „-ben 200-nál több jeles ember és polgár ebédelt /: 1 személyre 1 forint volt a taxa osztrák értékben, de bor nélkül ./ – A vásártéren este 5 órakor egy egész ökröt sütöttek és osztottak szét az alsóbb néposztály között, valamint 25 urna bort; ennek végefelé, hazai szokás szerint az ünnep örök emlékére, verekedés tört ki az aljanép és egy 1848-as honvéd között, fejek és egyéb tagok sérülésével. – Este 8 órakor a népiesen „lövölde kert”ben az előkelőbb polgárok közül 700-nál többen jöttek össze vacsorára és táncra.”⁹

AZ ÜNNEPÉLY ELŐKÉSZÍTÉSE

A közgyűlési jegyzőkönyvek szerint április 27-én az elfogadott törvény kapcsán a főbíró, dr. Hauser Mór javasolta, hogy „a városok életében előforduló ily nevezetes emlékére mindig ünnepélyek szoktak rendeztetni”.¹⁰ Ekkor egy bizottságot hoztak létre az ünnepély megrendezésére. Ennek elnöke a város plébánosa, Latinovits Gábor lett. Tagjai: dr. Ivánovits Pál orvos, Milassin Zsigmond ügyvéd, Bayer Mihály tímár,¹¹ Czirfusz Ferenc, a tanítóképezde igazgatója, Osztóits Simon főkapitány, Papp József, Szabó János, Allaga Imre és Benedek Mihály képviselők.¹²

Május 29-én az ünnepély költségeire adakozást indítottak, és elfogadták, hogy ha kevés pénz gyűlne össze, akkor a házipénztárból 600 forintot fordítanak erre a célra. Ekkor a népünnepély megrendezésére egy rendezőbizottságot hoztak létre, melynek elnöke Oravetz Mihály képviselő lett. Az albizottság tagjainak Árpás Andrást, Szeile Istvánt, Kóbelrausch Tóbiást, Lampl Józsefet és Csanádi Antalt választották. Az ő feladatuk „a' népünnepély alakalmával a' rend fentartására is felügyelni, 's a rendező nagy bizottság általi megbízásokban eljárulni fog”.¹³ A bizottság tagjai közül Latinovits Gábor, dr. Hauser Mór, dr. Ivánovits Pál és Milassin Zsigmond tolmácsolta a város háláját a kormánynak.¹⁴ A népünnepély megrendezése azért is fontos volt, mert februárban a köznép között aláírásokat gyűjtöttek a szabad királyi várossá emelés ellen. A városi közgyűlésen erről dr. Ivánovits Pál mondta, hogy a „nép különösen azzal vezettetik félre, hogy a' lakosság az estre ha városunk a' törvényhatóságok sorába felemeltetik, kétszeres adót fizetnek majd, 's a városi tisztviselők száma is – úgy mond – felemeltetvén, a' városnak sokkal több kiadásai lesznek.”¹⁵ Ivánovits indítványára ekkor egy felvilágosítást nyomtattak ki 2000 példányban.¹⁶ A főispán üdvözlésére egy tisztelgő bizottságot választottak. Tagjai: Latinovits Gábor, dr. Ivánovits Pál, Allaga Imre, Klenáncz János, Hirsch Fülöp, Oravetz Mihály, Szeile István, Árpás András, Balás Ferenc, Dikán Pál és Borkity Ferenc képviselők lettek.¹⁷

Oravetz Mihály is lemondhatott az elnöki tisztről, mivel az elszámolásokon a rendezőbizottság elnökeként Csanádi (Csanády) Antal szerepel. Az ünnepség költségeiről június 24-én nyújtotta be jelentését Csanádi Antal. E szerint hat nagyobb és tizenhárom kisebb kiadása volt.

„Jelentése!

A kiküldött ünnepélyt rendező bizottságnak, és szám adása az ünnepélynél történt és általuk részben készpénzben részben utalványok által kezelt kiadási költségekről.

Utalványoztatott

1ször	Greininger ¹⁸ Menyhért úrnak ökör elő	
	álításért, sütésért és kezelésért	150 f
2or	ugyan annak 400 sertes ¹⁹ hús és sütésért ²⁰	120 f
3or	Hajosovics Lila ²¹ Asszonynak Czipokert ²²	50 f
4er	Stábernyák József acs ²³ mester úrnak	
	az emelvény beszerzése es felállításáért	35 f
5ör	Árpás András úrnak 6 akó borert ²⁴ per 10f	60 f
6or	Vanitcsek bor kereskedő úrnak 15 akó	
	borért per 9 f.o. é. ²⁵ akoja	135 f
	E szerint utalványoztatott összesen	550 f²⁶

„Aprólékos kiadások számlája

Gőzhajó álmáson legénységnek borralaló	2 f
Csapok megvételre	1 f
Vászon a felirati Címre	2 f 38x
Czim vers elkészítése	10f
Bor kiszalítás ²⁷	150
kádak ki és be szalítása	1f
50 bögre ²⁸ darabja 4 p	2f
6 zászlo ²⁹ megvétele	9f
Ökör leütésnél 10 pint bor	4 f 80
5 pintes üveg gyugokkal ³⁰	55x
6 tamburásnak dija	10 f
3 üres hordók visza szalítása	50x
koszorúk készítése és a virág	4 f 50
ö. ³¹ kiadás	49 f 79
Rendező bizottsagi ³² Elnök: Csanády Antal ³³	

Árpás Andrástól 6 akó vörösbort vásároltak. Vanitsek Jánostól 15 akó vörösbort. Ez a két összesítés azért is érdekes, mert az ünnepség és a népünnepély néhány részletét közelebbről is megismerhetjük, valamint szerepelnek az ünnepség ételeinek elkészítői is.

AZ 1873. JÚNIUS 21-22-I ÜNNEPÉLY

A *Budapesti Közlöny* tudósítása szerint a feldíszített Petőfi nevű gőzhajón érkezett Lénárd Máté főispán, Tóth Kálmán és Mérő János pesti ügyvéd, az Egyesült Magyar Gőzhajótársulat igazgatótanácsosa. A bajai kikötőnél taracklövésekkel és éljenzéssel fogadták a hajó megérkezését, majd Hauser Mór helyettes főbíró üdvözlő beszéde után a városba fogatokon érkeztek. Útközben több zászlókkal díszített diadalkapun haladtak keresztül. A diadalkapuk készítője Stábernyák József ácsmester lehetett, míg a hat zászló megvétele a kisebb kiadások összesítésében szerepel.

A június 23-i délutáni a Bárány városi vendégfogadóban tartott ünnepségről írták, hogy a 200 terítékű díszlakomán „a főispán ős magyar szokás szerint a királyra és a királyi családra, Mérő János Szlávny miniszterelnökre, Latinovics Gábor a főispánra, dr. Ivánovics Tóth Kálmánra, mint a város orsz. képviselőjére, dr. Hauser a megyét képviselő alispán Lovászyra, Bandl János a haza bölcsére Deák F.-re³⁴ és Horvát Boldizsárra, Czirfus³⁵ Ferencz Türr Istvánra, Tóth Kálmán a bajai közönségre, a polgári elem gyarapodására és a honvédekre, végül Mérő János a bajai ipar és kereskedelem képviselőire mondott felköszöntést és emelt poharat.”³⁶ A beszédet mondók között volt még: „Állaga³⁷ Imre a kormányért, mely a város önálló hatósággá emeltetéséről szóló törvényt előterjesztette, dr. Ivánovits (szokott szép szónoki modorában) Tóth Kálmánért, ez pedig (zajos éljenek és tapsok között) a polgári elemért emelt poharat. Volt még több felköszöntő is; névszerint Türr és Horváth Boldizsár bajai díszpolgárokért; utóbbi táviratilag válaszolt.”³⁸ Az esti, lőkerti ünnepségen a főispán családjával vett részt. „Délután a szépen földíszített lőkertben céllövés s este oly fényes, annyi gyönyörű hölgy által látogatott bál volt, hogy pesti vendégeink egészen el voltak ragadtatva s a bajai lőkerti bálnak határozott előnyt nyújtottak a pesti bal champetre-ek³⁹ fölött.”⁴⁰

A vásártéren – mely napjainkban Bajának már egy beépített területe néhány nagyobb térrel (Jelky András tér, Köztársaság tér, Bácska tér, Vonat kert, vasútállomás és környéke) – rendezték a népünnepélyt. Az ünnepségen részt vevők számáról nincs adatunk, de egy színes leírást a *Fővárosi Lapok* közölt az ökörsütésről: „Már vasárnap viradóra elkezdték a nagy fenyőnyársra vont ökröt a vásárálláson forgatni; délutánra csakugyan megsült s fölszelt darabjait egy emelvényről dobálták a nép ezrei közé, mely a húscsontokat ujjongó kedvteliséssel fogadta, s megereszték az emelvény négy oldalán a nagy boros hordók csapjait, a nép pedig alá tartott kalapok, zsíros bögrék s kuglófedényekből itta az aláömlő piros folyadékot.”⁴¹ A jó hangulatról a felfogadott hat tamburás is gondoskodott. A ferencesek háztörténete szerint verekedéssel zárult az ünnepség.

ÖSSZEGZÉS

Hosszú évtizedek után a város országgyűlési képviselőjének, Tóth Kálmánnak – aki költő, lapszerkesztő és irodalmár is volt – munkájának is eredményeképpen törvényhatósági jogú város lett Baja. Ebből az alkalomból a városi társadalom minden rétegének ünnepséget rendeztek. Az elit a városi Bárány vendégfogadóban, majd a Lőkertben ünnepelt. A többség a vásártéren rendezett népünnepélyen vett részt, mely az utolsó ilyen rendezvény volt a városban.

A Baja történetéről eddig megjelent monográfiák egyikében sem szerepel az ünnepség leírása, bár a kortársak úgy érezték, hogy ez a fontos esemény megmarad a város történetében, valamint emlékezetében is – és ahogy a korabeli hírlápiró fogalmazott: „Soká fogják emlegetni Baján a királyi várossá emeltetés ünnepi napját.”⁴²

JEGYZETEK

- 1 Szarhmári Károly: *Baja (szab. kir.) város szerepe Magyarország kereskedésében és lehető összekapcsolása az alföldi vasúttal*. Pest, 1864.
- 2 Köhegyi Mihály (szerk.): *Baja története a kezdetektől 1944-ig*. Budapest, 1989. 260–261.
- 3 Fábíán Borbála: *Tóth Kálmán levele Baja városához*. In: *Múltbanéző* 3. (mnl.gov.hu/mnl/bkml/multban-ezo_3_5#_ftn7)
- 4 Ellenőr, 1873. máj. 26. 5.
- 5 *A bajai ferencesek háztörténete, II. kötet (1841–1889)*. Ford.: Kapocs Nándor [kézirat]. 451. (a továbbiakban: HD II.)
- 6 Fővárosi Lapok 1873. április 2. 330. – a Bács–Bodrogh 1873-i évfolyamának lapszámai nem maradtak fenn.
- 7 Magyar Nemzeti Levéltár Bács–Kiskun Vármegyei Levéltára IV. 1401. 1873. kgy. jkv. 25. sz. (a továbbiakban: MNL BKML)
- 8 Az eredeti latin szövegben kétszer írták le Tóth Kálmán keresztnévét, egyszer latinul egyszer magyarul. Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár VI. 6. 2. Conventus Baja Historia Domus II. kötet, 1841–1889. (a továbbiakban: MFKL)
- 9 HD II. 454. és MFKL VI. 06. Conventus Baja Historia Domus, II. kötet, 1841–1889. 211.
Az ünnepség első napjának leírása megjelent a „Zsidókra vonatkozó adatok a bajai ferencesek Háztörténetében” című forrásközlésben. (Köhegyi Mihály: *Zsidókra vonatkozó adatok a bajai ferencesek Háztörténetében*. In: Dunáninnen–Tiszáninnen, Szerk.: Bárh János. Kecskemét, 1995. 75–76.)
- 10 MNL BKML IV. 1401. 1873. évi kgy. jkv. 53. sz.
- 11 Bayer Mihály neve mellett azért szerepel a foglalkozása is, mert ekkor két azonos nevű tagja volt a városi képviselő testületnek. A másik Bayer Mihály vendéglős volt.
- 12 MNL BKML IV. 1401. 1873. évi kgy. jkv. 53. sz.
- 13 MNL BKML IV. 1401. 1873. évi kgy. jkv. 78. sz.
- 14 MNL BKML IV. 1401. 1873. évi kgy. jkv. 53. sz.
- 15 MNL BKML IV. 1401. 1873. évi kgy. jkv. febr. 23. 18. sz.
- 16 Uo.
- 17 MNL BKML IV. 1401. 1873. évi kgy. jkv. 77. sz.

18 Az iratcsomóban található számlákon a „Krajninger Menyhért mészáros” aláírás olvasható.

19 sertés

20 sütésért

21 Az aláírásában a Karolina név szerepel.

22 cipókért

23 ács

24 borért

25 o. é. = osztrák értékű

26 MNL BKML IV. 1407. b. 4572/1873.

27 kiszállítás

28 bögre

29 zászló

30 dugókkal

31 ö. = összes

32 bizottsági

33 MNL BKML IV. 1407. b. 4572/1873.

34 F-re = Ferencre

35 Czirfus helyesen: Czirfusz

36 Budapesti Közlöny, 1873. jún. 27. 1205.

37 Állaga helyesen: Allaga

38 Fővárosi Lapok, 1873. jún. 25. 627–628.

39 bal champêtre (fr.) jelentése: majális

40 Fővárosi Lapok, 1873. jún. 25. 627–628.

41 Uo.

42 Fővárosi Lapok, 1873. jún. 25. 628.

Baja városa az 1860-as években
(Forrás: Vasárnapi Ujság, 1866. évi 40. szám 481.)

PÉCS ÉS 18. SZÁZADI LATINUL ÍRÓ KÖLTŐJE, AGYICH ISTVÁN

RÉDEY-KERESZTÉNY JÁNOS

ABSTRACT

Agyich István, or Stjepan Adžić, was a priest and a poet in one person, writing most of his literary works during the last two decades of his life. His occasional poems, written in Latin in elegiac couplets and hexametric verse, tell pseudo-mythical stories about the places where he lived: Slavonia (Croatia), where he was born, and Baranya and the city of Pécs (Hungary), where he was a prebend. Agyich fills his poems with historical data about these regions, and in some cases he uses notes to illustrate crucial historical events that have shaped the history of these landscapes, such as the Battle of Mohács. This paper seeks to understand the reasons for, and the structure of, Agyich's fractured way of narrating, given the abundance of his erudite notes or his study of preserving historiographical data through literary genres such as epic poetry or idylls. Accordingly, this paper briefly outlines some relevant thoughts on eighteenth-century historiography, alluding to the Georgia Augusta in Göttingen as well as Johann Christoph Gatterer's (1727–1799) scientific method in this field. Similarly, notions of spatial poetics come to the fore. With the help of these scientific paradigms, this paper assumes that historical data is only interesting enough if it can be arranged according to places and moments in space and time, as eighteenth-century historiography teaches, and if these places and moments in space and time can be filled with special meaning, as spatial poetics tells us. Therefore, in the case of Agyich, this paper argues for a view of occasional poetry in which it is of great importance that scientific results and poetic rendering of historiographical data are mixed simply for the sake of filling

the above-mentioned regions, such as Slavonia, Baranya, and Pécs, along historical events with meaning relevant to the author.

BEVEZETÉS

Agyich István* Szerém vármegyében, a mai Rahován (Rajevo Selo) született 1730-ban. Klimó György pécsi püspök hívására került a püspökségre, ahol 1762-ben tiszteletbeli kanonokká nevezték ki, s majd csak 1776-ban, teológus kanonoki kinevezésével kapott stallumot. A közbülső időben ugyancsak a szerémségi Felsőtárnokon (horvátul: Tovarnik) jó 14 esztendőn át volt plébános, és látott el esperesi teendőket. Teológus kanonoki kinevezését követően a pécsi szentszéki bíróság és a szerémi terület ülnöke, a szemináriumnak pedig tanára és igazgatója is volt. 1789-ben hunyt el szélütésben, a „*Mindenszentek templom melletti temetőben temették el.*”¹

Alkalmi költeményei a Szerémségnek, illetve Baranyának és a pécsi püspökségnek az életéről szólnak, így például írt verset Klimó György halálára vagy utódjának, Esterházy Pál Lászlónak püspöki beiktatására. Összesen körülbelül huszonöt latin alkalmi verséből háromnak Balassa Ferenc gróf a főszereplője, akinek politikai karrierjét az 1762-es Szerém vármegyei főispáni kinevezésétől egészen az 1785-ös zágrábi kerületi főbiztosi, valamint horvát–dalmát és szlavón báni kinevezéséig végig kísérte költészetével. Ez utóbbi témával, Agyich költészetének a Balassa Ferenc gróf személyét kitüntető részével 2021. június 16–18. között a negyedik alkalommal megrendezett *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoporthoz tartozások* konferencián foglalkoztam. Ott különösen is az előbb említett, Balassa gróf horvát–dalmát–szlavón báni kinevezésére született költeményt vizsgáltam, amelyről legutóbbi tanulmányomban szabadkőműves szempontok szerinti elemzést is adtam.² Mindössze arra hozom példának ezt a költeményt, hogy egyébként Agyich verseinek másik központi helyszíne Baranya mellett a Szerémség volt.

Ugyanakkor arra is szeretném felhívni az olvasó figyelmét, hogy a vizsgált Agyich-költemények és elemzéseik tekintetében jelen tanulmány és az említett értelmiségi karriertörténeti dolgozat között jelentős átfedések vannak, amit a tanulmányok kidolgozásához vezető „könnyebb út” hiedelmével szemben a versszövegek változatos értelmezési lehetőségei indokolnak. Míg itt ugyanis Pécs historia litterarián belül elfoglalt helyének költői ábrázolása a tárgy, addig ott Agyich István értelmiségi-költői karakterének kirajzolása volt a cél. E két résztémát viszont az intézményi struktúrák 18. század végi magyarországi kialakulásának nagyobb narratívája összehasonlítja annyira – jóllehet mindkét helyen túlnyomórészt azonos költői szövegek azonos szempontok szerint elvégzett vizsgálatáról esik szó –, hogy az ilyen módon előálló „a majdnem ugyanazt” mégis érdemes legyen két tanulmány révén kétféleképpen is ismertetni a szakmai közönség előtt.

MÓDSZERTAN

Jelen dolgozatomban – amely a 2021. május 20–21-e között ötödik alkalommal megrendezett *Művelődés és társadalom Pécs-Baranyában* elnevezésű, országos helyismereti konferencián elhangzott előadás tanulmány változata – Agyich négy alkalmi költeményével foglalkozom, amelyek Pécshez és Baranyához kötődő makro- és mikroszintű történeti eseményeket dolgoznak fel, véleményem szerint részben korabeli történettudományos módszertani ismeretek felhasználásával. Az 1770-es és 1780-as évek tér és idő központú történetírásáról van szó, mely alatt elsősorban Johann Christoph Gatterer göttingeni történettudós munkásságára utalok. A göttingeni egyetemen uralkodó tudományos szemlélet, miszerint a történettudomány (illetve minden egyes tudományszak) a különböző tudományágakban, mint például a fizikában, matematikában, földrajzban (közelebbről például a statisztikában és a térképészetben) saját kutatási módszertanához nélkülözhetetlen és kiaknázandó segédtudományt ismert fel, nem jelentette egyrészt sem e teljességgel önálló tudományágaknak a történeti kutatás számára való önkényes alávetettségét, másrészt ez a gyakorlat a 18. században, protestáns és katolikus oldalon egyaránt, diszciplináris standardnak számított.³ Martin Gierl idézett tanulmányában Gatterer módszerét a következő példával illusztrálja: adott intézmény története összekapcsolódik adott város történetével is, a városé egy országgal, s ilyen lépcsőn, avagy léptékváltások útján jutunk el a 18. századi történettudományos vizsgálódás céljához, az univerzális történelem beláthatóságának problémájához. E módszer azon alapult, hogy a kronológia diakron tengelyét a geográfia vízszintes (szinkron) tengelyével elmet-szve egy olyan térbeli kiterjedéssel bíró koordináta rendszerhez jutott a történettudós, amelyen, miután a tér és idő összefüggését ilyen módon már világossá tette, lehetősége nyílt arra, hogy bármely vizsgálati téma esetén említésre méltó eseményeket jelöljön ki ezen a térképen.⁴ Agyich esetében Göttingenét helyett Pécs éppen ilyen intézménytörténeti perspektívájáról lesz szó. Szerzőnk ugyanis két alkalmi költeményét – a Pécs felszabadulásának századik évfordulójára írott *Saeculumot*,⁵ továbbá a szintén 1786-os keletkezésű, a pécsi Királyi Jogakadémia felavatására készült *Carmen...-t*⁶ – egészen nyilvánvalóan az egykori középkori pécsi egyetem (studium generale) történeti-földrajzi szempontú ábrázolásának szentelte. A tanulmányomban szereplő költői szövegeket tekintve két fontos következménye van a Georgia Augustához, Göttingen egyetemén a 18. század második feléhez kötődő diszciplináris fordulatnak. Egyfelől az egyik az, hogy e paradigmában, Anthony Grafton megfigyelése szerint, a történeti események példatárszerű értékelése helyett a kutatási eredményekre került a hangsúly: azaz például különböző népek szellemisége, szokásaik, rítusaik, intézményeik, törvényeik, műalkotásaik, összességében az emberi intellektus valamennyi terméke vált adatszerűen földolgozhatóvá.⁷

Másfelől általánosságban ezek az antropológiai ismeretek a történelem tanítása vagy kutatása során mindenekelőtt az ember önismeretének elmélyítését szolgálják, miáltal a történész olyan jelenben mozgó tudóssá válik, aki a jelen és a jövő formálására irányuló szemléletmóddal rendelkezik.⁸ Balogh Piroska e paradigma hazai érvényesülésre a pesti egyetemen az 1780-as évek második felében tanító történelemprofesszor, Koppi Károly, és egyik tanítványa, Palásthy Márton kapcsolatának elemzésével mutatott rá.⁹

Ezen a ponton tanulmányomba egy másik, immár irodalomtörténeti és interpretációs szempontból jelentős irányzatot, a térpoétikát kapcsolom be. Ehelyütt csupán Szentpéteri Mártonnak a Helikon 2010-es tematikus számában megjelent bevezető s némileg összefoglaló tanulmányára szorítkozom. A térpoétika (Szentpéterinek a „design” szempontjai által meghatározott módszertani bevezetőjében) adott városmitikus, antropológiai tértapasztalatát vizsgálja, mely tapasztalatot legjobban az irodalmi szövegek közvetítik. A városok – de, és most már hozzá teszem, minden bizonnyal a *természeti helyek* is érhetnek el ilyen hatást –, nemcsak épületek, utcák, különféle terek együttesét adják, hanem egyben olyan metaforikus helyek is, amelyeket a fizikai értelemben vett helyek és a „*kulturális narratívák egymásra hatása jellemez*”.¹⁰ Gaston Bachelard magát az emberi testet is (egészen pontosan lélekről ír: „*Our soul is an abode*”) hajlékként fogja föl: miképp a házakban, szobákban, természeti terekben, úgy tanulunk meg önmagunkban is lakozni.¹¹ Vagyis, Bachelard következtetése nyomán, a házak, utcák, tájak képei legalább annyira lakoznak bennünk, mint mi ezekben. Ilyen módon tűnik áthidalhatónak a térpoétika számára az a távolság, amely a tervezés („design”) útján valamilyen módon elgondolt tér és e tér tényleges belakása között jelentkezik; ilyen értelemben képes a térpoétika ezt a problémát adott mű szerzője és olvasója közötti távolság analógiájaként is szemlélni.¹² Szentpéteri Márton arra is rámutat, hogy itt egy olyan, egészen az ókorig visszavezethető hagyományról van szó, amely az emlékezet helyhez kötöttségére utal, és amelynek a középkortól kezdve is mindinkább felkapott irodalma halmozódott fel az emlékezés művészetéről szóló értekezések, ars memorandik formájában.¹³ A TÉR jelentősége abban áll tehát, hogy IDŐT őriz, s arra való, hogy valamilyen tartalommal megtöltsék azt. Az emlékek, az idő térbeli lokalizálása kiemelten fontos: minél jobban rögzül egy emlék a térben, annál pontosabb.¹⁴ Azt gondolom, hogy ezen a ponton átfedésbe is kerül egymással az tanulmányomban alkalmazott tér-idő központú 18. századi történettudományos megközelítés és a térpoétika eszköztára, hiszen az előbb ismertetett tudománysszemléleti fordulat ugyancsak a térben (forrásdokumentumok által) kellő mértékben rögzített emlékek hozzáférhetőségére van utalva, illetve a minél jobb és körületekintőbb források feltárásában és feldolgozásában érdekelt. Másfelől, s ez Agyich szempontjából kiemelten hangsúlyosnak látszik, ahogy a 18. századi tudós szemléletmódja a jelen és a jövő

formálására irányulhatott, egyfajta társadalmi felelősségvállalás jegyében, úgy a városi táj/műalkotás/költői szöveg megtervezése sem azt szolgálja, hogy magát a létrehozott objektumot elfeledjük, hanem, mint Agyichnál látni fogjuk, lehetőleg úgy készül, hogy előre tervez a korabeli, jövőbeli: a mindenkori lakosok/befogadók egyéni tudásával.

PÉCS SZÁZADOS ÉNEKE

Agyichnak az előbb említett, 1786-ban nyomtatásban megjelent *Saeculum* című, Pécs visszafoglalásának százados évfordulóját ünneplő költeménye mindjárt az első laptól kezdve kínál ugyanilyen, az iménti értelemben vehető tértapasztalatokat. Az ok ugyanis, amiért Mars mintegy fellázad saját népe, a magyarok ellen, akik korábban kizárólag őt tisztelték és neki szenteltek egyedül áldozatokat, az, hogy a magyarok mihelyt kincsekkel gazdagon (*dives opum*, lásd Verg. Aen. 1, 12–32: Iuno haragja) megtelepedtek a terebélyes országban, és pedig mihelyt a földjük, új hazájuk: Pannónia termékeny javait élvezték, elfordultak védszellemüktől, Marstól, és más, nem a háború művészetét pártoló istenségeket tiszteltek.¹⁵ Az elpuhulás érzékletesen leírt képe mögött azonban mintegy maga a táj rendelkezik olyan adottságokkal, azaz a kényelmes letelepedés lehetőségével, amelyek a háború istenének szentelt állatáldozatok felfüggesztéséhez vezetnek. Néhány lappal később tárul a szemünk elé a török által elpusztított Pécs gyászos látványa: megannyi baj alvilági helyszínévé lett a város, a művészetek és a tudományok helye, mindazoké a dolgoké, amelyek Marssal ellentétesek.

Pentanam tamen est urbem defigere visum,
Esset quae tanti tetrica scena mali.
Palladis hic artes, studia, et contraria Marti,
Quae rabiem populi, duraque corda domant.

Saeculum 1786. (*) 3a.

Érdekes a város görögös megnevezése: Pentana (urbs), amely megfogalmazás egyértelműen a költemény epikus regiszteréhez tartozik. Kétségtelenül a Quinque-Ecclesiae („Ötegyház”, avagy öt szakrális épület) latin elnevezésre utaló megoldásról van szó.¹⁶ Az első oldalon még termékeny javakban bővelkedő ország egy pontja, Pécs (a város 1543-as bevételének évében járunk), barbár helyé válik, emberi söpredék, ahogy Agyich írja, veszi be a kimagasodó püspökvárat, tűz martaléka a püspöki palota, kifosztják a templomokat, és a házakat is a földdel teszik egyenlővé.¹⁷ Pécs megsemmisülése annál fájóbb látvány, minthogy teljesen alkalmatlanná válik mindannak betöltésére, amire pedig alkalmas a történeti emlékezet

szerint: itt volt ugyanis a Múzsák számára oly kedves székhely, s a többi istenség is itt pihent meg.

Tam faedam rerum faciem, tristesque ruinas
Jupiter e caeli dum statione videt,
Indolet, indignans oculis nec sustinet aequis,
Urbs et in tantis ingemit ipse malis.
Namque hic Pieriis quondam gratissima sedes, (b)
Hic fuerant reliquis otia nota Diis.

(b) Publicas in Hungaria scholas Quinque-Ecclesiis primum Rex Ludovicus primus aperuit MCCCLXIV.

Saeculum 1786. (*) 3b–4a.

Agyich a vonatkozó lapalji jegyzetben Nagy Lajosnak, a pápai oklevél szerinti 1367-es egyetemalapítására utal. (Annak okáról, hogy, mint látni fogjuk, más helyen is miért az 1364-es esztendőtt hozza Agyich, nem tudok megnyugtatóan számot adni. Koller József pécsi püspökségről írott történeti művének 1784-ben megjelent 3. kötetében a helyesebb 1367-es esztendőtt hozza.¹⁸ Ezt a művet Agyichnak ismernie kellett. Ugyanakkor a Királyi Jogakadémia pécsi felállítását ünneplő költeményében ugyanezt a téves esztendőtt adja meg, ami elbizonytalanítja, hogy esetleg nyomdahiányról legyen szó.) Bár az antik istenségek, Múzsák intézményekhez való társítása, illetve a translatio studiorum jelensége humanista közhely,¹⁹ ebben mégiscsak a tér mitizált tapasztalata jelenik meg. Ide tartozik az az aitiologikus betoldás is a szövegben, amelyben arról értesülünk, hogy a Makár-szőlőhegy az elnevezését Pécs 1686-os visszavételekor az elsőként a városba jutó Makár János Lipót ezredesről kapta.²⁰

Maxima sed te pars, cujus de nomine mons est (d)
Istius laudis Dux generose manet.
Ac pariter laeti signat monumenta triumpho
Parva, sed a studiis prima notata domus

(d) Makar unus ex Belli-Ducibus, de cujus munificentia etiam Scholae minores Quinque-Ecclesiis, olim Croaticae dictae.

Saeculum 1786. (**) 1a.

Hasonlóképp izgalmas jelenség az idézett két disztichonban, hogy a győztes felszabadító harcok szimbólumává is egy olyan ház vagy épület válik, amelyik

elsősorban a tudományokról ismert: nevezetesen az 1722-ben megnyílt, többek között Makár János hozzájárulása mellett a jezsuiták és a horvát nemzetiségűek anyagi segítségével felépített pécsi horvát iskoláról van szó.²¹ Izgalmas, ugyanis ha jól megfigyeljük, ezzel a fordulattal a kiindulóponthoz tér vissza a költemény, ahol is a nemes művészetek Mars szemében legfeljebb csak ellágyíthatták a magyarok lelkét, de semmiképp sem járhattak együtt a megerősödés új lehetőségével. E kérdés jegyében válik az elbeszélés központi gondolatává a költemény harmadik lapalji jegyzetének az a történeti-antropológiai jellegű megállapítása, hogy a magyarok kezdetben harciasak voltak, s csak később lettek tanultak és műveltek is. Az istenek által a Mars helyébe megválasztott Pallas Athéné mint védszellem már képes a magyar nemzet mindkét feladatáért kezességet vállalni, köszönhetően annak, hogy a tudományok mellett a háborúhoz is ért.

Constituunt Superi vice Martis Pallada, cujus
 Armis, et studiis est simul apta manus:
 Nempe juvat Superos, si gens sibi chara deinceps
 Praeside sub tali munus utrumque colat. (c)

(c) Hungari primum bellicosi, postea litterati etiam, ac docti.

Saeculum 1786. (*) 4b

Makár ezredes olyan kulcsszereplő a történeti hivatkozások sorozatában, legalábbis az ábrázolás során így tűnik föl, aki megtestesíti ezt a kettősséget, illetve az általa is létrehozott elemi iskola válik azzá az objektummá, amely a pusztulással fenyegető felejtés ellenében ható dicsőséges győzelem jelképe lehet. Az egykori studium generaléra visszatekintve válik ugyanis a Széchényi György-féle jezsuita kollégium és iskolaalapítás, a királyi városi cím és a Klimó György-féle nyilvános könyvtár egymás utáni felsorakoztatásának végére helyezett pécsi Jogakadémia megnyitása olyannyira jelentőségteljes eseménnyé. Mindez ebben a megvilágításban Pécsnek a királyság történetében betöltött kiemelt szerepét bizonygatja.²²

Fontos megemlíteni, hogy Agyich imént lényegre törően bemutatott majd 260 soros kiséposzát Széchényi Ferenc pécsi kerületi biztosi kinevezésére írta. A költemény zárlatába írt Széchényihez szóló panegyricus Héraklészhoz hasonlítja a grófot, akinek Iuppiter halhatatlanságot ígér a pécsi kerületben ellátott adminisztrátori teendőiért cserébe: valamennyi olimposi istenség feladatát mostantól fogva Széchényi gondjaira bízta.²³ Ilyen módon Agyich egy kortárs történeti eseményt is megjelöl a költemény végén, amely a Makár ezredes alakjával azonos szimbolikus

jelentés hordozójává válik. Azt jelenti ugyanis, hogy az anyagi és közéleti-politikai áldozatvállalás a társadalmi felelősségvállalás jegyében a 18. század folyamán mindinkább felértékelődik a jövő formálását illetően.

PÉCSI HISTORIA LITTERARIA

Agyich egy másik, ugyancsak 1786-ban megjelentetett alkalmi versét Teleki Józsefnek címezte: a gróf 1785-ben kapta meg pécsi tankerületi kinevezését az uralkodótól. Ugyanebben az évben helyezték át a győri Jogakadémiát Pécsre, ezért és az előbbiek fényében nem csoda tehát, ha Agyich egymás után két költeményt is szentelt a témának. Mivel Széchényi Ferenc az év április 18-án lett pécsi kerületi királyi biztos, valamint Baranyát és Szerém vármegyéjét beleértve négy vármegye adminisztrátora, Teleki József azonban csak ugyanez év november 2-án tartotta meg a Jogakadémia beiktatására írott alkalmi beszédét, ezért az utóbbi költemény íródott később.

A Jogakadémia Pécsre helyezését ünneplő költeményben először a hontalanná vált Múzsákkal találkozunk, akiknek a panasza egy politikailag terhelt kortárs történeti esemény kimondásában csúcsosodik. Az istennők szóvivőjeként Melpomené a következőket mondja Hermésnek, aki vigasztalni száll alá a kesergőket az égből: „*Nem a rideg Marsról beszélek, aki minket és a mi vériünket illetően tétlen maradt; sem a tűz emésztette otthonokról, fáradásunk emlékeiről: az elragadott kincsekről, vagy a föld végső határáig való üldöztetésünkről.*”²⁴ Ezek a török hódoltságához köthető szerencsétlenségek ugyanis kisebb súllyal esnek latba a jezsuita rend 1773-as felosztatásához képest, ahhoz képest tehát, hogy még a mai napig sorscsapások érik az istennőket: „Ki mondja ki kellő nyomatékkal, hogy még legutóbb is milyen sors, a jezsuiták kipusztítása rázott meg minket szorongókat?” – mondja Melpomené.

Quis satis edicat, vel quae fortuna recenti,
Loiolidum excidio trepidas vexarit? Et inde
Quae mox pertulerint tristes incommoda Musae?

Carmen 1786. (*) 3b.

Most tehát Pallas Mátyás király idejére visszamenő lakhelyéhez: a budai várhegyen felépült valamikori királyi palotához hasonló elidegeníthetetlen lakhelyet szeretnének maguknak a Múzsák is, ám Pécssett.²⁵ A helynélküliségből és így az elfeledettségtől menekülő istennőket azzal biztatja Hermés, hogy az ő esetükben nem egy isten megsértése (miként az *Aeneis*ben a trójaiak esetében Iuno megsértése),

vagy az érdemek hiánya áll a krízis hátterében, hanem már hosszú ideje a balsors okozza azt:

Nam, quod constaret, nullo vos Numine laeso,
Demeritis nullis, tantos perferre labores,
Conditio Dium quibus haud obnoxia fertur,
Tempore iam longo tristis fortuna coegit.

Carmen 1786. () 3b.*

Hermés ezután megemlíti a Múzsáknak szánt régi-új lakhely nevét:

Est locus extremis inter duo flumina terris,
Peuche vocant veteres, veteri stat gloria terrae:
[...]
Huc iterum migrare iubent bona Numina vestros
Huc laetas rursus cupiunt inferre penates.

Carmen 1786. () 4b.*

A népnyelvi névalak, a Peuche (*Pëncšë > [*pəntʃɛ]) használata – akár a szó ‚barlang’ jelentésű szláv etimológiája, akár bizonyos személynévi eredet a meggyőzőbb, avagy éppenséggel és minden valószínűség szerint inkább az ókori trák nyelvből eredeztetendő öt’ jelentésű számnév –,²⁶ a régiség homályát kölcsönzi a helynek, s valóban, a Múzsák nem is fognak gyanút egészen a költemény végéig, hogy ti. már ismerniük kellene a várost korábbi itteni letelepítésük miatt (*iterum migrare, rursus cupiunt* – lásd fent). A Múzsáknak megérkezésükkor elsőként a török hódoltságot csodálatos módon átvészelt székesegyházon és a Jogakadémia, egészen pontosan a jezsuita rendház e célból frissen felújított épületén akad meg a tekintetük.²⁷ Legjobban mégsem ezek ragadják meg a képzeletüket, hanem a Tettye, amely a Mecsekkel együtt otthonos hangulatot áraszt felénk: ez számukra a Helikont idézi meg annak forrásával, az Aganippével együtt:

Quodque magis placeat, decurrere fonte perenni
Pegaseis similes altis de montibus (o) vndas[.]

(o) Copiosissimae vna et saluberrimae Quinque-Ecclesiis aquae ex montibus decurrentes, ex quibus vna vberior Tettye nuncupata, magnae vtilitati deseruit.

Carmen 1786. () 5.*

Ez a tájazonosság ismét a *translatio studiorum* toposz szép példája, de több is ennél: olyan belsőleg is átélt tértapasztatást közvetít, amely a megélt teret láttatja

a befogadó számára, aki nem egyszerűen a Tettyével, hanem tulajdonképpen a Múzsák vágyaival, emlékeivel szembesül a szövegben. A Tettye ilyenformán ezen fogalmaknak a cserehelyét jelenti.²⁸ Ezután az akadémia felavatása felől nézve jelentősnek mondható események következnek, amelyek, amint arra később utal a költemény, az intézmény egyéves fennállásának ünneplése alkalmából kerülnek említésre, miáltal ezek az események a közelmúlt történeti távlatába illeszkednek. Széchenyi Ferenc, a hős (ismét Héraklész vö. *Saeculum*), lakomával vendégeli meg az istennőket (értsd: a leendő akadémiai professzorokat), Esterházy Pál László püspök, azaz Apollón, szokása szerint megnyerő fellépésével tünteti ki a vendégeket – mindezekben az intézménylátogatás informális jeleit fedezhetjük fel, amelyek további helyi intézmények, a Klimó püspök által létrehozott könyvtár meglátogatásával, (egyik vagy több leégése) történetének elmondásával, valamint a helybéli tudós elittel történő megismerkedéssel egészülnek ki.²⁹

Ezek a rítusok, szokások a könyvtárgyak vagyis a szellemi örökség jelenlétével együtt elidegeníthetetlen részét képezik az intézményesség tereinek, nem beszélve a csupán szóban elhangzó ismeretekről. Hovatovább fontosabbak, mint maga a felidézett tér, de pontosan csak a tér és az írott emlékezet, a történetírás révén őrződhetnek meg. Viszont Agyich nem egyfajta hagyományosnak mondható történeti elbeszélést konstruál, ahol az eseményeknek exemplum értékük van – másfelől persze az antik mondai alakok szerepeltetésén keresztül az általa közvetített tértapasztalat mitikus konstrukció eredménye. Hanem történeti-antropológiai tények, adatok költői eszközökkel előadott összeállítását adja, miközben a különböző időben zajló események térbeli szinkronicitására is épít. Ennek legszebb példája a költemény végén szereplő aposztrófé, ahol a Iuppiter által a Múzsák számára elsőként megalapított lakhely, a középkori studium generale hol elhagyott (*desertas*), hol viszontlátott (*revisas*) helyszín egyszerre, s amely kapcsán az istennőket könnyűszerrel megcsalni, megzavarni látszik az idő (*si vos non tempora fallunt*).

[Iuppiter Omnipotens.] Nam vobis condidit ipse
Quas primas sedes, belli feruente tumultu
Desertas, aliis toties aliisque petitis,
Postquam etiam Martis rabies malesana quieuit,
Postremo tandem quamuis in parte reuisas,
Munere vel numero, nunquam reparastis eodem.
Peuche locus (y) primus, si vos non tempora fallunt,
Phoebus vbi quondam Diuas Helicone vocatas
Constituit Musas, iussitque hac sede morari.

(y) Academia vetus Quinque-Ecclesiensis sub Ludouico I. condita MCCCLXIV. Adeoque longe antea, quam Lycaeum Budense, et Posoniense sub Mathia Coruino MCDLXV. consurgeret.

Carmen 1786. (*) 6b–7a.

Az időbeli változás ugyanis egyúttal a térbeli tájban végbement változást is kifejezi, hiszen második alkalommal jó ötszáz éves különbséggel telepítik le ezúttal az istennőket Pécsre. (Avagy ciklikusságot, egyfajta időbeli állandóságot is kifejez ez, hiszen egy korábbi esemény megismétlődéséről van szó.) Ha pedig nem feltétlenül ragaszkodunk az istenalakok allegorikus olvasásához (hogyan ti. Phoebus = Teleki József), akkor utólag hangzik el időben (és a szöveg térbeli kiterjedésében is) a korábbi esemény, hogy a Múzsákat első alkalommal Apollón hívta el a Helikontól Pécsre, miközben magának a hellén tájnak a Tettyébe történő, az istennők mostani második öröméhez kötődő átköltöztetésével egy korábbi szöveghelynél találkozunk a szövegben. Maga a Múzsák által átélt élmény mindazonáltal általánosabb módon, az ismert világ historia litterariájának perspektívájából is érvényesül, amikor Agyich a költemény egy pontján úgy fogalmaz, hogy „itt (ti. Pécsre) egyszerre a régi Athén csodájára jár majd a világ”.³⁰ Ez az összetett idő- és térkezelés arról is meggyőzhet minket, hogy többek között a *Saeculumra* és a *Carmenre*, Agyich e két szövegére a felvilágosodás eme (történet)tudományos paradigmája komoly hatással lehetett, ami feltétlen kimozdítja az ilyen és ezekhez hasonló alkalmi költeményeket a „barokkos zárvány” skatulyájából.

Ezen ponton szükségesnek látszik, hogy az általam használt térpoétikai vagy akár a kortárs történettudományos diszciplína kínálta megközelítéssel szemben egy kézenfekvő ellenvetést elhárítsak. Felmerülhet az aggály, hogy így csupán túlságosan is evidens jelenségek bújtatódnak újszerű köntösbe, s ez hamis izgalmat kölcsönöz olyasminek, ami önmagában véve banalitás. Ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Agyich esetében nem pusztán történeti forrásértékű szövegekkel, hanem a valóságot költői eszközökkel kiszínező³¹ műalkotásokkal állunk szemben. Azoknál a szövegeknél, ahol viszont lapalji jegyzetekkel és forrásmegjelölésekkel is találkozunk, ehhez a költői ambícióhoz egy sajátos értekezői, argumentációs gyakorlat társul, amely a költői képek értelmének tényekkel történő lehorgonyzását és ugyancsak meghatározott tartalommal történő behelyettesítését teszi lehetővé. Ne feledjük azt sem, hogy a térpoétika a tér és annak belakásával kapcsolatban éppúgy a mű (és/vagy a szerző) és annak olvasója közti távolság analógiáját szemléli, mint ahogy a jegyzetek egyik fontos tulajdonsága lehet az is, hogy „hidat vernek két egymástól távoli történelmi kor közé”, vagy hogy „az olvasási módok közötti váltogatás segítségével együttgondolkodásra serkentik az olvasót”.³² Ez a jelenség másrészt arra is rávilágíthat, hogy a mindenkor befogadó egyéni tudása az első pillanattól látható

módon is részét képezi a jegyzettel ellátott műalkotásoknak, s emiatt a különböző szintű egyéni tudásokat felidéző jelleg miatt adódhat azokban az igény a jelen és a jövő formálására: az aktualitásra. Végezetül az idáig vizsgált két szövegből is jól látszik, hogy a konkrét, akár név szerint is megjelenített helyek/terek/épületek sohasem önmagukban véve érdekesek, hanem (a térpoétika idézett állítása szerint) mindig csupán annyiban váltanak ki érdeklődést, amennyiben valamilyen tartalommal is meg lehet tölteni azokat.

BUKOLIKA PÉCSETT: A MECSEK

A következő két költeményhez már egyáltalán nem tartozik jegyzetapparátus, ennyiben tehát ezek vizsgálatával úgymond „valóságosabb” költői tájakra evezünk. A szellemi, intellektuális környezet megjelenítése azonban továbbra is számot tarthat egyfajta történeti-antropológiai érdeklődésre. Követve a tanulmány eddigi fordított időbeli, voltaképpen azonban a makroszintű jelenségektől a mikroszint felé haladó logikáját, az Esterházy Pál László 1781-es püspöki kinevezésére készült, hat eklogára tagolt *Bucolicum carmen*³³ elején csodaszámba menő geológiai jelenséggel találkozhat az olvasó. Az idősebb pásztor, Hylas arról számol be fiatalabb társának, Alexisnek, hogy a minap a Tettyénél járva ott, ahol elsőként zúdul alá a forrás a hegyről, a még jégtükörbe fagyott vízfelszín alatt már új vizek folytak, melyekben a színaranyból is ékeesebb tűzpiros kő haladt:

Vidi ego Tetttheis, dum nuper gramina lustrō
Solicitus campis; dum montis celsa pererro
Culmina vitiferi, qua primum effusa profundo est,
Desiit in speculum Thetis, et concreta quiescit;
Excurrunt subter nova flumina, multus in illis
It lapis, obryzo qui sit formosior auro,
Flammeus ex toto, rutiloque simillimus igni.

Bucolicon 1781. A2 a (Ecl. 1.)

E természeti jelenség világos magyarázatának még nem akadtam nyomára (már ha egyáltalán feltételezzük, hogy a csodának van kézzel fogható tudományos magyarázata) Juraj Papanek Baranya vármegyéről készül 1783-as történeti-földrajzi leírásán kívül. Papaneknek viszont csupán egy szűkszavú megjegyzése van a patak medrével kapcsolatban, mely szerint azt „a természet sziklába vájta”.³⁴ Másfelől azonban a Teremtés könyvének 2. fejezete az ember megteremtését követően az Édenkert vízrajzát is leírja. Eszerint az Édenkertből eredő és e kertet öntöző folyó négy ágának egyike, a Pison, Havilla aranyban gazdag földjén folyik keresztül,

s ugyanezen a földön még ónixkő is található: *et aurum terrae illius optimum est; ibi invenitur bdellium, et lapis onychinus* (Gen. 2, 12). Az ónix (ὄνυχινος 3, melléknév) görög szó jelentése 'körömszínű', 'áttetsző', az ásványnak van azonban vörös színű változata is. Az eklogában szereplő természeti jelenség mindenestre a közelgő Daphisnak, azaz Esterházy püspöknek, vagyis az aranykor beköszöntének egyik előjele a szövegben: Pécs bukolikus színekbe történő beöltöztetése. Ilyen értelemben az Édenkertre vonatkoztatható párhuzamos bibliai szöveghely szemantikailag illeszkednék az ekloga szövegkörnyezetéhez. A második ekloga párosa, a jóval idősebb Damon és a fiatal Menalcas, szintén ehhez hasonló csodás jelenséggel találkozik, amikor a mohácsi mezőkön legeltetve Menalcas elmeséli, hogy a Dametastól rá maradt hét egyenlőtlen szárból álló büröksíp, amit a nyakában hord, noha régen megszámálhatatlan hangon szólalt, most csak, bármit is próbál, Daphnist fújja:

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, dono illum supremum contulit olim
Carmine Dametas cunctis celeberrimus unus.
Illa mihi semper de collo pendula, mecum
Dum gradior, graditur, dum dormio nocte, quiescit.
Innumeros dedit ante sonos, nunc DAPHNIDA tantum,
Quidquid pertentem, solum mihi DAPHNIDA reddit.

Bucolicon 1781. A3 b (Ecl. 2.)

Daphnis ilyenképp előálló nyilvánvaló epifániáján túl az ennek a beszámolóknak a helyszínként megjelenített Mohács tehát elveszíti a történeti kataklizma által megörökölt jelentésséget (ellentétben a később megjelent *Saeculum*mal és a Jogakadémia megnyitásáról szóló *Carmennel*, melyekben viszont Mohács kizárólag a mohácsi vész helyszínként szerepel). A bukolikus költeményében szereplő Mohács (összevetve a Jogakadémia alapításáról szóló verssel, melyben Mohács borzalmai végül az új intézmény által megtestesített középkori egyetem rehabilitációjában oldódnak fel) minden mellékszövege nélkül a pásztoridill megéneklésére alkalmas baranyai táj összhangjába illeszkedik, és az új főpásztor megválasztásának híréhez kapcsolódik. (S nem is rossz ómen, miként a Pécs török alóli felszabadulásának emlékére írott versben, ahol a harctéren elsőként a magyar nemesség színe-java sorakozik föl a csatához.) Eszerint a bukolikus természeti táj mintegy önmagától képes feloldani a negatív történelmi tapasztalatokat. A harmadik eklogában már a nádasdi püspöki palota kertjében vagyunk,³⁵ az ott található Öreg- vagy Halász-patak mellett, ahol Melibaeus, Mopsus és Aegon találkoznak, s Aegon pedig azzal lelkesíti társait, hogy Daphnis érkezése elsőként órájuk nézve jelent gondoskodást, mire versengve sorolni kezdik, hogy ki mivel ajándékozza meg a közelgő főpásztort.³⁶

A pásztoridill, pásztorjáték allegorikus jelentéseit és az ahhoz kapcsolódó költészeti programot: a római Árkádia Akadémia költészeteszményét – Agyich harmadik eklogája éppen a pásztorjátékok színjátszó hagyományát aknázza ki – nincs módomban hosszasan fejtegetni; erről a kérdésről, és magáról a bukolikus költeményről az említett karriertörténetes tanulmányban bővebben is írtam.³⁷ A gesztus legalábbis a Tettyének és a Mecseknek a Helikonnal és az Aganippével való összemérhetőségéhez hasonló: az itáliai árkádikus költőiskola intézménye a Baranyai tájban is működtethető, megvalósítandó.³⁸ Mindenesetre a költemény rendre operál a pásztori–lelkipásztori tevékenységnek az evangéliumok szövegén alapuló analógiájával: mind a közönséges pásztorok, mind Daphnis a jó pásztor, Jézus Krisztus személyének közvetítőjeként jelennek meg. Az ismétlődő természeti környezet pedig, amely rendre mezőket és bennük található vizeket tár az olvasó elé, Daphnis (azaz az új püspök) megérkezésével és attól fogva egyre inkább túlvilági, paradicsomi színezetet ölt, ahol az újabb aranykori leírások tulajdonképpen a második eljövétel beteljesedésére utaló gesztusokká, toposzokká válnak. A negyedik eklogában például a Mecsek, a Mecsekalkja és a Tettye táncmulatság és lakoma helyszínévé válik, miután végre meg is érkezik Daphnis. Egyedül Amyntas marad csak távol az ünnepségektől, minthogy a választás rá esett, hogy őrizze a nyájat. Miközben a Mecsek tetejéről figyeli a mulatozókat, ő maga sem túrtóztetheti magát, leszakít egy nádszálat, amelyen furulyázni kezd, ének közben pedig mozognak a fák csúcsai, megindulnak a kövek és az állatok, és a Dryadok és a Satyrok is körtáncba kezdenek.³⁹ A göttingeni történettudományos iskola itt tárgyalt szempontjai felől nézvést még ennél is érdekesebb, ahogy Agyich a folklór egy szeletét, egy jellegzetes körtáncot is megörökít: az ifjak egymásba kapaszkodó kezekkel széles körben táncolnak, majd hol ugrásra, hol meg lágyan oldalra lendítik a karjaikat és váltott lábukkal egy helyben dobognak a földön.⁴⁰ Majd az ötödik eklogában a Mecsektől délnyugatra Szigetvárig elterülő mezőn lévő mogyorófaliget jelenik meg forrással: itt Coridon, Alpheisipaeus versengve dalolnak Daphnistról, de nem egymásnak, hanem a főpásztornak szentelik versenydíjaikat,⁴¹ amikor is a döntőbíró szerepében érkező Palaemon lecsillapítja a kedélyeket azzal, hogy kettejük dicsérete nem fogható világmindenség által zengett dicsérethez, úgyhogy inkább itassák meg az állatokat, lesz még alkalom dicsérni az örök Daphnist (az örökkévalóságig...).⁴² Végül a hatodik eklogában a Mohácsi-sziget fölött a Dunába torkolló Sárvíz mellett Lycidas, Meris és Mycon összejöve tovább rögtönzik a Daphnist dicsérő énekeket, s nem győznek hálát adni, hogy aranykorban élhetnek.⁴³ A téroétika főtétele, miszerint amennyire mi a tájakban lakozunk, úgy lakoznak a tájak is mibennünk, szépen illusztrálja Agyich bukolikus költeménye, amely az általa megélt baranyai tájnak és a 18. századi árkádikus életérzésnek egyik legszebb fennmaradt nyoma.⁴⁴

DALNOK A PÜSPÖKVÁRBAN

Az utolsónak hátramaradt költemény a legérdekesebb hely- és mikrotörténeti, illetve térpoétikai szempontból is: általa mintegy tovább barangolunk, de immár Agyich lelkének városi tereiben.

A kéziratban maradt és a Klimó Könyvtár Kézirattárában található szöveg⁴⁵ a pécsi káptalan életébe nyújt gúnyos hangvételű betekintést: Szemenics Ferencet és Agyichot ugyanabban az évben, 1762-ben nevezte ki Klimó püspök tiszteletbeli kanonokká, amely cím még nem járt jövedelemmel. Szemenics azonban már 1766-ban megkapta kanonoki kinevezését is, szemben Agyichcsal, aki 14 év lelkipásztori szolgálat után lett teológus kanonok.⁴⁶ Azt gondolom, hogy a vers gúnyolódó hangvétele hátterében ez a körülmény állhat. Szemenics 1773-ban elhunyt, így noha a költemény keltezetlen, azt meg lehet állapítani, hogy valamikor 1762 és 1773 között keletkezhetett. Szemenics ugyan 1757-ben már Klimó püspök titkára volt, ugyanakkor Agyich csak 1758-ban került először kapcsolatba a püspökkel, amikor is a nádasdi nyári rezidencia kápolnájában alszerpappá (subdiaconus) szentelték,⁴⁷ első nyomtatott költeménye pedig még később, 1762-ben jelenik csak meg.

A költeményben Apollón, történetesen azért, hogy viszontláthassa tudós tanítványait, ellenőrző körútja közben a Pegazus hátán érkezik Pécsre a pozsonyi égalj felől.⁴⁸ A város kapuja előtt egy a többihez képest csinosabb épületegyüttes, palota állt, hangzik a versben. Úgy vélem, hogy ez az *aedes* a püspökvárral lehet azonos, amely valóban a vele átellenben lévő lakóházakkal szemközt helyezkedett el (*in obversos una retorta lares*). T. Papp Zsófiával tartva pedig szintén a püspöki palotával azonosítanám be azt az épületet (*Domus* – lásd a következő latin szövegrészben), ahol Klimó püspök lakik.⁴⁹ Annyi bizonyos, hogy a püspökváron belül vagyunk, s talán ezen belül található ez a lakóház. Én úgy képzelem, bár be kell vallom, hogy nem rendelkezem ide vágó pontos ismeretekkel, hogy maga a domus talán pontosan a püspöki palotának a lakóházakkal szembenéző déli szárnyával lehet azonos. „*Phoebus itt megállt – idézem tovább a költeményt –, mivel azt hallja, hogy valaki olyannyira nagyon valami dallamot gyakorol: az illető nagy koncentrációval játszik a lanton, rezegnek a húrok, az engedelmes hangszer különböző hangokat ad*”:

Substitut hic tandem Pindi Pater, unica tantae
 Auditi moduli causa fuere mores.
 Ludebat plectrum multo moderamine cordes
 Crispantur, varios dat chelis sita sonos.
 Dum domus authorem negat interclusa tueri
 Confusosque refert aura maligna sonos.

Phoebus ea it magno est Domus haec habitata Klimonô
Pentanis dicit qvi Sacra jura plagis.

In Semenits s.a. 1r.

Ezen a ponton ugyanakkor a helyes értelmezést megnehezíti a kéziratban a sino 3 sivi situs igéből képzett *sita* participium helyén álló szó: ez a megoldás egyelőre tehát csak bizonytalan olvasat. Ugyanígy nehézséget jelent két sorral lejjebb az *ea it* konjektúra, ám jól látszik, hogy ez a kéziratban egybe van írva. Ugyanakkor ez utóbbi olvasatot támogathatja az „i” palatalizált ejtése, valamint ha az *ea*-t ablativusnak tekintjük, amire a hexameter metruma vezethet rá minket. Magyarán az hangoznék el itt, hogy „Phoebus *eájt*”: emiatt (ti. a ház miatt) jön Apollón, amely míg magába zárva tartja a lantjátékost, addig csak zavaros hangokat ad a komisz levegő. Erre az *ea*-ra utal vissza a vers további része is: „*Emiatt jön Phoebus, ez az a ház, ahol a nagy Klimó lakik*”. Még néhány sor azonban, és a vers gyökeres fordulatot vesz. E váltás bekövetkeztéig néhány egyes szám első személyben elhangzó sor árulkodik Phoebus belső tanakodásáról: „*talán a Múzsák ünnepelnek itt, miután a Pindustól eljöttem. Talán a szeretett püspök egyik szent művésze ez itt, aki elfáradva a nehéz munkától magát szórakoztatja.*”⁵⁰

A szóban forgó ház tehát, ahol Klimó lakik, kizárólag művészettel kapcsolatos paramétereiről ismerszik meg, illetve ennél az épületnél derül ki az is a költeményben, hogy az isten nem csupán véletlenül jött Pécsre, hanem kifejezetten Klimó személye és udvara miatt érkezik. Annál nagyobb a csalódásunk, ti. „*nem is költővel van dolgunk!*” – folyik tovább Phoebus belső monológja. „*Így a szomorú galamb nyög, ha elkapja a kánya,*⁵¹ *így az egér sír, amelyet a harapós nőtény macska fog tartva a szájával, ilyesmivel esetleg a fecsegő nyelvű kecske tölti meg a fekhelyét, ilyen hangja a csaholó kutyának szokott lenni.*”⁵² Egy könnyű léghuzat belöki az ablakot, amíg Apollónnak ezek járnak a fejében, s hirtelen kiderül, hogy az istenség szemében megvetett Szemenics a teknőslanton játszó illető, akit keményen meg is dorgál ezért a művészettel szemben elkövetett kihágásáért:⁵³ „*jobb kezedbe toll való, és nem lant*” – mondja az isten. „*Vedd csak a könnyű papírosokat; amivel a püspök megbíz, azt készítsd elő: ez az egyedüli vetés, ami a sarlódnak jól áll.*”

Improbe quid nostras corumpis inaniter artes
Lusus ad ingenium non valet iste tuum.
Non bene plectra capis, digiti curvantur inepte
Apta magis calamo est quam tua dextra chely[s]
Summe leves chartas, quod Praesul mandat adorna
Ista seges falci convenit una tuae.

In Semenits s.a. 1v.

ÖSSZEGZÉS

Végül a villámsújtott titkár egy-két percnyi tanácstalanság után leszámol az átkozott művészettel, elküldi a fizetett tanárokat, és földhöz vágja a hangszert, amely most már nem akadályozza tovább a munkát.⁵⁴

Ez a püspökség falai között lejátszódó elképzelt vagy valós, a szerepek elosztására irányuló történet – hisz Agyich a „pia pallas” udvari költői pozícióját, ahogy a vers elején nevezi, egyedül magának vindikálja: *Fors sibi dilecti pia pallas Praesulis isthic* – valamennyi elképzelhető feszültségével együtt egy olyan epizód Pécs 18. század végi történetéből, amely a komoly hangvételű lírai-történetírói arculat mellett a Sze-menics–Agyich és Klimó alkotta háromszögön belül az informális, személyeskedő, élettelibb arcát is felvillantja az emberlakta városnak.

JEGYZETEK

- * A szerző a tanulmány írásakor az Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon (1770–1820) Lendület-kutatócsoport társult kutatója volt.
- 1 Fedeles Tamás: *A pécsi káptalan és tagjai Klimó püspök idejében*. In: Jelenkor, LIV. évf. (2011) 5. sz. 519. (a továbbiakban: Fedeles 2011.)
 - 2 Rédey-Keresztény János: *Agyich István alkotói pályája a 18. századi historia litteraria fényében*. In: Bíró Anna-mária, Boka László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások* 4. Budapest–Nagyvárad, 2021. 39–55. (a továbbiakban: Rédey-Keresztény 2021.) ; Rédey-Keresztény János: *Szabadkőműves áthallások Agyich István Balassa Ferenc grófhhoz címzett latin nyelvű alkalmi költeményében (1785)*. In: Magyar Könyvszemle, CXXXVIII. évf. (2022) 22. sz. 176–217.
 - 3 Gierl, Martin: *Change of Paradigm as a Squabble Between Institutions: The Institute of Historical Sciences, the Society of Sciences, and the Separation of Cultural and Natural Sciences in Göttingen in the Second Half of the Eighteenth Century*. In: Holenstein, André, Steinke, Hubert, Stuber, Martin (eds.): *Scholars in Action (2 vols): The Practice of Knowledge and the Figure of the Savant in the 18th Century*. Vol. 1. Leiden–Boston, 2013. 272. (a továbbiakban: Gierl 2013.)
 - 4 Gierl 2013. 270., 273.
 - 5 *Saeculum liberatae a tyrannide Turcica civitatis Quinque-Ecclesiensis [...] comitis Francisci Szécsényi de Sáárváry Fölső Vidék, [...] dicatum a Stephano Agyich. Quinque-Ecclesiae, 1786*. (a továbbiakban: Saeculum 1786.)
 - 6 *Carmen ad regiam academiam Quinque-Ecclesiensem, amplissimis honoribus [...] Iosephi Teleki de Szék, [...]*. Pestini, [1786]. (a továbbiakban: Carmen 1786.)
 - 7 Grafton, Anthony: *What Was History? The Art of History in Early Modern Europe*. Cambridge, 2007. 190. Idézi: Gierl 2013. 286.
 - 8 Balogh Piroska: *Koppi Károly – Kísérlet a göttingeni modern történettudomány metodikájának magyarországi meghonosítására*. In: Századok, CLI. évf. (2017) 5. sz. 963–964. (a továbbiakban: Balogh 2017.)
 - 9 Balogh 2017. 953–970.
 - 10 *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatóban*. N. Kovács Tímea, Mester Tibor, Böhm Gábor (szerk.) Budapest, 2005. 7. Idézi: Szentpéteri Márton: *Térpoétika. Irodalom és design a fizikai és kulturális terek határán*. Helikon, LVI. évf. (2010) 1–2. sz. 11. (a továbbiakban: Szentpéteri 2010.)
 - 11 Bachelard, Gaston: *The Poetics of Space. The Classic Look at How We Experience Intimate Places*. Jolas, Maria (ford.) Boston, 1994. XXXVI. Idézi: Szentpéteri 2010. 13–14.
 - 12 Szentpéteri 2010. 8–10.
 - 13 Szentpéteri 2010. 14–15.
 - 14 Uo.
 - 15 *Insolitos Mavors irarum concipit aestus / Tartarea mentem corripiente face. / Quoque ferus magis est, genio dictante furores, / Uritur, et rapido carpitur igne magis. / Terribiles oculi, toto truculentia vultu, / Ingentes tumido stant animoque minae: / Hungaricam signat bellis convellere gentem / Si queat, et stygiis praecipitare vadis. / Illa Deo devota prius, dum parva penates / Quaerit Pannonico constituisse solo. / Aras cura fuit soli disponere Marti, / Pinguis et Marti cura sacrasse pecus. / Nunc, ubi dives opum latius consedit in oris, / Felicis terrae perfruiturque bonis, / Aversata Deum, Superos, quibus hasta, ne enses / Stant bene, nec curae sunt fera bella, colit; / Ingenuas animum subito mollita per artes, / Pro gladio calamos, et pia pensa gerit. Saeculum 1786. (*) 2a–2b.*
 - 16 Lásd Tóth Endre: *A Quinque Basilicae – Quinque Ecclesiae helynevek lokalizálásához és értelmezéséhez*. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 36 (1991). Pécs, 1992. 101–107.; Vö.: Tóth Endre: *I. Pécs Quinqueecclesie nevének eredetéről*. In: Fedeles Tamás, Jankovits László, Koszta László, Petrovics István, Tóth Endre, Font Márta (szerk.): *Pécs története II. A püspökség alapításától a török hódításig*. Pécs, 2015. 13–19. (a továbbiakban: Tóth 2015.) E tanulmányokat idézi és több szempontból is (úgy, mint paleográfiai, történeti, nyelvészeti) hitelt érdemlően bírálja, pontosítja: Schwig, Josef: *Bolyongó helynevekről. Megjegyzések Tóth Endre „Pécs Quinque-*

- ecclesie nevének eredetéről*” című cikkéhez. In: Gáti Csilla (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54 (2016–2017). Pécs, 2017. 403–422., 414., 420. (a továbbiakban: Schwig 2017.)
- 17 Saxorum crebro quatiuntur grandine muri, / Lassaque non uno pondere tecta cadunt; / Suppositis fumant augusta palatia flammis, / Obvia barbaricus corripit ense furor; / Egeritur templis argenti pondus et auri, / Hostili rapitur Gaza sacrata manu: [...] / Postquam faex hominum celsa dominatur in arce, / Pentanumque tenet gens scelerata solum, / Flebilis aspectus, faciesque miserrima rerum / Panditur, atra suas fors dolet ipsa vices. / Atria celsa prius terris aequata dehiscunt, / Est populus multo, quam fuit ante, minor. Saeculum 1786. (*) 3a–3b.
- 18 Josephi Koller cathedralis ecclesiae Quinqueecclesiensis canonici *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum tomus III. complectitur res gestas ab anno MCCCXLVI ad MCCCCLIX*. Posonii, 1784. 78–79.
- 19 „[E]zt a késő antik-középkori gondolatot a magyar tizennyolcadik század igen felkarolta és nemzeti újjászülés-mítoszának egyik elválaszthatatlan részévé avatta.” Szörényi László: *Latin nyelvű árkádia a tizennyolcadik századi Magyarországon*. In: Szörényi László: *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*. Budapest, 1999. 124. Ehhez a témához lásd még bővebben a 18. századból a Schéz Péter, Beken Antal, Marotti Imre, Répszeli László, Fiala Jakab és még mások neveivel fémjelzett epikus műveket: Szörényi László: *Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin honfoglalási epika történetéből*. 2. jav. és bőv. kiad. Budapest, 2018. 98–213.
- 20 Schmelczér-Pohánka Éva: *A Szigeti-külváros a 18. században*. In: Fedeles Tamás (szerk.): Pécs topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig. Pécs, 2013. 129.
- 21 Árvai Tünde: *A városfejlődés hatása az oktatási intézményhálózat bővülésére a 18–19. században*. In: Fedeles Tamás (szerk.): Pécs topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig. Pécs, 2013. 174.
- 22 Phaebus et ipse venit, postquam divine parasti / Praesul (f) tecta sacro, deliciasque choro: / Juno (g) suam dicit, summisque favoribus urbem / Percumulat, Superis quo mage digna foret. [...] / Una deest Pallas; nam Pallada cura tenebat, / Possit in eventus Martis ut esse loco. / Annos solis equi bis quinquaginta vehebat, / Barbaricus postquam destitit urbe furor; (i) / Dum prius in cellas quidquid cecinere sybillae / Pentanus toto congerit orbe Pater, (k) / Aduit et Pallas cunctis comitata Deabus, (l) / Tristia quae laeto carmine corda levant.
- (f) Georgius Szécsényi [...] post expulsum Turcam fundat Collegium Societatis cum latinis Scholis.
- (g) Maria Theresia [...] prope finem vitae suae Urbem Quinqueecclesiensem Regiam Liberamque esse sancit.
- (i) Turcos Quinque-Ecclesiis Anno 1686. profligatos refert Wagnerus in vita Leopoldi [...] Idemque testatum faciunt Continuato Istvanfii, et Paulus Vitezovich in Chron. (k) Georgius Klimo [...] insignem Bibliothecam Quinqueecclesiensis posuit, eademque omni Librorum supellectili instructam publicam fecit. (l) Academia Regia Quinqueecclesiensis aliunde translata 1785to [...]. Saeculum 1786. (**) 2a–2b.
- 23 Numina quod terris quondam gessere seorsim, / Herculeo firmus pectore solus ages. Saeculum 1786. (**) 3v.
- 24 Non rigidum Martem, qui nos quoque sauguine (e) nostrum / Constitit (heu) quondam, non vstos igne penates, / Direptas nec opes (f) nostri monumenta laboris, / Nonque fugam nostram memoro qua barbarus hostis / Impulit extremis requiem deposcere terris.
- (e) Trecenti e Musarum Alumnis Mohatsiana clade inuoluti periisse dicuntur. (f) Celeberrima Regis Mathiae Coruini Bibliotheca in parte direpta, igne subinde etiam absumpta est. Carmen 1786. (*) 3a–3b.
- 25 Nunc quoque cum Pallas (g) rursus post damna vocatas / Restitit placidis terris, et sede locauit / Montibus in celsis, quos regius alluit Ister, / Huc illuc ferimur nondum loca tuta tenentes, / Quaelibet et nostris statio est male fida carinis. (g) Maria Theresia Regina Apostolica postliminio Budae Studiorum Vniuersitatem condidit. Carmen 1786. (*) 3b.
- 26 Tóth 2015. 18–19. Vö.: Schwig 2017. 417–420.
- 27 Tempa dein miranda nimis (l) quae cana vetustas / Instruxit Superis, atria et simul ordine longo / Atque domos (m) cultu studioque recente nitentes / Cognoscunt hilares, curisque in parte leuantur, / Felices zephyris, et laeto sidere terras / Foecundosque sinus (n) vbi pleno copia cornu / Ruris opes, Florae delicias, et dona Lyaei / Largiter humanos constanter fundit in vsus / Vna conspiciunt; et tanto munere gaudent.
- (l) Miraculo simile, quod dirutis sub tyrannide Turcica plerisque aliis, celeberrima Quinqueecclesiis Basilica inuolata permanserit. (m) Ampla olim Sociorum Iesu, foundationis Szécsényianae domus ad praesentem

- Academiae vsum subito adornata Quinque-Ecclesiis. (n) Insignis terrae Quinque-Ecclesiis omni in rerum genere fertilitas. Carmen 1786. (*) 5.
- 28 Szentpéteri 2010. 11.
- 29 Cum primis vices superum qui grandior implet / Consilio meritisque Patrum memorabilis (q) Heros / Excipit hospitio Diuas, et nectare pascit. / Tum summus Phoebi mira pietate sacerdos (r) / Percolit officiis, verbis vultuque benigno, / Vt solet, accipiens. Vbi dum penetralia tangunt / Sacratas Musis (s) sedes, lustrantque recessus, / Deprendunt sacra quid quid dictante Minerua / Graecia cum Latio docuit, sparsitque per orbem; / Arcanosque notant (t) codices, quos perpetua cura / Anchises senior subtractos ignibus atris / Diuarum longos quondam cumulavit in vsus. / Insuper agnoscunt socios (u) fidosque sodales / Partitis studiis, qui fors dum tempora poscent, / Subsidio Musis veniant, curasque secudent.
- (q) [...] Franciscus Szécsényi Academicos aduenientes primus epulo excipit, praeuie ipsos Scholasticos iuuenes, qui se in classibus distinxerunt, mensa sua dignatus. (r) [...] Eszterházy Episcopus Quinque-Ecclesiensis mirifice in pios, et litteratos propensus. (s) Prostat Quinque-Ecclesiensis publica Bibliotheca ab Episcopo Klimo erecta (t) In hac vetusti quique et rariores codices. (u) Praeter Academicos alii quoque Quinque-Ecclesiis viri litterarum studiis dediti. Carmen 1786. (*) 5b–6a.
- 30 Hic veteres subito mirabitur orbis Athaenas. Carmen 1786. (*) 7a. Vö.: Rédey-Keresztény 2021. 52–54.
- 31 Domokos Gyöngyi: *Színekbe zárt emberek, avagy Lactantius és ars poetica – 2. Lactantius poétaképe*. Holdkatalan, VII. évf. (2020. március 31.) 7. sz., [elektronikus dokumentum, hozzáférés: 2023. január 8.] <http://holdkatalan.hu/index.php/publicisztika/tanulmany/9573-domokos-gy-nygi-szinekbe-zart-emberek-avagy-lactantius-es-ars-poetica-2-lactantius-poetaképe>
- 32 A kérdésről kitekintésképp lásd Penke Olga: *Utószó*. In: Penke Olga (kiad.): Dugonics András: Etelka. Debrecen, 2002. (Csokonai Könyvtár, Források, 8.) 434. Idézi: Csonki Árpád: „Arad munkás s jó szívű lantosa”. *Peretsenyi Nagy László mint Vörösmarty elődje*. In: Czifra Mariann, Szilágyi Márton (szerk.): *Textológia – filológia – értelmezés*. Klasszikus magyar irodalom. Debrecen, 2014. (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 55.) 336–339., 337.
- 33 *Bucolicon in auspiciatissimum adventum [...] Pauli Ladislai e comitibus Eszterhazy de Galantha Quinque-Ecclesiarum episcop.*, Quinque-Ecclesiis, [1781]. (a továbbiakban: *Bucolicon* 1781.)
- 34 „Ultra sunt molae pulchra serie se ad invicem excipientes usque fontem Tetye, de quo limpidissima, salubrisque aqua uberrime fluit, cavitatis ejus natura producta est in saxo; rivulus ad trecentos passus progressus fabricam chartae magnae molis aedificio amplam, cunctisque ad conficiendam papyrum requisitis abunde provisam irrigat.” Papanek György: *Geographica descriptio comitatus Baranyensis Inferiori Hungariae Transdanubianae ingremiati nec non epitome vicissitudinum, et rerum memorabilium comitatus Baranyensis et liberae regiaeque urbis Quinque-Ecclesiensis*. Quinque-Ecclesiis, 1783. 52.
- 35 T. Papp Zsófia: *Agyich István kanonok élete és versei (könyvtári adatok alapján)*. In: Font Márta, Vargha Dezső (szerk.): A Koller József emlékkonferencia (Pécs, 2002. október 24–25.) válogatott tanulmányai. Pécs, 2003. (a továbbiakban: T. Papp 2003.) (Tanulmányok Pécs történetéből, 13.) 222.
- 36 DAPHNI tuis hortis, quas ructat fonte perenni, / Et flexis curvat sinubus Nadasdia rupes, / Conveniunt ad aquas, Melibaeus, Mopsus, et Aegon. / Adfatus reliquos, dum surgit, talibus Aegon, / Aegon, in parvo cui plurima corpore virtus: / Concordes animae Socii, quos incluta tellus / Haec fovet, o Socii! nos primos DAPHNIDIS alti / Respicit adventus felix; namque ille per omnes / Est Pater, et Pastor terras, quas dente capellae / Tondent, atque avido concerpunt ore juvenci. *Bucolicon* 1781. B1 a (Ecl. 3.)
- 37 Rédey-Keresztény 2021. 43–44., 42–45.
- 38 Ehhez lásd még Rédey-Keresztény 2021. 44–49.
- 39 Mecseco festum spectat studiosus ab alto / Pascendas ad oves ex sorte relictus Amyntas, / Cui greges, et discere carmina prompto, / Pascua cum caulis vicinia prima ministrat. Dumque videt plausus, nec jam sibi temperat ipse, / Quam gerit, arrepta modulatur arundine carmen: / Ite meae pecudes, solatia nostra capellae / Ite dein, facili qua ducunt pascua clivo! [...] Dum canit, impulsas motare cacumine silvas, / Et ferri innumeros videas lapidesque, ferasque. / Arrident pariter Satyri, Driadesque puellae / Cantibus, inque orbem choreas duxere frequentes. *Bucolicon* 1781. B4 a–b (Ecl. 4.)

- 40 At juvenes circum, qua proxima gramina crescunt, / Implicitis manibus laetas agitando choreas, / In saltus nunc molle latus, nunc candida tendunt / Brachia, et alterna quatunt vestigia planta. Bucolicon 1781. B4 a (Ecl. 4.)
- 41 Montibus abscissis, qua se Sigetheia tellus / Explicat in campos, gregibusque virentia late / Pascua substernit, Coridon, atque Alpheisibaeus, / Unanimes socii, laetae dum gramina carpunt, / Et saliant pecudes, fagum venere sub amplam. / Fons ibi perpetuis bullit nitidissimus undis; / Sunt coryli circum, sunt parvae ex cespitate sedes. / Quocumque intendant, surgit pulcherrima plausus / Laetitiaque seges. [...] Aethera festivo mens est perstringere cantu, / Mite per agrestem modulari et carmen avenam! Bucolicon 1781. C1 a–b (Ecl. 5.)
- 42 Attamen haud tenui valeas aequare cicuta / Insignem DAPHNIN, quem terra, et sidera cantant- [sic!] / Ite modo, pecudes ad aquas compellite vestras, / Debita nam saturis dudum fuit hora bibendi; / Quin et oves istis errant quae finibus, ipsas / Dum non curat herus, vestro jungatis ovili; / Tempus erit, vobis fuerit dum vita superstes, / Perpetuo celebret quod vestrum in DAPHNIDE carmen. Bucolicon 1781.C3 a. (Ecl. 5.)
- 43 Excubat extremis pastor qui pervigil oris / Sarvisias ad aquas, et magni flumen ad Istri, / Tam fortunatos successus sentit, et altis / Numinibus gratus non scit satis esse, quod aurum / Temporis istius dederint contingere vivo. / Pastorum primi Lycidas, Merisque, Myconque / Carmine fallentes incommoda longa viarum / Sponte locis mediis coeunt, ubi lucus, in unum. Bucolicon 1781. C4 a (Ecl. 6.)
- 44 Agyich Árkádiához való mélyebb kötődéséről lásd Rédey-Keresztény János: *Az Árkádia Akadémia intézménye és művészeti programja a latin nyelvű rendi költészetben: Agyich István (1730–1789)*. In: Dóbék Ágnes (szerk.): *Olasz–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században*. Budapest, 2022. 33–48.
- 45 *Carmen in D(ominum) Canonicum Semenits Secretarium Ep(isco)pi Klimo Klimo Könyvtár Kézírtattár, Ms 925.* (a továbbiakban In Semenits).
- 46 Fedeles 2011. 517., 519.
- 47 T. Papp 2003. 208. (44. lapalji jegyzet)
- 48 Forte suos Phoebus revisurus in orbe Scholares / Ut solet Aonia lapsus ab arce venit / Gorgonio devectoris equo dum Pannonis oram / Lustrat, Pisonio Climate carpit iter. In Semenits s.a. 1r.
- 49 Ante fores urbis reliquis speciosior aedes / Stabat, in obversos una retorta lares. In Semenits s.a. 1r. Lásd még T. Papp Zsófia: *Agyich István kéziratosa versei a Klimo Könyvtárban. Ille vir est, quem Phoebus amat, cui Pallas amica est...* In: Dezső Krisztina, Molnár Dávid, Schmelcz-Pohánka Éva (szerk.): „Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent”: Tudomány és kutatás a 240 éves Klimó Könyvtárban. A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi tudományos konferencia tanulmányai. Pécs, 2016 (a továbbiakban: T. Papp 2016.) (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 13.) 290. (76. lapalji jegyzet)
- 50 Sed quis in hac graciles modulatur Orpheus odas / Solicitas aures luminaque ipsa fugit. / Postquam Pindo absum dilapsae forte sorores / Aoniae peragunt hoc sua festa loco. / Fors sibi dilecti pia pallas Praesulis isthic / Fessa gravi Studio corda lepore levat. In Semenits s.a. 1r.
- 51 T. Papp 2016. 292–293., 290.
- 52 Fallimur: ambiguus sonus omnis fertur in aures / Qvalem nulla chelis musica nulla facit. / Sic pipit tristis milvo praedente palumbes / Sic mus quem mordax ore catella premit / Fors caper hoc implet linqua blaterante cubile / Isthac percussus vox solet esse canis. In Semenits s.a. 1r.
- 53 Talia dum secum Phoebus levis aura fenestras / Impulerat: pansae perstrepuere fores. Qvem prius ignarus qvarebat noscere, tandem / Noscendus fidicen qva data porta patet. / Ipsus erat Szemenich olly indignatus Apollo / Osque oculosque minax talia verba dedit. In Semenits s.a. 1r.
- 54 Tum Szemenich tanta percussus Apollinis ira / Fulmineo qvam qvi Laesus ab igne stupet. / Ponere vult plectrum, pertentat abire cubili / Qvod petit officium pesque manusque negant / In se post rediens non multo tempore; Iussa / Qvae voluit Phoebus consiliumque probat. / Ante quibus paruit conductis aere magistros / Dimittit veteris damnat et artis opus. / Alliditque fides terrae; laxatur eburnum / Pecten, et argutae caetera membra lyrae. / Unica volvendis ex post est cura libellis / Missilis atrato charta liqvor[e] madet. / Laude virum mactat Praesul, cumulavit honores / Missa chelys, qvodque haec impediabat opus. In Semenits s.a. 1v.

**PETŐFI SÁNDOR KÖLTEMÉNYEINEK TOVÁBB ÉLÉSE A BÁCSKAI
NÉPDALOKBAN**

**Válogatás a Népzenei Gyűjtemény
MTA-BTK Zenetudományi Intézet adatbázisából**

HEVERDLE PÉTERNÉ KÖNCSE KRISZTA

ABSTRACT

The poems of Sándor Petőfi that were lived on Bácska folk songs, select from hungarian folk song database: Népzenei Gyűjtemény MTA-BTK Zenetudományi Intézet. In my study I am trying to analyze the connection between the Hungarian poet, Sándor Petőfi's poetry, and the Hungarian folk songs, through the analysis of poems. In the study I worked with authentic recordings of folk songs from Bácska, which are valuable treasures of the Hungarian culture. It is still a question whether these melodies inspired Petőfi, however, the impact of folklore can be felt on his oeuvre. His poems were so popular even during his life time that anonymous folksong singers used them as lyrics of their own songs, thus, these poems lived in the memory of people as folk songs even in the 20th century.

BEVEZETÉS

Tanulmányom célja, hogy Petőfi Sándor néhány versének vizsgálatával illusztrálhassam a folklorizálódás folyamatát, vagyis hogy költészete miként talált utat a dalos kedvű néplélekhez. Petőfi Sándor és a magyar népzene kapcsolatát az alábbi

idézet világítja meg: „Nagy dereglyén visszaindultunk Pestre. Ez alkalmatosság nagyon olcsó utazási mód volt ugyan, de nagyon is unalmas, mert a hajót az ár ellenében emberek vontatták, s így utunk soká tartott. Mind amellet az éj egy részét, legények és egy pár szolgálatba menő lány által rakott tűz körül elég vidáman töltöttük. Ennek egyike csinos paraszt leány és jó dallos volt, kit Petőfi egy pár népdalára tanított be.”¹

Az Orlay Somától származó – kétségkívül egyedinek mondható – idézet indított arra, hogy tanulmányomban Petőfi költészetének népdalokkal rokon kapcsolatára összpontosítsak. Olyan népdalokat vizsgállok, melyeket a Délvidéken gyűjtöttek, és feltehetően Petőfi költeményei voltak az ihletői. A fent idézett jelenet azért is mondható különlegesnek, mert kevés olyan visszaemlékezés maradt fenn, mely azt bizonyítaná, hogy Petőfi Sándor költeményeinek egy részét éneklésre szánta volna. Ugyanakkor Jókai Mór *Írói arcképek* című művében azt írja, hogy Petőfi egyáltalán nem tudott énekelni:

„Ő {Petőfi} mindig drámában szeretett volna játszani, a rendező pedig a népszínműveket kegyelte, s azt akarta, hogy Petőfi is énekeljen, természetesen a kórusban. Az pedig rettenetes volt, mikor Petőfi énekelt. Aki ő tőle hallotta azt, hogy »Három alma meg egy fél«, annak nem kellett többet abból az almából egy gerezd sem. Semmi érzéke nem volt a dalhoz, az operát úgy gyűlölte, hogy soha egy dalmű előadásán nem volt, s később is csak olyankor fogott a dalláshoz, amikor azt akarta, hogy szobatársa menjen el már hazulról. Márpedig Almásy úr nézete szerint a színésznek énekelni is kell, annál fogva Petőfit minden délelőtt odaállították a karba, s hogy jobban a fülébe menjen a nóta, Almásy (egyúttal a karmester is) odaállt melléje a hegedűvel, úgy mortifikálta órahosszant a betanítással. »Dejszen fűrészelhet az úr az én fülembé azzal a nyirettyűvel! – mondá Petőfi: azért én mégsem tanulom azt meg!« Emiatti gyűlölete kiterjedt Németire is; aki népszínmű-énekes volt s a közönségnek jobban tetszett, mint ő. »Azt az embert én egyszer megölöm!« mondá nekem több ízben, úgy hogy én azt hittem Németiről, hogy az maga Claude Frollo; – pedig a legjámborabb ember volt a világon.”²

A két jeles kortárs közül kinek adjunk akkor igazat? Ezt már sohasem deríthetjük ki. Mindenesetre elmondhatjuk, hogy Petőfi költeményei rendkívül népszerűek voltak, ezért azt sokkal természetesebbnek tartjuk, hogy Petőfi verseit később megzenésítették, de hogy ő már eleve éneklésre szánta volna jó pár versét, azt kuriózumnak tekinthetnénk. Ugyanakkor, ha a költőtársak levelezéseit, önvallomásait elolvassuk, kitűnik, hogy egy alkotáslélektani mozzanatról van szó, a szöveg és a dallam tökéletes szimbiózisáról. Már Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor és Károly, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc is írt olyan verseket, melyek valójában dalok.³

Tudjuk, hogy Petőfi jó barátja, Arany János költeményei között is találunk zenei fogantatásúakat. Ezt bizonyítja a költő Szemere Pálhoz írt levele:

„Kevés számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek, a melyek (sic!) dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna – úgy, hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogamzásakor is, az első, még homályos eszme felködlésénél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely nem tudom micsoda sympathiánál fogva, épen a szülemlő eszméhez társult, illet és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy ha a felvett dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem bírta, noha az eszmével már tisztába jöttem, mégsem tudtam azt más, talán kényelmesebb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt.”⁴

Ismeretes az az életrajzi adat, mely szerint Arany János több olyan dalt írt, melyeket saját maga kísért gitárral. Talán Bartalus Istvánnal – aki a magyar népzenei és zenetörténeti kutatások elindítója volt – kötött barátsága indította arra, hogy a Bartalus által 1873-tól kezdve kiadott hétkötetes, *Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye* című, 919 dalt tartalmazó munka után ő maga is készítsen 1874-ben egy népdalgűjteményt. E gondolat jegyében – hangjegyekkel is lejegyzett – kéziratot⁵ állított össze azokból a népdalokból, melyeket ismert. Azaz nem extenzív – a klasszikus értelemben vett – népdalgűjtő munkára kell gondolnunk, hanem arra a belső gondolati tevékenységre, amellyel az általa ismert, benne élő dalokat lejegyezte. Ennek a kötetnek a 33. dallama a „Zsíroskenyér szalonna” kezdetű népdal, amelyhez megjegyzésként odairja Arany, hogy „Lásd ebből: Fiúk az Isten áldjon meg”, amely viszont már Petőfi *Részegség a hazáért* című versének kezdősora.⁶ Ez a megjegyzés nemcsak zenetörténetileg érdekes, hanem poétikai tanulságokat is hordoz: a két költő lírai horizontja hasonlóságának apró bizonyítéka, vagyis hogy Arany és Petőfi költészetének gondolatisága mennyire hasonló elképzelések mentén halad.

1. ábra: Arany János népdalgűjteménye – Zsíroskenyér szalonna⁷

Ha további kapcsolódási pontokat keresünk Arany költészete és annak zeneisége között, akkor még az alábbiakról is beszámolhatunk.

Arany János énektanára a Debreceni Református Kollégiumban Zákány József volt, aki elvárta a kántus tagjaitól, hogy az újonnan tanult dallamokra saját magyar nyelvű szöveget írjanak. Talán ez lehetett az elindítója annak a folyamatnak, melyről fentebb írtunk. Tudomásunk van arról is, hogy 1836-ban Debrecenben a Fán-csy Lajos és László József igazgatása alatt működő szintársulathoz szegődött, ahol színésztársait ő tanította be az énekes szerepekre, később pedig a nagyszalontai kántust a debreceni szintjére fejlesztette.⁸

Az 1830-as években jelentek meg az első népdalgyűjtemények, ezeknek a törekvéseknek az egyik ösztönzője a Magyar Tudós Társaság volt, mely felhívást tett közzé, hogy küldjenek számukra népdalokat. A Magyar Tudós Társaság mellett a magyar népi hagyományok összegyűjtésének aktív támogatójává vált hazánk másik kulturális „csúcsszerve”, az 1836. november 1-jén alakult Kisfaludy Társaság. Az ez irányú munkát pályatételek kitűzésével, anyagi ösztönzéssel serkentette. Ennek a nagy népi-nemzeti összefogást igénylő tevékenységnek az eszmei, ideológiai alapjait Erdélyi János rakta le, akit a Társaság tagsága titoknokká (titkárrá) választott. Korszaknyitó előadásában 1842. november 30-án *A nép költészetéről* (sic!) címmel a magyar népi hagyományok összegyűjtésének rendszeres, tervszerű módon megvalósítandó céljairól fejtette ki véleményét.⁹ A Magyar Tudós Társaságnak beküldött népdalanyag válogatási feladatait pedig Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc vállalta. Eredetileg kétféle nyomtatvány jelent volna meg: csak szövegek a nép számára kis füzetek formájában, valamint hangjegyekkel ellátva a művelt réteg számára. A beküldött mintegy ezer dallamból azonban nem készültek el a kiadásra szánt kötetek, és később már csupán hatvan maradt fenn. Ezek közül is a legtöbbet csak szöveggel adták ki (1846-ban Erdélyi János: *Magyar Népdalok és Mondák* címmel). Kodály Zoltán egy árverésen talált rá ezekre a népdalokra, köztük a Mindszenty Dániel kassai és Udvardy Cserna János zámolyi gyűjtőtől származókra. A kötet előszavában így ír a népdalokról Mindszenty:

„A népdalok leghívebben festik a nemzet belső életét, gondolatjait, s miveltségét; ezek tartják-fel a nemzeti szellemet, s eredetes tulajdonokat, és gyakran kútfejei a honi történeteknek. Ezekben az édes-lágy érzelemnek piperétlen szavait maga a természet az alsó osztályi együgyű fiainak sugallani szokta, s ha ugyan azon anyatermesztet legpompásb színeket, változatokat, s tüneményeket csillagunk növényeiben s állatiban tud szemeinknek mutatni: nem mondhatjuk e hogy az indulatok alacsony ömlengése a népdalokban szinte az ő mivé, s leghívebb tolmácsa azok lelki mozdulatinak, kiknek ajkaikról felénk zengedeznek?”¹⁰

Petőfi Sándor maga is beküldött kilenc „néptől hallott dalt” Erdélyi János készülő gyűjteményébe.¹¹ Ezek a következők voltak: *Nem bánom, hogy parasztnak születtem;*

Nem anyától lettél; Be szépen szól a klarinét; Rongyos csárda, nincs teteje; Érik, érik a cseresznye; Azért minden úgy vigyázzon az ideén; Káka tövén költ a ruca; Szederinda hajtás; Ha érzem a fergetegnek erejét.

A legutolsó dal kivételével minden felsorolt népdal – felénekelve – meghallgatható a Zenetudományi Intézet hangtárában. Ezek közül kettő olyat ismerünk (*Nem bánom, hogy parasztnak születtem; Érik érik a cseresznye*), melyekből Bács-Bodrog megyében (Nagybaracska és Dávod) is találtak adatközlőt. A többi – Petőfi által népdalnak gondolt – dalt többségében korabeli színművek betétdalaként rögzítették a tudományos munkatársak, tehát nem valódi népdalokat küldött el Petőfi, hanem műdalokat. Az, hogy ő mégis népdaloknak gondolta ezeket, nem meglepő, hiszen – ahogy majd látni fogjuk – az ő versei is hasonló utat jártak be: a legnépszerűbbek népdalokká váltak. Vagyis sokszor az adtaközlő sem tudja, hogy valójában Petőfi költeményeit idézi. Kerényi Ferenc a *Petőfi élete és költészete*¹² című, több új szempontot felvető monográfiájának *Népköltészet, közköltészet, folklorizálódás* című alfejezetében néhány konkrét példán keresztül, filológiaiilag is bizonyítja ennek a folyamatnak a megvalósulását, kiemelve egyes fázisait.

Petőfitől – ahogy láttuk az írást indító anekdotában – nem állt távol, hogy költeményeit országszerte népszerűsítse. 1848. december 8-án Debrecenből küld egy levelet a „Tisztelt Képviselőháznak”, melyhez csatolja *Csatadalát*, hogy a katonai táborokban lelkesítse a honvédeket:

„Képviselő polgárok! Milyen nagy fontosságú lehet egy kis költemény, bizonyítja egy francia tábornok levele, ki azt írta a Conventnek, hogy vagy küldjenek neki tettes segédsereget, vagy küldjenek egy kiadást a Marseillaise-ből. - Ha elég buzditónak találják önök a következő költeményt, nyomassák ki annyi példányban, amennyit szükségesnek fognak látni, s küldjék szét országszerte a magyar táborba. Részemről igen ohajtom, hogy miután szigorú körülményeim elvonták egy kis időre a hadi pályáról személyemet, legalább lélekben azalatt is részt vegyek nemzetem harcaiban. [Következik a Csatadal]”¹³ Közlöny, 1848. december 20.”

Orlay Somának – Petőfiről írott visszaemlékezéseiben – arról is tudomása van, hogy a költő zongorázni is tudott, sőt egy alkalommal elszökött a katonaságtól, hogy Liszt Ferenc zongorajátékát hallhassa Sopronban 1840. február 18-án¹⁴:

„Liszt Ferenc ez év telén mesteri játékával diadalt aratva járta be hazánkat, s jótékony célokra fejedelmi áldozatokat osztott. Mint szülővidéke fővárosát, Sopront is meglátogatta s itt is hangversenyt adott. Híre az egész várost izgatottságba hozta s értő és nemértő közönség tolongott őt meghallgatni. Petőfi nem maradhatott ki a hangversenyből, de szigorú kapitányától az éjjeli kimaradásra engedélyt kapni nem remélt. Hogy tehát a tilalom őt a remélt élvezettől meg ne fossza, bejelentés nélkül, az én polgári öltözetemben hallgatta végig a mester játékát. Természetes, hogy e kihágást szigorú büntetés követte, de ily ritka élvezet árán ő azt megadással tűrte.”¹⁵

Petőfi zongorajátékát többször is említi Orlay, mivel állítása szerint a költő minden nap leült a zongorához.¹⁶

„{Petőfi} jól beszél németül, a latin classicusokat úgy érti mint a magyar írókat, csinosan rajzol, írása kitűnő szép, zongoráz egy keveset és verseket is csinál.”¹⁷

VÁLOGATÁS PETŐFI SÁNDOR VERSEIBŐL, MELYEK KÉSŐBB BÁCSKAI NÉPDALOKKÉNT FOLKLORIZÁLÓDTAK

Petőfi azon versei, melyeket a népies költészet ágába sorolunk, olyannyira közel állnak a magyar népdalokhoz, hogy az embernek az az érzése támad, az ihletet is ezekből merítette. „Mi egyéb a népdal, ha műköltő írja, mint helyzetdal, melyben a költő magát népi alaknak képzei; vagy genrekép, mely valamely népi typust daloltatással jellemez? Mindkét esetben oly költői tehetség működik, melyet Petőfi egész eddigi eredeti lyrájában mint legjellemzőbbet láttunk megnyilatkozni s melyet legrövidebben talán genre-tehetségnek mondhatnánk. Nem csuda tehát, ha oly nagy irodalmi múlt után, aminőre a népdal 1842-ben már visszatekinthetett, s oly körülmények között, mikor e műfajt már a kisebb tehetségek is divatszerűleg művelték, a genre-tehetsége folytán arra leghivatottabb, sőt minden korábbi magyar költőnél hivatottabb Petőfi is beáll a népdal irodalmi újjászülői közé s nem csuda, ha e téren minden elődjét szinte egy csapásra túlszárnyalja.”¹⁸

A népdalgyűjtés – úgy tűnik – ebben az időben sokak számára kiemelt jelentőséggel bírt. A Petőfiről szóló szakirodalom is ismeri Neumann Károly (1820–1890) fennmaradt daloskönyvét. Neumann Károly az aszódi gimnázium „titkos társaságának” – mely egyfajta önképzőkörként működött – vezére volt, és dalgyűjteményét 1837-ben kezdte el írni. Ebben 70 műdal szerepel Vörösmartytól, Csokonaitól, Bajza Józseftől, Kisfaludy Károlytól, valamint több magyar népdal is megtalálható benne.¹⁹

Írásomban kilenc olyan Petőfi-költeményt ismertetek, melyek később népdalokként is feltűntek a Délvidéken, és még a XX. századi nagy népdalgyűjtések időszakában is fennmaradtak az adatközlők emlékezetében. Ezek a felvételek a Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményében (továbbiakban: ZTI) is meghallgathatóak.²⁰ A felvételek többségét Kiss Lajos (1900–1982) zombori születésű népzene kutató gyűjtötte, aki előbb a helyi zeneiskolának, majd később az újvidéki zenekonzervatóriumnak volt az igazgatója. 1936 és 1972 között mintegy 20 000 dallamot jegyzett le, többségüket Bács-Bodrog vármegyében.

A fent megfogalmazott vizsgálati szempontokat érvényesítve a továbbiakban elsősorban a zombori gyűjtés eredményeire lennék elemző figyelemmel. Tenném ezt azért is, mert a délvidéki gyűjtésanyag jelentős része innen származik.

Zombor 1749-től határőrvidékből szabad királyi várossá lett, majd később Bács-Bodrog vármegye székvárosává vált. Népessége 1844-ben kb. 22 000 fő volt.

Nemzetiségi viszonyai hűen tükrözik az ország effajta mutatóit: szerbek, németek, bunyevácok és magyarok lakták. A vallási megoszlás szintén az akkori helyzetre jellemzően alakult: római katolikusok, reformátusok, evangélikusok, keleti ortodoxok és zsidók laktak együtt. A '48-as szabadságharc alatt a délvidéki lázadások hatására a magyarok és szerbek között már sűrlődások történtek; az aradi tizenhármak között ott volt a város szülötte, Schweidel József tábornok. A kataklizmák után a helyi Magyar Olvasó-Kör maradt az ellenállás színhelye, majd 1905-től a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság gyűjtötte egybe a helyi szellemi élet meghatározó alakjait. A sorsfordító trianoni döntés után az itt élők tudatában értőn tovább élt Petőfi Sándor népköltéseinek varázslatos egyszerűsége, amivel meghódították és örökre fogva tartották az itt élők szívét.

Első példám Petőfi Sándor *Ereszkedik le a felhő* című verse, melyből 12 népdalváltozatot rögzítettek, többségüket az 1960-as években: Budapesten, Heves és Nógrád megyében, valamint Balatonfüreden, Zólyomban és Zomborban.

*Ereszkedik le a felhő,
Hull a fára őszi eső,
Hull a fának a levele,
Mégis szól a fülemile.*

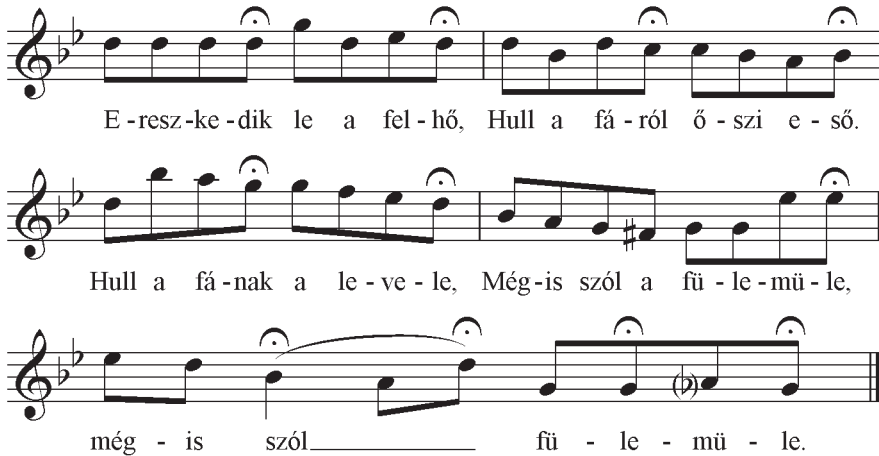
*Az óra jó későre jár.
Barna kislyány, alszol-e már?
Hallod-e a fülemilét,
Fülemile bús énekét?*

*Záporeső csak úgy szakad,
Fülemile csak dalolgat.
Aki bús dalát hallgatja
Megesik a szíve rajta.*

*Barna kislyány, ha nem alszol,
Hallgasd, mit e madár dalol;
E madár az én szerelmem,
Az én elsohajtott lelkem!*

Cseke, 1846.²¹

A zombori (Bács-Bodrog vármegye) előadó a Petőfi-vers minden versszakát – szövegváltoztatások nélkül (egyetlen szó eltéréssel) – énekli az 1968-ban rögzített felvételen. A vers nyolc szótagos, ütemhangsúlyos, magyaros verselésű, ami közel áll a magyar népdalok régi stílusú rétegéhez. Az adatközlő előadásmódja parlando – rubato (elbeszélve, szabadon), mivel négy szótagonként elidőz a hangokon. Egy zenei szófestésre is felhívom a figyelmet, ugyanis amikor a fák lehulló leveléről szól a dal, egy magasba felnyúló – népdaloknál szokatlanul nagy – ugrás után lefelé csordogálnak a hangok, majd a fülemüle éneke ismét visszarepít minket a magasba.

2. ábra: Ereszkedik le a felhő²²

Petőfi *Kis furulyám szomorúfűz ága* című versében a lírai én furulyaszóval siratja halott kedvesét. Ez a népdal halott virrasztó énekké lett Széken (Erdély). A halott virrasztó énekeket a rokonság és a fizetett siratóasszonyok több napon át énekelték az otthon felravatalozott halott mellett a temetése napjáig. Az ének tempója rendkívül lassú, a siratóknál megszokott magas hangindításokból csordulnak alá a zenei hangok, ereszkedő dallamvezetéssel.

Most azonban egy zombori (Bács-Bodrog vármegye) változatot közlök, mely ellentétben áll az erdélyi halottvirrasztó énekkel, mivel a dal karaktere inkább tánccos: minden sorvéget egy szinkópa ritmus zár, és eltűnik az ereszkedő dallamvezetés is. Az énekes csak az első versszakhoz használja fel Petőfi szövegét, a második már saját hozzáátétel.

Petőfi verse:

Kis furulyám szomorúfűz ága,
 Temetőben szomorkodik fája;
 Ott metszettem azt egy sírhalomról,
 Nem csoda, hogy oly siralmasan szól.

Ott hunytál le, kedves szép csillagom!
 Ragyogásod többé nem láthatom.
 Hogyne volna hát sötét világom!
 Hogy volna hát élni kívánságom!

Hazaballag nyájam estefelé,
 Én ballagok a temető felé,
 Kél a holdnak halovány orcája,
 Kél furulyám epedő nótája.

Addig epeszt a bánat engemet,
 Addig-addig nyögöm keservemet:
 Míg egyszer a hanggal egyetemben
 Lelkem is a másvilágba reppen.

A népdal:

Kis furulyám szomorúfűz ága,
 Temetőben szomorkodik fája;
 Ott metszettem én egy sírhalomról,
 Nem csoda, hogy oly siralmasan szól.

Mint furulyám szomorú a szívem,
 alig találok a földön helyem
 Búsulok keservesen sírok is,
 Mert galambom elhagyott a hamis.

Díószeg, 1843.

Kis fu - ru - lyám szo - mo - rú - fűz á - ga,
 Te - me - tő - ben szo - mor - ko - dik fá - ja.
 Ott met - szet - tem azt egy sír - ha - lom - ról,
 Nem cso - da, hogy oly si - ral - ma - san szól.

3. ábra: Kis furulyám szomorúfűz ága²³

A *Hegyen ülök* kezdetű Petőfi-vers elsősorban hangszeres népzeneként – széki lassúként – élt tovább, vált népszerűvé a népzénészek körében.

Petőfi verse így szól:

*Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
Mint a boglya tetejéről a gólya.
Lenn a völgyben lassu patak tévedez,
Az én fáradt életemnek képe ez.*

*Tarka madár nem füttyörész az ágon,
Sárgapiros levél csörög a fákon,
Innen-onnan lehull a fák levele...
Bárcsak én is lehullanék övele!*

*Elfárasztott engemet a szenvedés.
Be sok bűm volt, örömem meg be kevés!
Bánatomból egy nagy árvíz lehetne,
Örömem kis sziget lenne csak benne.*

*Holtom után vajjon mi lesz belőlem?
Vadfa lenni szeretnék az erdőben;
Ott lenne az én számomra jó tanya,
Egész világ engem ott nem bántana.*

*Fenn a hegyen, lenn a völgyben zúg a szél,
Közelget az időjárás ősz felé;
Összel szép csak a természet énnekem,
A haldokló természetet szeretem.*

*Szeretném, ha vadfa lennék erdőben,
Még inkább: ha tűzvész lenne belőlem;
Elégetném ezt az egész világot,
Mely engemet mindörökké csak bántott.*

Pest, 1845.

A 39 népzenei felvételtől azonban írásomban nem ezeket a hangszeres darabokat, hanem egy népdalt hasonlítok össze a verssel. A népdal kupolás szerkezetű, mivel a középső sorokban magasabban jár a dallam, az utolsó sor pedig visszautal a kezdésre.

A Gombosról (Bács-Bodrog vármegye, Apatini járás) származó népdalénekes csak az utolsó versszakot használja fel, annak is csak az első két sorát:

De sze - ret-nék, sej, haj, cser-fa len-ni er-dő - ben,

Ha va - la - ki tü-zet rak - na be - lő - lem!

Mert a cser - fa kék láng - gal ég, füst nél - kül,

Meg-é - lek én, sej, haj, ba-bám, te-ná - lad nél - kül!

4. ábra: De szeretnék sej, haj²⁴

A soron következő vers akár egy népballada is lehetne, és nem véletlen, hogy ezt állítom, ugyanis a népdalként is fellelhető szövegváltozatokban egy betyártörténet bontakozik ki úgy, hogy az eredeti Petőfi-vershez további szakaszok íródtak.

A Petőfi-vers így hangzik:

Fürdik a holdvilág az ég tengerében,
Méláz a haramja erdő közepében:
Sűrű a fűvön az éj harmatozása,
De sűrűbb két szeme könnyének hullása.

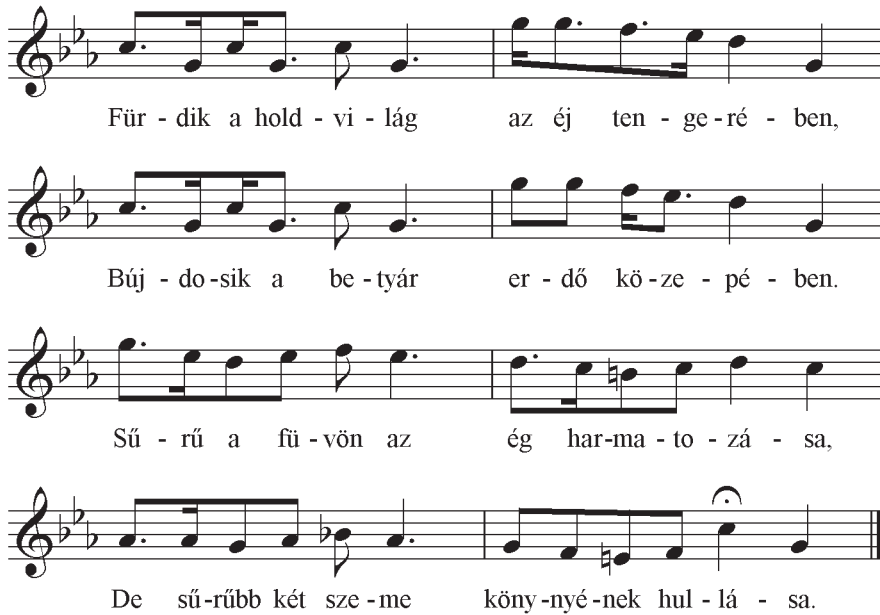
Elhagytam házádat, földönfutó lettem,
Rablók, fosztogatók közé keveredtem;
Most is köztiük élek magam szégyenére,
Ártatlan útasok nagy veszedelmére.

Baltája nyelére támaszkodva mondja:
„Mért vetettem fejem tilalmas dolgokra!
Édesanyám, mindig javamat akartad;
Édesanyám, mért nem fogadtam szavadat?

Elmennék én haza, itt hagynám ezeket,
Örömet itt hagynám, de most már nem lehet:
Édesanyám meghalt... kis házunk azóta
Régen összeroskad... s áll az akasztófa.

Pest, 1844.

A Zomborban (Bács-Bodrog vármegye) rögzített felvételen azonban nincsenek betoldások a történetben, a harmadik versszak kihagyásával éri el a drámai csúcspontot. Zeneileg az első két sor és az utolsó két sor dallama ugyanaz, régies hangsort (fríg) használ. A dallam ezen változatát ugyanakkor nem tekinthetjük népdalnak, mivel ismerjük a szerzőjét: Bognár Ignácról (1810–1883), a Pesti Nemzeti Színház tenoristájáról van szó.

Für - dik a hold - vi - lág az éj ten - ge - ré - ben,
Búj - do - sik a be - tyár er - dő kö - ze - pé - ben.
Sű - rű a fű - vön az ég har - ma - to - zá - sa,
De sű - rűbb két sze - me köny - nyé - nek hul - lá - sa.

5. ábra: Fürdik a holdvilág²⁵

Ugyanő a szerzője annak a Petőfi-versre írt dallamnak is, mely a költő *Távolból* című versére íródott.

Kis lak áll a nagy Duna mentében;
Oh mi drága e lakocska nékem!
Könnyben úszik két szemem pillája,
Valahányszor emlékszem reája.

Bár maradtam volna benne végig!
De az embert vágyai vezérlik;
Vágyaimnak sólyomszárnya támadt,
S odahagytam őslakom s anyámat.

Kínok égtek a szülőkebelben,
Hogy bucsúmnak csókját ráleheltem;
S kínja lángi el nem aluvának
Jéggyöngyétől szeme harmatának.

Mint ölelt át reszkető karával!
Mint marasztott esdeklő szavával!
Oh, ha akkor látok a világba:
Nem marasztott volna tán hiába.

Szép reményink hajnalcsigájánál
A jövődő tündérkert gyanánt áll,
S csak midőn a tömkelegbe lépünk,
Venni észre gyászos tévedésünk.

...Szép hazámba ismerősök mennek;
Jó anyámnak tőlök mit izenjek?
Szóljatok be, földiek, ha léssen
Útazástok háza közelében.

Engem is hogy csillogó reményem
Biztatott csak, minek elbeszélnem?
S hogy mióta járom a világot,
Bolygó lábam száz tövisre hágott.

Mondjátok, hogy könnyeit ne öntse,
Mert fiának kedvez a szerencse - -
Ah, ha tudná, mily nyomorban élek,
Megrepedne a szíve szegénynek!

Pozsony, 1843.

A zombori (Bács-Bodrog vármegye) adatközlő csak két versszakot énekel, és elmeséli a felvételen, hogy ezt az éneket hitoktatójától tanulta, aki harmóniumon kísérte magát. A dallamon érződik Bognár Ignác színpadi múltja, mivel az erősen emlékeztet minket W. A. Mozart *Varázsfuvola* című operájából Tamino képáriájára: a mesterkelt nagy ugrással való nyitás után a második sor megismétlődik egy hanggal lejjebb is.

Kis lak áll a nagy Du - na men - té - ben,

Ó, mi drá - ga e la - kocs - ka né - kem.

Könny-ben ú - szik két sze-mem pil - lá - ja,

Va - la - hány-szor em - lék-szem re - á - ja.

6. ábra: Kis lak áll a nagy Duna mentében²⁶

Petőfi Sándor *Hortobágyi kocsmárosné* című verse a kocsmai hangulat felszabdultságát tükrözi könnyed, játékos soraival: a részeg udvarlás és borízű hasonlatok közepette találjuk a lírai ént, aki éppen a kocsmárosnét igyekszik szerelemre bírni.

*Hortobágyi kocsmárosné, angyalom!
Tegyen ide egy üveg bort, hadd iszom;
Debrecentől Nagy-Hortobágy messze van,
Debrecentől Hortobágyig szomjaztam.*

*Szilaj nótát fütyörésznek a szelek,
Lelkem, testem majd megveszi a hideg:
Tekintsen rám, kocsmárosné violám!
Fölmelegszem kökényszeme sugarán.*

*Kocsmárosné, hej hol termett a bora?
Savanyú, mint az éretlen vadalma.
Csókolja meg az ajkamat szaporán,
Édes a csók, megédesül tőle szám.*

*Szép menyecske, savanyú bor, édes csók
Az én lábam idestova tántorog;
Öleljen meg, kocsmárosné édesem!
Ne várja, míg itt hosszában elesem.*

*Ej galambom, milyen puha a keble!
Hadd nyugodjam csak egy kicsit fölötte;
Úgyis kemény ágyam lesz az éjszaka,
Messze lakom, nem érek még ma haza.*

Hortobágy, 1842.

A népszerűvé vált bordalból kilenc felvételtől van tudomásunk. Ezek közül a Moholon (Bács-Bodrog vármegye, Zentai járás) rögzített felvételen az 1., 2., 4. versszakot éneklik egy-két szövegmódosítással. A dallam régies – dallamos moll és fríg zárlat – fordulatokkal teli. A második sor felszólító hangneme egyúttal a dallamhangok legmagasabb pontja is.

Hor-to - bá-gyi kocs-má - ros-né, an - gya - lom!

Te-gyen i - de egy ü - veg bort, hadd i - szom!

Hor-to - bágy-tól nagy Deb - re - cen mesz - sze van,

Deb-re - cen-től Hor - to - bá - gyig szom-jaz - tam.

7. ábra: Hortobágyi kocsmárosné²⁷

Ebből a dalból további két másik változatot is közlök, melyek Gombosról (Bács-Bodrog vármegye, Apatini járás) valók. Ismét érdekes megfigyelni, hogyan csúcsosodnak ki a szöveg- és dallamváltozatok az utolsó sorban. Az első variánsban inkább az új stílusú népdalok visszatérő szerkezete figyelhető meg, ebben a dal szövege kijelentő módban van. A második variáns a felfokozott lelkiállapot és a felszólító mód miatt kiugró hangokat használ.

Kocs-má-ros-né, szép csár-dás-né de sa-va-nyú a bo - ra.

O-lyan, mint a, o-lyan, mint a va-ló - sá-gos vad-al - ma.

Kocs - má - ros - né, cuk - roz - za meg a bo - rát,

Még az éj-jel, még az éj-jel el - sze-re-tem a lá - nyát.

8. ábra: Kocsmárosné – Gombosról 1. variáns²⁸

Kocs-má-ros-né, szép csár-dás-né de sa-va-nyú a bo - ra.

O-lyan, mint a, o-lyan, mint a va-ló - sá-gos vad-al - ma.

Kocs - má - ros - né, cuk - roz - za meg a bo - rát,

Ad - ja né-kem fe-le - sé-gül a leg-szeb-bik le - á - nyát.

9. ábra: Kocsmárosné – Gombosról, 2. variáns²⁹

Petőfi *Alku* című verse a legnépszerűbbek közé tartozik. Ennek oka lehet az is, hogy Petőfi ezen verse a *Regélő - Pesti Divatlap*ban is megjelent még ugyanabban az évben, amikor Petőfi ezt írta, tehát 1845-ben.³⁰ Ebben az évben egyébként Erdélyi János volt a lap szerkesztője, és ugyanezen folyóirat márciusi számában jelentette meg Petőfi Sándor elbeszélő költeményét, a *János vitézt*. Az *Alku* című vers népszerűségét igazolja a népzenei változatok bősége, mivel ebből 82 variánst őriznek a hangfelvételek, ezek között is bőven található népi hangszeres zene. A Zomborból (Bács-Bodrog megye) való felvételen ismét találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy az előadó kiegészíti a verset további két versszakkal. Így az ének jelentéstartalma még drámaibbá válik. A dallam kupolás szerkezetű, a második sor egy kvinttel feljebb szól. Petőfi Sándornak ezt a verset egyébként még Egressy Béni is megzenésítette, és belekerült Szigeti József (1822–1902) *Szép juhász* című népszínművébe is, így még ismertebbé vált.

Petőfi verse:

*Juhászlegény, szegény juhászlegény!
Tele pénzzel ez a kövér erszény;
Megveszem a szegénységet tőled,
De ráadásul add a szeretődöt.*

*„Ha ez a pénz volna csak foglaló,
S még százennyi lenne borravaló,
S idádnák a világot rádásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak!”*

Szalkszentmárton, 1845.

Népdalénekes hozzátoldásai:

*Hogyha tudnám hol lehetsz angyalom
Elküldeném utánad sóhajom
Elküldeném, hadd tudja meg tőlem
Hallok-e még egy jó hírt felőled.*

*Átrepülnék a Tiszán a Dunán
Ciprus erdő, tarlón s a vad pusztán
Szárnyaimmal vissza röpítnélek
Nélküled én úgy sem soká élek.*

Ju - hász - le - gény, sze - gény ju - hász - le - gény,

Te - le kéz - zel ez a kö - vér er - szény.

"Meg - ve - szem a sze - gény - sé - get tő - led,

Rá - a - dá - sul add a sze - re - tő - det!"

10. ábra: Juhász legény – Zomborból³¹

A másik felvétel Mokrinból (Zenta melletti település) való. Talán érdekes lehet annak bemutatása, miként jelennek meg a népdalok variánsai a néphagyományban. Ha összevetjük a két kottát, láthatjuk a dallam- és szövegbeli különbségeket. A szövegben minimális változtatásokat láthatunk, a dallamokban hasonlóak a záratok és a dallamjárások, dallamívek.

11. ábra: Juhász legény – Mokrinból³²

A *Befordultam a konyhára* című versből is ismerünk több énekelt változatot, azonban ezek mindegyikén érződik a műdalok és a német zenekultúra hatása, vagyis: dúr hangsor, hármashangzat-felbontások, szekvenciák használata. Közismert zenéjét egyes források szerint Szabadi Frank Ignác (1825–1897), a szabadságharc egyik hadnagya szerezte *Laura-csárdás* címen 1856-ban. Most ismét egy zombori (Bács-Bodrog vármegye) változatot közlünk.

*Befordúltam a konyhára,
 Rágyujtottam a pipára...
 Azaz rágyujtottam volna,
 Hogyha már nem égett volna.*

*A pipám javában égett,
 Nem is mentem én a végett!
 Azért mentem, mert megláttam,
 Hogy odabenn szép leány van.*

*Tüzet rakott eszemadta,
 Lobogott is, amint rakta;
 Jaj de hát még szeme párja,
 Annak volt ám nagy a lángja!*

*Én beléptem, ő rámnézett,
 Aligha meg nem ígézett!
 Égő pipám kialudott,
 Alvó szívem meggyúladott.*

Pest, 1843.

Be - für - dul - tam a kony - há - ba, Rá - gyúj - tot - tam a pi - pá - ra.

Az - az rá - gyúj - tot - tam vol - na, Hogy - ha már nem é - gett vol - na.

A pi - pá - m ja - vá - ban é - gett, Nem is men - tem, nem is men - tem én a - vé - gett.

A - zért men - tem, mert meg - lát - tam, Hogy o - da - bent szép le - ány van.

12. ábra: Befordultam a konyhára³³

Petőfi Sándor *Megy a juhász a számaron* című, az életképek közé sorolható versét mindenki ismeri. Ha ennek a költeménynek a folklorizációs útját megfigyeljük, azt a sajnálatos tényt állapíthatjuk meg, hogy minél népszerűbb egy vers, annál többen vállalkoznak arra, hogy dallamot költenek rá. Így a szájhagyomány útján terjedő változatokból mindig a legfrissebbekre akadnak a gyűjtők, ami által a dal elveszíti eredeti népzenei értékét. Ez a dallam is a műzene stílusjegyeit hordozza magán: magasabb kezdőhangról – szekvencia-szerűen – megismétli az első sor indulását, majd variánssá változtatja magát. A közölt változat Zomborból (Bács-Bodrog vármegye) való.

*Megy a juhász számaron,
Földig ér a lába;
Nagy a legény, de nagyobb
Boldogtalansága.*

*Gyepes hanton furulyált,
Legelészett nyája.
Egyszer csak azt hallja, hogy
Haldoklik babája.*

*Fölpattan a számarra,
Hazafelé vágta;
De már későn érkezett,
Csak holttestet láthat.*

*Elkeseredésében
Mi telhetett tőle?
Nagyot ütött botjával
A számár fejére.*

Kúnszentmiklós, 1844.

12. ábra: *Megy a juhász a számaron*³⁴

ÖSSZEGZÉS

Összegzőképpen elmondható, hogy a Petőfi Sándor költői munkásságát kísérő „epitheton ornans”, a „népköltő” elsősorban az általam is szemrevételezett 1842–45-ös esztendőök verstermése alapján formálódott ki a köztudatban. Ennek hathatós segítő eszköze volt a tanulmányom központi gondolatát adó tény: költeményeinek jó része népdallá vált. Tanulmányomban csak válogatást adtam a bácskai gyűjtések eredményeiből, de ez is megmutatta, milyen gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre, hogy a helyi értékeket, az anonim dalköltők nemes munkáját ismertethessük. Most, a költő születésének 200. évfordulóján, élénk idézve testi valóját, értékelve költői teljesítményét, méltatva a lírájából kisarjadó népdalokat, érzékeljük: helye a magyar nemzeti pantheonban megkérdőjelezhetetlen, szilárd alapokon áll.

JEGYZETEK

- 1 Orlay Soma: *Adatok Petőfi életéhez II.* In: Budapesti Szemle, XIX. kötet (1879) 37–38. sz. 349.
- 2 Jókai Mór: *Frói arcképek. Petőfi és ellenségei.* <https://mek.oszk.hu/00700/00793/html/jokai26.htm> (utolsó megtekintés: 2023. április 23.)
- 3 Költőink verseinek dalként való megjelenéseivel Csörsz Rumen István foglalkozott több cikkében.
- 4 Arany János *hátrahagyott iratai és levelezése IV. kötet.* Budapest, 1889. 149.
- 5 Arany János *népdalgyűjteménye.* Szerk.: Szabolcsi Bence. Közzéteszi: Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952.
- 6 Uo.
- 7 Uo.
- 8 Uo.
- 9 T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János.* Pozsony, 2015.
- 10 Kodály Zoltán: *Magyar zenei folklóre 110 év előtt.* In: *Magyarságtudomány folyóirat*, 1943. 3–4. sz. 74.
- 11 Terbe Lajos: *Petőfi és a nép. Mit vett át Petőfi a néptől? Mit vett át a nép Petőfítől?* Budapest, 1930. 43.
- 12 Kerényi Ferenc: *Petőfi élete és költészete.* Budapest, 2022.
- 13 *Petőfi levele a Képviselőházhoz.* In: *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése.* Szerk.: Martinkó András. <https://mek.oszk.hu/05900/05911/05911.pdf> (utolsó megtekintés: 2023. április 23.)
- 14 Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete.* Budapest, 2008. 62. (a továbbiakban: Kerényi 2008.)
- 15 Orlay Soma: *Adatok Petőfi életéhez I.* In: Budapesti Szemle (1879) XIX. kötet 37–38. sz. 10. (a továbbiakban: Orlay 1879.)
- 16 Petőfi 1839-ben az ostffyasszonyfai vakációja alatt is zongorázott. Erről bővebben lásd: Kerényi 2008.
- 17 Orlay 1879. 1–19.
- 18 Horváth János: *Petőfi Sándor.* <https://magyarirodalom.elte.hu/sulinet/igyo/setup/portrek/petofi/horvath.htm> (utolsó megtekintés: 2023. május 1.)
- 19 Kiss József – Irányi István: *Petőfi aszódai és selmeci iskolatársának daloskönyve.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 77. évf. (1973) 1. füzet. 99.
- 20 A Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteményének adatbázisa, amely ezen a linken érhető el: <https://zti.hungaricana.hu/hu/>
- 21 Az idézett Petőfi-versek az alábbi kötetből vannak: *Petőfi Sándor összes költeményei.* Budapest, 2004.
- 22 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7010/?t=00%3A09%3A06#record-46860> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)
- 23 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_04589-04608/?pg=312&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 24 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10553/?t=00%3A08%3A15#record-134259> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)
- 25 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_04589-04608/?pg=224&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 26 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_07721-07740/?pg=180&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 27 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10753/?t=01%3A07%3A44#record-139891> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)
- 28 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5894/?t=00%3A09%3A44#record-33132> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)

- 29 *Kocsmárosné, szép csárdásné.* In: Muskátli, 97 népdal. Szerk.: Deák-Bárdos György. Budapest, 1954. 72. A kottagrafika Sajó József munkája.
- 30 Pesti Divatlap, 39. sz. (1845. december 25.) 1319.
- 31 <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5885/?t=00%3A12%3A04#record-32967> (Saját lejegyzéssel, a kottagrafika Sajó József munkája.)
- 32 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_08649-08680/?pg=272&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 33 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_04589-04608/?pg=282&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)
- 34 https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZTI_AP_08035-08072/?pg=660&layout=s (A kottagrafika Sajó József munkája.)

A SZLOVENSZKÓI ÁLTALÁNOS MAGYAR TANÍTÓEGYESÜLET ÉS A PEDAGÓGIAI LAPOK

PETHEŐ ATTILA

ABSTRACT

The peace treaties that ended the First World War annexed the northern part of Hungary to the newly formed Czechoslovakia. In 1920 and the following years, this led to a complete reorganization of the Hungarian-inhabited areas. In May 1922, the statutes of the first Hungarian Teachers' Association in the Highlands (Felvidék) after Trianon were adopted, and it was during this period that the Hungarian teaching community in the Highlands began to organize itself. The Slovak General Hungarian Teachers' Association was founded. The secular teachers gathered around a press product called Magyar Tanító.

BEVEZETÉS – AZ OKTATÁSÜGY HELYZETE A TRIANON UTÁNI CSEHSZLOVÁKIÁBAN

Az első világháborút lezáró békeszerződésekkel Magyarország északi része az újonnan alakult Csehszlovákiához lett csatolva. 1920-ban és az azt követő években ez teljes átrendeződést vont maga után a magyarok lakta területeken. Egy csapásra olyan jogokért kellett folyamodnia a magyarságnak, amelyek, mint kisebbségnek a létét jelentették az új államban. Természetesen az is nehezítette a közösség helyzetét,

hogy a határ módosulásával több tízezer értelmiségi hagyta el korábbi otthonát kitoloncolás vagy egzisztenciális kényszer következtében.

A csehszlovák államhatalom fontos feladatának tartotta a magyar nyelvű oktatás visszafejlesztését, a felsőfokú oktatás terén pedig a teljes leépítést. Az 1919. április 3-án a csehszlovák törvényhozás által elfogadott 189/1919. sz. törvény adott alapot a kisebbségi iskolák szervezéséhez és fenntartásához. A nyelvtörvény részét alkotta az 1920. február 29-én elfogadott alkotmánynak. „A csehszlovák alkotmány 131. §-a kimondja, hogy azon városokban és kerületekben, ahol a csehszlovák állampolgárok jelentős hányada másnyelvű, mint csehszlovák, alkalmat kell adni ezen csehszlovák polgárok gyermekeinek, hogy saját nyelvükön taníttassanak.”¹

A nyelvtörvény 5.§-a az iskolák tanítási nyelvével foglalkozott: a nemzetiségi kisebbségek számára szervezett iskolákban az ő nyelvükön tanítanak, és kulturális intézményeik igazgatási nyelve is ugyanaz. Ugyanitt, az 1920. évi 122. számú nyelvtörvényben 20%-ban határozta meg az állam azt az arányt, ami felett nemzetiségi iskolát lehet alapítani.² Az elemi, a polgári és magániskolákra az 1919. április 3-i törvény volt irányadó, ez háromévi átlagban legalább 40 iskolakötelest írt elő az elemi iskolák, 400-at pedig a polgári iskolák szervezésénél. Az oktatás pedig azon a nyelven folyt, amilyen anyanyelvű tanulókról van szó. A törvény a polgári iskolák esetében nem kötötte meg a művelődésügyi miniszter kezét. A törvényhez szükséges végrehajtási rendeletet sosem adták ki, ami ártott a magyarságnak.

A középiskolákra és tanítóképzőkre az 1923. június 8-i törvény vonatkozott.³ E törvényt azonban sosem alkalmazták, hiszen a szlovákiai országrészben külön rendeletnek kellett volna intézkednie az életbelépésről. Ez azt jelentette, hogy a tárgyalat területen tulajdonképpen egyedülként a Csehszlovák Köztársaság Alkotmánya lehetett volna a magyarság számára mérvadó, hiszen ez biztosíthatta volna a törvény előtti egyenlőséget.

A tankötelezettség Csehszlovákiában 6-tól 12 éves korig tartott, így az elemi iskolák hatévesek voltak. A népiskolák fenntartója lehetett az állam, a községek, a felekezetek, intézmények, társaságok és magánszemélyek is. Csehszlovákiában csupán 1922-ben, a „kis iskolatörvényben” mondták ki a nyolcéves általános tankötelezettséget. Az 1921/22-es tanévben a magyarságnak 845 elemi iskolája működött (ebből 727 Szlovénzskón, 118 Kárpátalján). Ezekben az intézményekben 119 730 diák tanult. Ezzel szemben az 1925/26-os tanévben a 705 szlovákiai és a 101 kárpátaljai elemi iskolában 91 627 tanult, viszont a szlovák-magyar tanítási nyelvű iskolák száma majdnem megnégyszereződött (8-ról 28-ra). 1930-ban a magyarságnak összesen 735 elemi iskolája volt. 8588 magyar gyermek nem járt magyar népiskolába.⁴ Azt gondolom, hogy az oktatásügyön, azon belül a hétköznapi emberekhez legközelebb álló elemi iskolai oktatáson keresztül látszott, hogy a cseh nacionalista politika már néhány év alatt le tudott szívárogni a közösségekbe. A magyar

közösség tulajdonképpen az új állammal szemben fegyvertelenül állt, és sok helyütt, ahogy látszik, kénytelen volt elfogadni az iskoláik megszüntetését, vagy kéttannyelvű iskolába íratni a gyermekeit. Természetesen az iskolák számának csökkenése nagyban összefügghetett azzal, hogy magyar tanítók nélkül maradtak azok az iskolák, ahonnan a tanító elmenekült, vagy kiebudalták.

A középszintű oktatás egy szegmensét a polgári iskolák jelentették. Polgári iskolába a tanuló az elemi iskola negyedik osztályának elvégzése után iratkozhatott be. Az 1921/22-es tanévben 19 magyar tannyelvű polgári iskola működött (Pozsony, Érsekújvár, Komárom, Ipolyság, Léva, Losonc, Rozsnyó, Kassa és a Beregszász). Ezeket mindösszesen 4087 tanuló látogatta. Az 1925/26-os tanévben a felvidéki 18 iskola megmaradt, de csupán 2485 tanuló látogatta azokat.⁵ Szlovenszkon 1935-re összesen 14 magyar nyelvű polgári iskola működött, ezen kívül három osztályban tanítottak magyarul idegen nyelvű polgári iskolákban, ez 4352 magyar diákot jelentett. Idegen nyelvű polgári iskolákba 1805 magyar nemzetiségű tanuló járt.⁶ Itt kitűnően tetten érhető a cseh nacionalizmus és a szociáldemokrata internacionalizmus közös munkája, hiszen azokat az intézményeket lehetetlenítették el, ahonnan a felvidéki értelmiség indult a polgári életbe. A számadat ugyanakkor csalóka is lehet, hiszen a vegyes területeken ezután lehet, hogy az új államrendhez igazodva a szlovák iskolát választották a szülők, így a magyar iskola egyszerűen kiürült, mint arra Nyitrán is példa volt ebben az időben. Nagyon érdekes Popély Gyula azon meglátása, hogy az, hogy a magyar ajkú izraelita népesség Szlovenszko területén 1910 és 1921 között 106 552 főről 21 584 főre csökkent,⁷ ez befolyással lehetett a magyar iskolát látogatók létszámára is.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy az 1920-as évek végétől a szélsőséges nacionalista Szlovák Liga által beindult egy olyan folyamat, ami azt volt hivatott elősegíteni, hogy Felvidék magyarok lakta régióiban minél több szlovák iskola létesüljön. Azokon a településeken, ahol megjelentek a cseh-szlovák telepések, jószerevével azonnal iskolát alapítottak számukra. A Szlovák Liga – Popély Gyula szerint – az 1930-as évek közepéig több mint 200 szlovák tannyelvű elemi népiskolát, óvodát és polgári iskolát hozott létre, jórészt magyar nyelvterületen. Ezek az intézmények – jobb felszereltségüknek is köszönhetően – sok helyütt a magyar iskola teljes leépüléséhez vezettek.⁸ Az 1930-as évek elejére azonban új helyzet mutatkozott azzal, hogy a 736 magyar tannyelvű iskola nagy része már felekezeti iskola volt. Az 585 felekezeti elemi népiskolából 340 római katolikus, 189 pedig református volt.⁹ Ezek az egyház által fenntartott iskolák lehet, hogy szegényebbek voltak, de jobban ügyeltek bennük a nemzeti öntudat fejlődésére. Itt a magyarság igazi helytállásról tett tanúbizonyságot, hiszen az egyházat és az államot szétválasztani szándékozó rendszer ellenében az egyházi iskolákba mentette át az oktatást a közösség.

Az új országban a magyar középiskolák helyzete is kedvezőtlen volt. Az 1918/19-es tanévben még 31 magyar tannyelvű középiskola (28 szlovenszkói és 3 kárpátaljai), míg 12 magyar tanítóképző (9 szlovenszkói és 3 kárpátaljai) működött az országban. Ez a szám már az 1919/20-as tanévben drasztikusan csökkent, hiszen Szlovenszkon 13, míg Kárpátalján 3 tarthatta meg tanítási nyelvét. A magyar tanítóképzőkből csak kettő maradhatott. Az állami iskolák tantestületei többnyire egyhangúan kijelentették, hogy nem hajlandók a csehszlovák állam szolgálatába állni. A pedagógusok egy része Magyarországra távozott, másik része munka nélkül maradt. Az 1920/21-es tanévben már csupán hét önálló magyar középiskola működött a Felvidéken, amelyeket mindösszesen 5576 diák látogatott.

Külön szót érdemel a Felvidéken található szakiskola is, hiszen a húszas évek elején már csak a munkácsi iskola volt teljesen magyar nyelvű, míg több intézménynek volt magyar tagozata. Az alacsonyabb fokú gazdasági szakiskolák közül csupán a komáromi kétéves gazdasági iskola működött magyar oktatási nyelvvel. 1921 és 1926 között 5,3%-kal csökkent a magyar polgári iskolák száma akkor, amikor az egész országban 12,4%-kal gyarapodott. A cseh és szlovák polgári és középiskolai tanulók száma több mint ötvenszeresét tette ki a magyar nyelvű polgári és középiskolákban tanuló magyarok számának, holott az 1921-es népszámlálási adatok szerint a csehszlovák lakosság a magyar nemzetiség létszámának a kilencszerese volt.

Az elszlovákosítási szándék olyan méreteket öltött, hogy a 1920-as évek végére már csak a polgári iskolák 10%-a volt magyar tannyelvű, vagy olyan intézmény, ahol párhuzamos osztályban lehetett magyarul is tanulni. 1918 után megszűnt a lévai, a rosznyói és az ungvári magyar gimnázium. Az 1927/1928-as tanévben hat magyar tannyelvű középiskolában folyt oktatás. A Teljhatalmú Minisztérium kormánytanácsosa, Ján Šimkovič, az iskolákkal kapcsolatban leírta, hogy a csehszlovák kormány az összes elemi iskola államosítása előtt valamennyi egyházi középiskolát is államosítani fogja, hiszen egyébként is minimum 50%-kal járul hozzá ezek fenntartási költségeihez.¹⁰ Ezzel valószínűleg nem feltétlenül csak magyarellenes cselekedetre szánták magukat, hanem sokkal inkább az egyházakat akarták támpilléreitől megfosztani. A szlovák katolikusság, ami az országban számszerű többségben volt, már korábban is tiltakozásának adott hangot, amikor például az ideiglenes Nemzetgyűlésbe többségében evangélikusokat kooptáltak a csehek. Olykor a szlovákok ellenében képviselte a cseh érdekeket például az evangélikus Vavro Šrobár teljhatalmú miniszter, vagy Milan Hodža későbbi agrárminiszter, de a politikus Milan Rastislav Štefánik is.¹¹

Az állam közoktatásügyi nacionalista politikáját jól jellemezte, hogy a tanügyi igazgatásban – a minisztériumtól a járási tanfelügyelőségekig – nem kapott helyet magyar nemzetiségű pedagógus, és egyetlen magyar állami gimnázium élén sem

állt magyar igazgató. A magyarságnak 31%-kal volt kevesebb iskolája, mint amennyi a hivatalos népszámlálási adatok szerint megillette volna.¹²

A felsőfokú oktatásban következett be a leghatározottabb és legerőszakosabb csehszlovakizáció. Az új hatalom letéteményesei közül Vavro Šrobár, Szlovákia első teljhatalmú minisztere jelentette ki először 1919-ben, hogy semmi szükség nem lesz az új országban magyar nyelvű felsőoktatásra. A magyar tannyelvű pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet felszámolták, az új pozsonyi egyetem neve Univerzita Komenského lett, az 1919. november 11-én kibocsátott, 595/1919. sz. kormányrendelet értelmében. Az itteni jogi kar 1921. júliusi hatállyal való megnyitása törölte véglegesen az Erzsébet Tudományegyetemet – ami már 1919 óta Budapesten is működött „menekült” egyetemenként – a csehszlovákiai felsőoktatási intézmények sorából. Érdekes tény, hogy az 1922/22-es tanévben a csehszlovák egyetemekre 897 magyar nemzetiségű hallgató iratkozott be, akik közül 686 a prágai és a brünni, német tannyelvű egyetemeken tanult. A húszas évek közepén a 779 magyar anyanyelvű egyetemi és főiskolai hallgatóból még mindig 538 iratkozott német intézménybe.¹³ Az így fogyó magyar értelmiségi utánpótlás számára lételem volt az elérhető felsőoktatás, pontosabban az olyan magyar nyelvű felsőoktatás, ami nem hordozza magában azt a veszélyt, hogy az egyetem elvégzése után a diplomás felvidéki magyarok nem térnek haza. Mivel a magyarországi egyetemeket választók ebben az időben nem is remélhették, hogy diplomájukat gond nélkül honosíthatják, a magyar közösségnek abban kellett gondolkoznia, hogy lehetővé tegye a szülőföldön való tanulást az ifúságnak. Az otthoni felsőoktatásban tanulókkal is foglalkozott a közösség, 1925-ben létrejött a Magyar Akadémikusok Keresztény Köre, majd a baloldalra tolódó Sarló mozgalom, de egyik sem pótolta a magyar felsőfokú oktatást.

ÖNSZERVEZŐDŐ PEDAGÓGUSOK

1922. májusban elfogadták a Trianon utáni első felvidéki magyar tanító egyesület alapszabályát, így elmondható, hogy ezekben az időkben kezdte megszervezni magát a felvidéki magyar pedagógustársadalom. Ez a tanítói egyesület nevezhető tulajdonképpen a jelenlegi Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége elődjének. A tanítói egyesületet és annak lapjának kormányát is jórészt felvidéki reformátusok tartották kézben.

1921. április 3-án tartották az országos magyar tanügyi egyesület (későbbi Szlovéniai Általános Magyar Tanítóegyesület) előkészítő értekezletét, amit a Református Egyház és Iskola című lap is hirdetett.¹⁴ Ekkor már néhány hónapja működött a Magyar Tanító című lap, amelynek első szerkesztői Weiss Kornélia, Banai Tóth Pál, Kanozsay József és Homma Jolán, illetve Mitterholzer Ágoston voltak¹⁵,

Martin Ježo felelősségvállalása mellett, aki ebben az időben Komáromban, mint állami iskolai inspektor tevékenykedett, mivel Sopronban végzett tanítóként, jól beszélt magyarul, így alkalmas volt arra, hogy az állami szervek felé garanciát vállaljon az ülés szabályszerű lefolytatásáért. A tanfelügyelő közreműködésével alkotak alapszabályt (ezt csak egy esztendő múltán legitimizálták az állami szervek), majd tartottak alakuló közgyűlést a tanítói kar képviselői 1921. május 12-én, ahol 600-700 tanító gyűlt össze a Komáromi Kultúrpalotában.¹⁶ A Komáromi Lapok vezércikkben üdvözölte az összejövetelt és a sérelmek rendezését látta legfontosabb feladatnak.¹⁷ Itt megválasztották a vezetőséget és felterjesztették a miniszter elé az elfogadott alapszabályt. Ezt az alapszabályt egyébként Komárom megye zsupánja terjesztette a teljhatalmú minisztérium elé, majd onnan került az Iskolaügyi Referátushoz, onnan a prágai Iskolaügyi és Nemzetművelődésügyi Minisztériumhoz. A Református Egyház és Iskola lap felelős szerkesztője vezércikkben üdvözölte a felvidéki magyar tanítók önszerveződését, és jelezte, hogy az alapításnál ott voltak a református tanítók is.¹⁸ A Magyar Tanító szerkesztését a komáromi közgyűlés határozata szerint 1921. augusztus 1-től szerkesztőbizottság irányította, amelyet Banai Tóth Pál vezetett. Az egyesület létrehozásával az volt a céljuk, hogy egy erős szervezetbe tömörítse a magyar tanítóságot, hogy azok egy táborot alkossanak. Tudatában voltak annak is, hogy az új állam kormánya nem fog több hasonló egyesületet engedélyezni. A lapban azt határozták meg feladatként, hogy elkezdjék a helyi, a járási és a megyei struktúrák szervezését a pedagógusok.¹⁹ A törekvéseik között azonban kiemelten szerepelt, hogy a tanítóság és a tanárság fizetését rendezzék, hogy a tanító és a tanár között fizetési különbség ne legyen, akár állami, községi vagy felekezeti iskolában tanítson az illető. Hasonlóan fontosnak tartották a tanítói nyugdíjak ügyét is.²⁰

Ugyanebben az évben kezdett szerveződni a református tanítóság és lelkeszség is. Ahogy a világiak, úgy ők is egy sajtótermék köré gyűltek, ami a Református Egyház és Iskola címet viselte. Az első szám vezércikkében Réz László felelős szerkesztő a belső és külső egység megteremtésének szükségességéről írt, de fontosnak tartotta leszögezni, amit a Magyar Tanító szerkesztősége nem tett meg, hogy: „országos politikával lapunkban nem fogunk foglalkozni”.²¹ A lap szerkesztőinek célkitűzései között a református egyház és társadalom jól felfogott érdekei mentén kívánta a lapot írni, a szabad egyház szabad államban elvet szem előtt tartva. A lap alapításáról, ahogy a felelős szerkesztő, Réz László rozsnyói lelkész személyéről is a szlovenszkói tiszáninneri egyház kerületi gyűlése határozott.²² A két lap közötti különbség mindenképpen megmutatkozott abban, hogy amíg a Magyar Tanító kéthetente jelent meg, addig a Református Egyház és Iskola heti rendszerességgel. Ezen felül fontos különbsége a két sajtóorgánumnak, hogy a református lap oldalain sokkal vehemensebben ütköztették az egyházi szervezetet érintő véleményeket,

így több megvilágításban maradt az utókorra a kor egyházának és társadalmának képe. Természetesen a két lap folyamatos szimbiózisban létezett, hiszen az iskolaügyi rendeleteket, amelyeket a Magyar Tanító megjelentetett, rendszeresen közölte a református lap is.

Az Általános Magyar Tanítóegyesület a hivatalos megalakulása előtt élénken részt vett az országos érdekképviselői munkájában. 1921. december 9-én Prágában memorandumot adtak át Vavro Šrobár miniszternek, ahol a nosztrifikációs vizsga, az egyesületi alapszabály elfogadtatása, a tankönyvkérdés és a magyar tanítóképzés ügyében jártak. Kovács Alajos elnök szólt a miniszternek a magyar tanítókat ért sérelmekről, az államnyelv nem ismerése, a végzettséget igazoló okmányok el nem ismerése miatti elbocsátásokról és a felekezeti tanítók bizonytalan helyzetéről is.²³

1922. február 16-án már képviselték az egyesületet egy zsolnai tanítótüntetésen. A nagygyűlésen a fizetések csökkentése és a nyugdíjas tanítók helyzetének javítása érdekében léptek fel közösen a Zemský učiteľský spolok (ZUS) képviselőivel. Itt 2000 tanító jelent meg az ország minden részéről. Martin Ježo, a ZUS titkára és Anton Hancko, a Csehszlovák Nemzetgyűlés képviselője a Szlovák Néppárt színeiben, a ZUS elnöke szóltak a tömeghez.²⁴ A nagygyűlést Martin Orišek, agrárpárti nemzetgyűlési képviselő a Slovenská obec učiteľská nevében támogatta. A megmozduláson Kovács Alajos elnök és Vásárhelyi Károly titkár 60 egyesületi taggal vett részt.²⁵ A gyűlésen a tömeg előtt az elnök magyarul szólt, a titkár tolmácsolt.

Az egyesület vezetőit a szlovák küldöttség tagjaival együtt a köztársasági elnök, T. G. Masaryk is fogadta, akihez Kovács Alajos magyarul intézett beszédet az egyesület nevében. Masaryk magyarul válaszolt a tanítók képviselőjének, és a következőket mondta: „Sem nekem, sem a köztársaság kormányának nem áll a legtávolabbi szándékában sem a köztársaság magyarságának elszlovákosítása, és amennyiben sérelem érné a magyarok jogos kulturális érdekeit, konkrét esetek feltárásával mindenkor teljes bizalommal forduljanak orvoslás végett hozzám!”²⁶

A Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesületet Prágában 1922. március 28-án a Národný domban Kovács és Vásárhelyi képviselte, ahol a 2500 megjelent tanító között többségben voltak a német ajkú pedagógusok, így a felszólalások nagy része németül hangzott el. A küldöttség felkereste a prágai parlamentben az Országos Magyar Kiszgazda- és Kisiparos Párt, az Országos Magyar Keresztényszocialista Párt és a Magyar-Német Szociáldemokrata Párt vezetését, és átadták a tanítóság követeléseit.²⁷

1922 szeptemberében a Magyar Tanító arról ír, hogy az egyesületnek az alapszabályát 1922. május 12-én terjesztette fel az egyesület, és július 8-án fogadta el a teljhatalmú miniszter.²⁸ A hiteles alapszabály szerinti első tisztújító közgyűlést 1922. szeptember 28-án Komáromban, a polgári fiúiskolában tartotta a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület, mint ernyőszervezet. A magyar tárgyalási

nyelvű egyesület politikai és felekezeti ügyekkel közvetlenül nem kívánt foglalkozni az elfogadott alapszabálya szerint, tagja lehetett minden olyan „jelenleg működő vagy nyugdíjazott, tisztán magyar tannyelvű” iskolában működő tanerő, akik a fogadalmat letették, illetve minden hitoktató is.²⁹ A gyűlésen elhangzott, hogy az egyesület iskolai ügyekben a minisztérium felé jogvédőként kíván eljárni, a tanítóság fizetési és egyéb tanítói ügyekből fakadó sérelmeit akarja orvosoltatni, illetve fel kívánja hívni ezekre a Školský referát figyelmét is. Szót ejtettek még a tanítói nyugdíjakról, a honosság rendezésének kérdéséről és a nyelvtudásuk hiánya miatt elbocsájtott tanítók ügyéről is. A közgyűlésen elhangzott, hogy az egyesületnek 1378 tagdíjat fizető tagja van, a Magyar Tanító c. egyesületi lapnak 122 előfizetője.³⁰ Erről az aktusról azonban már nem tudósított a Református Egyház és Iskola, igaz, a zsinat elhalasztása nagyobb hírértékkel bírt ebben az időszakban. A tanítók egyesületének a közgyűlésén pedig a református iskolák tanítóit is érintő sérelmek orvoslása is szerepelt a titkári beszámolóban. Kiemelten foglalkoztak a honosság rendezetlensége miatti államsegély elmaradásával. Sok magyar tanító ugyanis annak ellenére sérelmet szenvedett, hogy az állam felé a fogadalmat letették, a diplomájukat nosztrifikálták. Kiderült a beszámolóból, hogy a honossági törvény különbséget tesz az állami és felekezeti tanítók között, így ennek az ügyintézését is magára vállalta az egyesület.³¹

Az egyesületi munka természetesen ezután is tovább folyt, bár a politika sok esetben rányomta erre a bélyegét, de az egyesület erejét mutatja, hogy közadakozásból saját pedagógusház építésébe is kezdett a későbbiekben.

A tanítók lapja első ízben 1922-ben reagált a tanítóhiányra, igen határozott hangon tiltakozott az ellen, hogy amíg a magyar tanítóknak a honpolgárságot nem adják meg, addig a szlovák tannyelvű iskolákba külföldről hoznak tanerőt. Azt is kiemelik, hogy a honossági törvényt a hivatalnokok úgy értelmezik esetenként, hogy azzal sakkban tarthassák a magyar tanítóság egy részét.³² A honosítás ügye egyébként a legégetőbb problémák egyike volt még 1923-ban is. Ebben az időben még több mint 100 állami tanító állampolgárság iránti kérelme volt a hivatalnokok asztalán. Kiemelik, hogy sokan elkéstek a honosítási kérelem beadásával, de ez amiatt volt, hogy a korábbi és akkori honosítási és illetőségi rendeletek, illetve törvények között nem tudtak eligazodni. Sokan azt gondolták a tanítók közül, hogy a tartózkodási helyük alapján hivatalosan állampolgárrá lettek.³³ Nem volt ez véletlen, hiszen a református lap 1921 nyarán közölte az Antant és Csehszlovákia között 1919. szeptember 19-én létrejött kisebbségi szerződést, amely I. fejezetének 3. cikke úgy ír, hogy csehszlovákiai állampolgárnak ismernek el minden polgárt, akinek lakóhelye, vagy illetősége a Csehszlovák Köztársaság területén lesz.³⁴ Ennek a szerződésnek a szövegét 1921-ben, amikor a honosság kérdése rezonált, több lapszámon keresztül közli a lap.

A tanítóképző felállítását a Magyar Tanító hasábjain már 1921 tavaszán sürgetik, és a megoldását egy a Felvidék magyarok lakta sávjában létrehozandó állami, önálló magyar tanító- és tanítónőképzőben látták.³⁵ (Ezután, 1921 júliusában a Református Egyház és Iskola hasábjain egy szlovenszkoí magyar főiskola felállítását sürgeti Máthé Miklós kisazari lelkész.³⁶) Ugyanitt érveket és ellenérveket sorolnak fel a szerkesztők az iskolák államosítása kapcsán, tulajdonképpen állást határozottan nem foglalva a kérdésben. Javukra írandó viszont, hogy Trianon után az egyetlen óvó- és tanítóképző intézetet, a pozsonyi Szent Orsolya Rend intézményét, a „magyar kultúra megmaradásának” legfontosabb kérdéseként hirdették, a polgári iskolát vagy ennek megfelelő egyéb középfokú iskolát végzett 15 évesnél idősebb lányok körében.³⁷ Később még a köztársasági elnök magyar egyetemisták előtt elmondott beszédére utalva rámutatott a lap, hogy nincs magyar állami tanítóképző, a pozsonyi egyetemen megszűntek a magyar nyelvű előadások, és csak a kassai jogakadémián lehetett egy-két tárgyat magyarul hallgatni. Kiemeli, hogy nem véletlen ez, hiszen az sem az, hogy magyar vidéken a hivatalokban vezető tisztségekbe nem kerülhet be magyar anyanyelvű.³⁸ Az egyesület vezetősége pedig a szlovenszkoí magyar tanítóképző felállításán kezdett el munkálkodni 1923-ban, annak ellenére, hogy azt tapasztalják: minden tanítói állás be volt töltve. De tudatában voltak annak, hogy a készülő, nem állami tanítókra vonatkozó nyugdíjtervezet törvényerőre emelkedése után a tanári kar 10%-os csökkenése áll majd be. Ezen felül a magyar tanítók létszámának emelését tette szükségessé a népiskolák hatosztályosról nyolcosztályosra változása is. Ráirányította a figyelmet arra is, hogy a katolikus tanítóképzőn csak nők tanulnak, illetve, hogy állami támogatás híján rendkívül költséges a növendékek taníttatása a családok számára. Nem ragadtak le a népiskolai tanítók képzésének kérdésénél, hanem elsőként vetik fel hangosan a polgári és középiskolai tanárok képzésének a kérdését is.³⁹ A Tanítóegyesület 1923. február 1-re Komáromba összehívott elnökségi ülésén a 12. pontban tárgyaltak Vásárhelyi Károly főtitkár felvetésére arról, hogy az egyesület csatlakozik Komárom városának tanítóképző felállítására tett kezdeményezéséhez.⁴⁰ A lapból tudjuk meg, hogy létezett magyar nyelvű tanítói tanfolyam Komáromban, aminek elvégzése után a Magyar Tannyelvű Tanítói Vizsgálóbizottság ejtette meg a nosztrifikációs vizsgákat. A tanfolyamot Martin Ježo állami tanfelügyelő, Edvard Markovič fiú polgári iskolai tanár, Holly Antal állami polgári leányiskolai igazgató vezette és tartotta. A hallgatók száma 1923-ban 100 fő volt.⁴¹

Természetesen a tanítók hivatalos lapjának hasábjain a felekezeti oktatás, a valósi nevelés és erkölcs témakörében is kiváló írásokat olvashatunk. A később a lapal nézeteltérésbe kerülő katolikus egyház képviselőjében a Magyar Tanítóban nem kisebb méltóság jegyzett írást, mint Fischer Colbrie Ágoston kassai megyés püspök,

aki amellet érvelt az új oktatásügyi törvény kapcsán, hogy erkölcs és erkölcsi nevelés nem létezhet keresztény alapok nélkül.⁴²

Majdnem egy éven át húzódó vitát olvashatunk a Magyar Tanító hasábjain „A vallás és a népiskola” címmel. A vita elindítója Marcsa György volt, aki a kormány azon tervezetéről írt, hogy azok törvényjavaslatukban a vallásoktatást kivennék az iskolai tantárgyak közül. Kifejtette, hogy a „társadalom morális betegségének egyik oka a vallás iránti hideg közönyösség”.⁴³ Akúcs Béla garamszentgyörgyi református tanító kifejtette, hogy a vallástanításnak az iskolából való kimaradásától a jelen állapotok rosszabbodását nem várja.⁴⁴ Gaál Dezső udvardi református tanító szerint a hit tanát semmiféle társadalmi rendszabály nem tudja pótolni, így a hitnek meglátása szerint meg kell maradnia a népiskolákban.⁴⁵ Molnár János tanító szerint a hit független attól, hogy van-e benne Isten, úgy gondolja, hogy vallástanítással nem lehet erkölcsöt nevelni, így a vallástanítás nélkül sem lesznek erkölcstelenek az emberek.⁴⁶ Nemcsik Béla református tanító a vallástanítás módját nem tartotta helyesnek, de azt vallotta, hogy a vallásoktatásnak az iskolában a helye.⁴⁷ T. L. római katolikus tanító Molnárnak válaszolva írja, hogy a hitetlennek az a „hite”, hogy nincs Isten, igazán semmivel nincs megindokolva. Nem is volna a világon istentagadó, ha a hittel együtt nem járna az „erkölcs” kötelezettsége.⁴⁸ Szintén Molnár János gondolataira reagál Gaál D. református tanító, aki a vallásoktatást pártolja, de kárhóztatta azokat a tanítókat, akik „lanyhán és hézagosan” végzik kötelességüket. Ezért a vallásoktatást meglátása szerint meg kell tartani, de új alapokra kell helyezni.⁴⁹ A vita lezárását, amiben, mint láthattuk, leginkább református tanítók szólaltak meg, ez után az írás után tette meg a lap, tulajdonképpen állást nem foglaltva a kérdésben.

Az 1922-es évek tanítói fizetés-csökkentésekre is reagált a világi tanítóság képviselője, egységben a csehszlovákiai pedagógus szervezetekkel. Figyelemre méltó, hogy a nem állami tanítók bérrendezése mellett is kardoskodtak. Kiálltak amellett, hogy az állami és nem állami (felekezeti) tanítók munkavégzése és díjazása ne essen két mérték alá, és szintén kiemelték, hogy a nem állami iskolák népnevelői tevékenységére szükség van. Rámutattak, hogy az egyházi iskolákban tanul a szlovenszkoí gyerekek nagyobb hányada.⁵⁰ Réz László már 1921 őszén felemelte a szavát a hitoktatók bérezésében megjelenő igazságtalanság kapcsán, hiszen az Iskolai Referátus határozata alapján egy hitoktató órábère megegyezett egy fizikai munkásával.⁵¹ A nem állami tanítók helyzetének rendezése ügyében a Szlovenszkoí Általános Magyar Tanítóegyesület elnöke, Kovács Lajos 1923 januárjában levelet intézett Csehszlovákia összes működő tanítóegyesülete elnökéhez, amiben együttműködésüket kérte. A nem állami tanítók sorsa kapcsán rámutatott arra a lap, hogy a nem állami iskola fenntartói és az állam közti iskolákért folyó harcnak a tanítóság issza meg a levét. A vezércikk írója arra kérte a tanítókat, hogy a jelen helyzetben

tartózkodjanak az államosítás elleni egyéni állásfoglalástól, hiszen, mint írta, a tanítók feladata nem a harc eldöntése, hanem az, hogy a magyar fiatalságot tanítsák és neveljék.⁵²

Természetesen nagy vitát váltott ki a tanítói társadalomban az osztott/osztatlan népiskolák ügye is. A Tanítók Lapjában egy magát x.y.-ként jegyző cikkíró arról írt, hogy sokkal fontosabb lenne, ha településenként egy állami iskolába vonnák a felekezeti iskolák növendékeit, hiszen akkor a több iskola helyett lenne egy, ahol évfolyamonként osztanák a tanulókat. Úgy érvel az állami iskola mellett, hogy nincs református mértan vagy katolikus természetrajz. A közös iskolába ki-ki a maga vallása szerint látogatná a vallási órákat. Természetesen felveti annak a lehetőségét is, hogy legyenek felekezeti állami iskolák, ahol lenne a vallástanításra megfelelő óraszám, a tanítók kinevezésénél az egyház tenne ajánlást. A szerző kiállt a nyolcosztályos iskolák mellett.⁵³ A zsinatnak adott útmutatást a vezércikkben az ismeretlen szerző, amikor arról írt, hogy az államnak az iskolák feletti legfőbb felügyeleti jogát respektálni kell, ahogy azt a jogát is, hogy felekezeti iskolákat működtessen.⁵⁴ Mindezen vélemények akkor igazán érdekesek, ha ismerjük Folprecht iskolaügyi miniszteri tanácsos véleményét 1921-ből, aki azt nyilatkozta, hogy a felekezeti iskolákat minél hamarabb szándékukban áll államosítani, az államosított iskolákban pedig nem kívánnak vallástant oktatni.⁵⁵

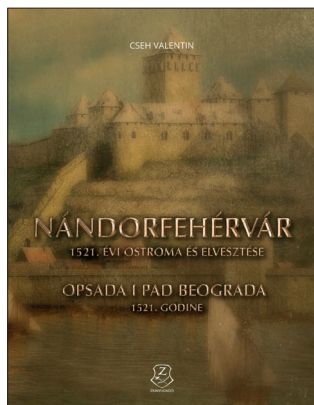
ÖSSZEGZÉS

A tanítóegylet és a tanítók lapjainak szimbiózisa a szervezetségre utalt és arra, hogy ezekben a nehéz időkben, amikor a Felvidékről tízezrével üldözték el az értelmiségieket, a tanítói társadalom életképes maradt. Fenti írásunkban a Trianon utáni kezdetekről írunk, de a későbbiekben szükségesnek látjuk, hogy a visszatérés időszakáig vezessük a szálát, hogy felmérhessük az egyháznak a magyar oktatásügy megtartásában betöltött tényleges szerepét Csehszlovákiában.

JEGYZETEK

- 1 Borsody István: A csehszlovákiai magyar iskolaügy. Magyar Szemle, 1935. október, 171.
- 2 Uo. 171.
- 3 Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975. Magvető, Bp. 1977. 52.
- 4 Borsody István: A csehszlovákiai magyar iskolaügy. Magyar Szemle, 1935. október, 172.
- 5 Popély Gyula: Felvidék 1918–1928. Első évtized csehszlovák uralom alatt. Kárpátia Stúdió, Bp. 2014. 190.
- 6 Borsody István: A csehszlovákiai magyar iskolaügy. Magyar Szemle, 1935. október, 172.
- 7 Popély Gyula: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945. Regio, 1991. 61.
- 8 Popély Gyula: Felvidék 1929–1939. A második évtized csehszlovák uralom alatt. Írott Szó Alapítvány, Bp. 2017. 741.
- 9 Uo. 742.
- 10 CSK teljhatalmú miniszterétől 1921., 2. fond, 1. doboz, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (továbbiakban: MREZSL)
- 11 Hamberger Judit: Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca. Bp. 1997. 14.
- 12 Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975. Magvető, Bp. 1977. 61.
- 13 Popély Gyula: Felvidék 1918–1928. Első évtized csehszlovák uralom alatt. Kárpátia Stúdió, Bp. 2014. 199.
- 14 Református Egyház és Iskola, I.évf. 13. sz., 1921. március 27., 4.
- 15 Magyar Tanító, I. évf., 1. sz., 1921. január, 4.
- 16 Magyar Tanító, I. évf., 10. sz., 1921. június 1., 1.
- 17 Komáromi Lapok, 42. évf., 38. sz., 1921. május 11., 1.
- 18 Református Egyház és Iskola, I.évf. 22. sz., 1921. május 29., 1.
- 19 Magyar Tanító, I. évf., 10. sz., 1921. június 1., 3.
- 20 Magyar Tanító, I. évf., 7-8. sz., 1921. május 1., 6.
- 21 Református Egyház és Iskola, I.évf. 1. sz., 1921. január 2., 1.
- 22 Református Egyház és Iskola, I.évf. 2. sz., 1921. január 9., 3.
- 23 Magyar Tanító, I. évf., 23. sz., 1921. december 15., 21.
- 24 Magyar Tanító, II. évf., 5. sz., 1922. március 1., 101.
- 25 Magyar Tanító, II. évf., 5. sz., 1922. március 1., 106.
- 26 Magyar Tanító, II. évf., 5. sz., 1922. március 1., 106.
- 27 Magyar Tanító, II. évf., 8. sz., 1922. április 15., 188.
- 28 Magyar Tanító, II. évf., 18. sz., 1922. szeptember 15., 395.
- 29 Magyar Tanító, II. évf., 18. sz., 1922. szeptember 15., 395.
- 30 Magyar Tanító, II. évf., 19. sz., 1922. október 1., 413.
- 31 A Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület Alapszabálya. Spitzer Nyomda, Komárom. 1922.
- 32 Magyar Tanító, II. évf., 24. sz., 1922. december 15., 534.
- 33 Magyar Tanító, III. évf., 6. sz., 1923. március 15., 129.
- 34 Református Egyház és Iskola, I.évf. 26. sz., 1921. június 26., 3.
- 35 Magyar Tanító, I. évf., 4. sz., 1921. március 1., 9.
- 36 Református Egyház és Iskola, I.évf. 30. sz., 1921. július 24., 1.
- 37 Magyar Tanító, I. évf., 12. sz., 1921. július 1., 12.

- 38 Magyar Tanító, I. évf., 18. sz., 1921. október 1., 1.
- 39 Magyar Tanító, III. évf., 4. sz., 1923. február 15., 74.
- 40 Magyar Tanító, III. évf., 4. sz., 1923. február 15., 85.
- 41 Magyar Tanító, III. évf., 7. sz., 1923. április 1., 178.
- 42 Magyar Tanító, II. évf., 24. sz., 1922. december 15., 543.
- 43 Magyar Tanító, I. évf., 4. sz., 1921. március 1., 3.
- 44 Magyar Tanító, I. évf., 6. sz., 1921. április 1., 11.
- 45 Magyar Tanító, I. évf., 7-8. sz., 1921. május 1., 14.
- 46 Magyar Tanító, I. évf., 10. sz., 1921. június 1., 14.
- 47 Magyar Tanító, I. évf., 11. sz., 1921. június 15., 7.
- 48 Magyar Tanító, I. évf., 12. sz., 1921. július 1., 7.
- 49 Magyar Tanító, I. évf., 13. sz., 1921. július 15., 13.
- 50 Magyar Tanító, III. évf., 3. sz., 1923. február 1., 49.
- 51 Református Egyház és Iskola, I.évf. 36. sz., 1921. szeptember 4., 1.
- 52 Magyar Tanító, III. évf., 8. sz., 1923. április 15., 188.
- 53 Magyar Tanító, III. évf., 6. sz., 1923. március 15., 145.
- 54 Református Egyház és Iskola, I.évf. 34. sz., 1921. augusztus 21., 1.
- 55 Református Egyház és Iskola, I.évf. 40. sz., 1921. október 2., 4.

EGY JÓ KÖNYV. JOBB CÍMMEL?

**Cseh Valentin:
Nándorfehérvár 1521. évi ostroma és elvesztése.
Opsada i pad Beograda 1521. godine.**

Zrínyi Kiadó, Budapest, 2022. 418 p.

Cseh Valentin *A nándorfehérvári csata 1456* című könyve a Zrínyi Kiadónál jelent meg, igényes fehér műnyomó papíron, keményfedéssel, és biztos állítható róla, hogy egy szép könyv. Ezt a benyomást erősítik a gazdag kép- és térképmelléletek. Továbbá bő forrásjegyzék, modern, jól összeválogatott szakirodalom egészíti ki. A borító szintén igényes és látványos. A kötet a modern, angolszász hagyományoknak megfelelő, szintetizáló igényű, ismeretterjesztő könyvek egyik kiemelkedő darabja, aminek folyománya, hogy nem az általános képviselő tudományos névvel, hogy új források bevonásával szakmai újdonságot hoz, hanem a meglévő ismeretek igényes összegzése által enciklopédikus tudást nyújt a kitűzött témában: az 1456. évi nándorfehérvári diadalról.

Itt az Olvasó álljon meg, és figyeljen egy pillanatra arra, hogy mit érez most: zavart, értetlenséget, ne adj' isten, némi frusztrációt? Hiszen a recenzió eddig látszólag nem arról a címben megjelölt könyvről szól, amiről kellene, hanem Cseh Valentin 2016-ban megjelent munkájáról, a nándorfehérvári diadalról, vagyis nem az erőd elvesztéséről. Ennek több oka van: az első, hogy a recenzens tanári és történész gyakorlatából arra jött rá, hogy hatékonyabb egy érzést kiváltani, mint leírni. Vagyis, az Olvasó most azt élte meg, amit a recenzens is, amikor már közel 250

oldalt (125 oldalnyi magyar szöveg) elolvasott Cseh Valentin legújabb kötetéből, és még szó sem esett a címben jelzett témáról: Nándorfehérvár elestéről 1521-ben. Majd odaérve a szorosan vett témához (a vár ostromához) azzal szembesült, hogy az hozzávetőleg 35 magyar oldalnyi főszöveg képekkel, térképekkel és hosszú forrásidézetekkel gazdagítva. (Ennek a jelenségnek egyébként a fő oka az, hogy viszonylag kevés forrás áll eleve rendelkezésre az ostromról.) A másik ok pedig egyszerűen az, hogy a szerző két kötete méretében, külzetében, terjedelmében, „szériafelszereltségében” és struktúrájában rendkívül hasonlít egymásra, azzal az eltéréssel, hogy a második kötet bő 150 oldallal hosszabb, mivel szerb-magyar tükörfordításban jelent meg. Továbbá a kiadó igen jó ízléssel a nándorfehérvári diadalról szóló kötetnek élénkebb, míg a vár elvesztéséről szóló könyvnek jóval sötétebb tónusú borítót választott.

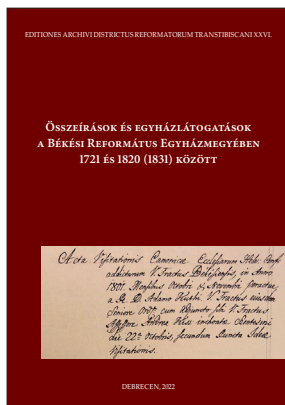
Felvetődik a kérdés ezek után, hogy mivel foglalkozik a recenzált kötet maradék 165 magyar oldala? Tulajdonképpen mindennel, ami az 1521. évi ostromhoz akár lazán is köthető: földrajzi viszonyok, az ún. kettős végvárrendszer, az oszmán-magyar háború 1456 és 1521 között, Nándorfehérvár és a magyar haderő állapota, az oszmán hadsereg szervezete, az 1521. évi oszmán hadjárat, továbbá a vár elvesztésének következményei és a téma historiográfiai áttekintése. Ez utóbbi hiányérzetet kelt a recensensben, hiszen a historiográfia valójában a recepciótörténet egy szelete: ugyanis azt, hogy 1521 óta miként gondolkodunk Nándorfehérvár vesztéséről, annak hatásairól, következményeiről és jelentőségéről, viszonylag kevés energiabefektetéssel lehetett volna vizsgálni a közgondolkodás egyéb területein is: a különböző művészeti ágakban, iskolai tankönyvekben stb. Így össze lehetett volna vetni három dolgot: miként értékelték a kortársak, az utókor és a kötet szerzője a végvár elvesztését és annak jelentőségét.

A kötet számos kérdést felvet, amelyből a recensens itt csak egyet emel ki: tulajdonképpen fontos volt-e hazánk történetében Nándorfehérvár elvesztése? A szerző átveszi Szakály Ferenc hipotézisét, miszerint a középkori Magyar Királyság valódi tragédiája nem a mohácsi síkon történt, hanem már előtte, 1521-ben, amikor is megnyílt a déli végvárrendszer, és az oszmánok hídfőállást szereztek a Szerémségben. (14.) Ugyanakkor később hatékonyan érvel amellett, hogy 1521 nyarán az oszmánok Nándorfehérvár bevétele nélkül is teljes ellenőrzés alatt tartották a Szerémséget. (248.) Később szintén hatékonyan bizonyítja azt, hogy I. Szulejmán nem is akarta elfoglalni Nándorfehérvárt, vagyis számukra ez nem volt sarkalatos stratégiai kérdés. (272., 282., 284.). Ebből a szerző a Jagelló-kormányzat teljes ügyetlenségére következtet, de abba az irányba később sem mozdul el, hogy átgondolja, esetleg a mohácsi vereség utáni történeti tudatunk kezdte el felnagyítani a végvár elvesztésének jelentőségét. Helyette megismétli azt a viszonylag ismert és teljesen retrospektív (utólag visszatekintő) álláspontot, ami szerint a mohácsi

vereség minimum 1521-ig megy vissza. Itt érdemes lenne számolni a szerzőnek saját jelenének tudati torzításával: mi már tudjuk 1521, 1526, 1529, 1541 (és még sorolhatnám...) következményeit, amit a kortársak 1520-ban nem tudhattak. Ők azokból a rendelkezésükre álló múltbéli tapasztalatokból dolgozhattak, amelyek azt sugallták, hogy a török probléma csak egy a sok közül, és a ráfordított erőforrásokkal kezelhető is.

Zárásként fontos megválaszolni azt a kérdést, hogy ezen a vitán felül állóan jó és fontos kötetnek lehetett-e volna jobb címet adni? Ha a könyvtől és a szerzőtől a legmodernebb angolszász trendek követését várjuk el, akkor szerencsésebb lett volna más címen, a mikrotörténet elméletébe ágyazva megjelentetni ezt a munkát, és nem Nándorfehérvár ostromát megjelölni címként, hanem azon keresztül mutatni be a korszakot. HHa a kötetet, mint egy klasszikus szintetizáló munkát tekintjük, akkor viszont megismerjük az ostromra vonatkozó képi és szöveges forrásokat, a legújabb szakirodalmat és a témához lazán kapcsolódó egyéb témákat, így egyfajta enciklopédiaként is szolgál az ostrom kontextusát adó korszakról, ráadásul mindezt nagyon is igényes formában és nyelvezettel. A könyv jó szívvel ajánlható mindenkinek, akit érdekel Nándorfehérvár 1521. évi ostroma és ennek kapcsán a szűken vett korszak, az 1520-as évek bel-, kül- és katonapolitikai helyzete, emellett szeretne a polcán tudni egy szép, igényes, reprezentatív külsejű hadtörténeti összefoglaló kötetet.

Illik Péter

HIÁNPÓTLÓ FORRÁSOK A BÉKÉSI REFORMÁTUSOK 18-19. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

Hegyi Ádám (szerk.):

Összeírások és egyházlátogatások a Békési Református Egyházmegyében 1721 és 1820 (1831) között.

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára,
Debrecen, 2022. 455 p.

Hegyi Ádám, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar egyetemi docense, a Délvidék Kutató Központ kutatója, számtalan, a témához kapcsolódó publikáció és kötet szerzője¹ által szerkesztett kötet a tiszántúli református egyházkerület déli határain elhelyezkedő Békési Református Egyházmegye összeírásait és vizitációs jegyzőkönyveit tartalmazza 1721 és 1820 között.

A mind fizikai megjelenésében, mind tartalmában fajsúlyos forrásgyűjtemény-kötet bevezető tanulmányát a szerkesztő Hegyi Ádám jegyzi, míg a hatalmas mennyiségű forrásszöveg gondozásában kutatótársai, úgymint Losonc Ilona, Redenczki István, Szabadi István, Szász Lajos, Tóth Levente és Veres Tünde voltak segítségére.

A 456 oldalas, színvonalas kivitelezésű, helymutatóval, idegen szavak és kifejezések jegyzékével feldolgozott, szakirodalmi és levéltári forrásokkal kiegészített forrásgyűjtemény jelentőségét jelzi az a tény, hogy jelenlegi ismereteink szerint a békési esperességről 1721 előtt semmilyen egyházigazgatási vagy közigazgatási irat nem keletkezett, amely leírta volna az egyházmegye állapotát a 18. századot

megelőzően, így a kötet a fellelhető forrásanyagot tekintve a kezdetektől teszi kutathatóvá annak történetét.

A 16. század második felében a nyugat-európai kálvinista közösségekben kimutathatóvá vált a vizitáció gyakorlata, a református egyházban az egyházi hierarchia kialakítása, a fegyelem fenntartása és az ellenőrzés érdekében az egyházigazgatás kulcskérdésévé vált az egyházlátogatás, aminek segítségével mind a lelkészek mindennapi tevékenysége, a hitélet, a szegénygondozás, vagy az oktatás terén, mind a gyülekezet erkölcsi viselkedése, vagyoni helyzete, az esetleges erkölcsi, gazdasági vagy egyházfegyelmi vétségek ellenőrizhetővé váltak. A Magyar Királyságban viszont korábban, de még a 18. században sem működött elég hatékonyan az egyházlátogatás intézménye, valószínűleg a vizitációk iratai vagy el sem készültek, vagy nem maradtak fent, amelynek vallás, illetve politika-történeti okait részletesen taglalja Hegyi Ádám bevezető tanulmányában, majd bemutatja a tiszántúli egyházkerület déli határain elterülő Békési Református Egyházmegye általa fellelt – és a kötetben is publikált – levéltári forrásait.

A közreadott egyházlátogatási jegyzőkönyvek vagy azokkal egyenértékű dokumentumok nemcsak a 18-19. századi magyar református egyháztörténet alapvető forrásai, hanem művelődéstörténeti, jogtörténeti, történeti demográfiai és gazdaságtörténeti szempontból is fontos jelentőséggel bírhatnak. Hiszen a kötetben megtalálhatóak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szövegei mellett összeírások az egyes egyházközségek, gyülekezetek múltjáról, fizikai, anyagi állapotáról, a lelkészpénztárakról, az egyházmegyében szolgáló lelkipászorokról; találhatunk lélekösszeírásokat, választói névjegyzékeket, melyekből rekonstruálható például a protestáns közösség létszáma, vagy családfakutatásra is ad lehetőséget.

A teljesség igénye nélkül böngészve az értékes forrásanyagban, megemlíthető például a kötet 168. oldalán közölt, 1751-ben Erdődy Györgyhez írt kérvénye az Algyőről Hódmezővásárhelyre erőszakkal elűldözött reformátusoknak. A nincstelennek vált gazdák a falu földbirtokosától próbálták kártérítést kérni, ezért összeírták a vagyonukat, és egy esedező levélben fordultak a grófhhoz. Az algyői reformátusok összeírása több levéltárban is fennmaradt, a kötetben közölt szöveg nem autográf, viszont a legteljesebb összeírás a létező példányok közül.

Jelentős és igazi kuriózumnak számító egyháztörténeti forrás a kötet 199–201. oldalán közölt 1751-es kiadású uralkodói pátense Mária Teréziának, amelyben az uralkodó kötelezte arra Forgách Pál István nagyváradai püspököt, hogy végezzen egyházlátogatást. A Békési Református Egyházmegye körrendeleti jegyzőkönyvében maradt fenn a királyi pátenis másolata, amelyben részletezték, hogyan voltak kötelesek a reformátusok a váradai püspöknek engedelmeskedni. A királynő kötelezte a reformátusokat arra, hogy a püspök egyházlátogatási körútjának engedelmeskedjenek, és kiemelte, hogy a református és az evangélikus lelkipászorokat

különösképpen ki kell kérdezni a keresztelés módjáról. Mária Terézia parancsában az is szerepelt, hogy az apátot szolgálatában semmiképpen sem zavarhatták, nem tartóztathatták fel, és az egyházi javakat, kegytárgyakat is be kellett mutatni a vizitátorok előtt, emellett a protestánsokat figyelmeztették, hogy úgy viselkedjenek, ahogy az egy keresztény embernek illik, és vessék alá magukat a királyi rendeleteknek. A szerkesztő megjegyzése szerint e forrást a békési egyházmegye körrendeleti jegyzőkönyvébe azért másolták be, mert a református egyháznak alapvető érdeke volt minden vallásügyi jogszabály megismerése, hiszen nem volt szabad vallásgyakorlásuk, ezért tisztában kellett lenniük a jogaikkal és a kötelességeikkel.

A kötet hatodik fejezetében szerepelnek a református egyházlátogatásokról közölt források, ezek közül érdemes megemlíteni a 249–251. oldalon szereplő, Füredi Mihály 1756–1768-as hódmezővásárhelyi egyházlátogatásáról tudósító iratot. A hódmezővásárhelyi gyülekezet omniáriumában fennmaradt bejegyzés szerint a Békési Református Egyházmegyében 1765-ben, 1766-ban és 1768-ban egyházlátogatást tartottak. Mivel az 1787 előtti időszakból nem maradt fenn egyházlátogatási jegyzőkönyv, egyedül a vásárhelyi bejegyzés adataiból következtethetünk arra, mit és hogyan vizsgáltak a vizitátorok. A fennmaradt szöveg viszont nem az egyházlátogatás jegyzőkönyve, hanem a vizitátorok és a gyülekezet vezetői előtt lefolytatott vizsgálat eredményére adott megoldási javaslatok írásos formája. Ezek szerint a canonica visitatio során ellenőrizték a tanítók jövedelmét, a templomi éneklési szokásokat, a templomi bibliaolvasást, a gyerekek rendszeres iskolába járását, a lakodalmi szokásokat. A határozatok részletességéből arra következtethetünk, hogy a templom református eredetének bizonyítására különösen nagy hangsúlyt fektettek. Megpróbálták a világiak egyházkormányzati ügyekbe történő beleszólását is korlátozni, mert előírták, hogy egyházi ügyekben csak a parókián hozhatnak határozatot, a városházán nem.

Amint az önkényesen kiemelt források és azok szerkesztői magyarázata is bizonyítja, rendkívül értékes segítséget adhat a korszak kutatóinak a kötet, hiszen minden forrásközlést a szerkesztő rövid magyarázó jegyzete vezet fel, és a forrás lelőhelyét is pontosan jelöli, így a hatalmas vállalkozás betöltheti azon funkcióját, hogy további történeti kutatásoknak adjon táptalajt a jövőben.

Döbör András

JEGYZET

- ¹ Hegyi Ádám: *A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei: 1696 – 1809 (1839)*. Debrecen, 2021.; Hegyi Ádám: *A lelkész és a gyülekezet viszonya 1802-ben Uri Sándor gyomai káplán esetének tükrében*. *Ethnographia* 127 (2016/2). 258–272.; Hegyi Ádám: „...hogya maga munkája helyett a másét mondotta el...” *A református gyülekezet plágiumvitája Hódmezővásárhelyen a XVIII. század végén*, *Fons* 21 (2014/4). 431–459.; Bod Péter, (közread.) Gudor Botond, Hegyi Ádám [et al.]: *Az erdélyi románok egyháztörténetének két könyve 1745, 1764*. Csíkszereda, 2012.; Hegyi Ádám: „...le fordította és ki is nyomtattatta... de a melybe sok árt vallott...” *Szalay Pál fordításai és a 18. századi könyvkiadás*. In: Lengyel Réka (szerk.): *Nunquam autore, semper interprete. A magyarországi fordításirodalom a 18. században*. Budapest, 2016. 255–268.; Hegyi Ádám: *Olcsai Gaál András (?-1742) hagyatéka 1717–1777*. In: *Magyar Könyvszemle* 138 (2022), 243–251.; Hegyi Ádám: *Privatmeinungen über die Reformierten aus den Städten im Südosten Ungarns in: Mathias Beer (hg.): Stadt im Wandel: Der Donau-Karpatenraum im langen 18. Jahrhundert*. Berlin, 2023, 371–384.

A. Sajti Enikő:
„Kis Bácskából süvít a szél...”
Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbségpolitika a Délvidéken 1918–1947

Kronosz Kiadó, Pécs, 2023. 400 p.

Ha magánvéleményt fogalmaznék meg – és ugyan mi más lehetne egy könyv bemutatása, mint egy személyes reflexió adott szellemi termékre –, akkor az időszak és a téma felületes ismerőjeként is el kellene ismernem, hogy a szerző korábban megjelent tanulmányaiból válogatott, tematikus tömbökbe szerkesztett kötete nem csak a magamfajta, történelmi korszak és események iránt érdeklődő személynek, hanem a történészek, illetve az események mögé „beleső” kíváncsiak számára is bőséggel szolgáltat nem csak információkat, hanem módszertani kíváncsalmaknak messzemenően eleget tevő korszerű szemléletet is.

A négy tömbbe szerkesztett tanulmánykötet első két tömbjének „vezéralakja” Várady Imre nagybecskereki ügyvéd, akinek a két világháború közötti kisebbségi léte a helyi körülményekre adott személyes válaszai, tevékenységének aprólékos bemutatása során a szerző egyszerre alkalmazza a történettudomány és a „kis történelem” értelmezésének módszerét, ami okán egy érezhetően „másmilyen” történet bontakozik ki a történészekről elvárttal szemben: a mindennapi élet vagy éppen az emlékezetkultúra ilyen típusú megragadása lehetőséget nyújt az empátia különböző mértékű gyakorlására, ami, lássuk be, belső emberi igényünk is, függetlenül az eseményektől vagy időszakoktól való távolságunkra.

Az olvasó formálódó szempontrendszerét némiképp módosítva a történész szerző a fülszövegben így foglalja össze alkotói késztetését: „A kötet annak a

Délvidéknek a históriájáról szól, amelynek lakói 1918 és 1944 között háromszor éltek át impériumváltozást. A tanulmányok jó része a mindenkori hatalmat gyakorlók gőgjéről, a »másik« demonizálásáról, közösségi emlékezetének, etnikai tudatának, tárgyi, szellemi kultúrájának elpusztításáról, egymás megalázásáról, sőt legyilkolásáról szól” – olvashatjuk, szellemi keretbe helyezve a tanulmányokat, ráerősítve azon sejtésünkre, hogy a fenti mondatok nem pusztán a könyv üzenetét fogalmazzák meg, hanem sokkal inkább egy – a vizsgált földrajzi régió esetében – napjainkban is tapasztalható, talán (a transz-generációs trauma fogalmából származtatott) jobb híján transzgenerációs többségi-kisebbségi gyakorlatnak nevezhető viszonyrendszer gyakorlatára és időn túli létezésére mutat rá.

A tanulmánykötet harmadik tömbje a megtorlás természetét mezteleníti le előttünk azzal, hogy a honvédség és a partizánhatalom brutalitását a lehetőségekhez mérten érzelemmentesen mutatja be, adatok, források, dokumentumok mentén. Ami a tömb kétségtelen erénye, az a köznapi diskurzust – ha még a téma kapcsán egyáltalán ilyenről beszélhetünk – egyébként belengő fájdalom és veszteség kétségtelen tényének háttérbe szorítása és az emberi esendőség fölé kerülés igénye. A nyers és értelmezett adatok elegendő traumát hordoznak.

A korábban már megjelent, négy tömbre osztott tanulmányok lezáró része az impériumváltozásokat megelőző vagy azokat követő eszmetörténeti előzményeket, illetve az impériumváltozások következményeit tárja fel: a szerző, amint azt megjegyzi (jóllehet e sorokat a királyi Jugoszláviára vonatkozóan olvashatjuk): „...hatalmi impulzusai hogyan hatottak a délvidéki magyarok kisebbségi stratégiájára, önszerveződésére.” Ezzel a korábbi oldalakon olvasható tanulmányok nem pusztán ideológiai keretet kapnak, de lényegében a magyar kisebbség „feje fölött” történő döntéshozatal gyakorlatának ténye is egyértelművé válik az olvasó előtt.

Összefoglalva személyes reflexióimat: a Délvidék 20. századi történelme iránt érdeklődő vagy azt kutató személy számára a „Kis Bácskából süvít a szél...” tanulmánykötet – és az ott publikált bőséges irodalomjegyzék – fontos, már-már megkehlhetetlen kiindulópontként szolgálhat az elmélyülésre, vagy egy további részterület kutatására. A témában jártas olvasó számára pedig alapvető olvasmány csakúgy, mint A. Sajti Enikő korábbi könyvei, tanulmányai.

Papp Árpád

Margittai Linda:
„Zsidókérdés” a Délvidéken 1941–1944

Kronosz Kiadó, Pécs, 2023. 499 p.

Mindig különleges öröm olyan könyvet venni a kezünkbe, amely egy doktori disszertáció elkészülésének sokéves munkáját tükrözi; egyrészt, mert meggyőződésünk, hogy sok értékes munka marad kéziratban, így nehezen tud beépülni a tudományos eredmények közé, másrészt pedig mert a történetírás mindig késésben van, nagy a lemaradás, az adósság, a pótlásokat, a továbbépítkezést pedig felgyorsítja, könnyíti minden újabb megjelent értekezés.

Gyakran használjuk a „hiánypótló” jelzőt, gyakrabban, mint kellene, hiszen nem egyszer bírálataink élet tompítva dicsérjük azt is, ami alapvetően nem sok újat hoz, de összefoglal, vagy egy-egy fontos adalékkal szolgál, tehát valamilyen értelemben csakugyan hiányt pótol. Margittai Linda könyve nem ez utóbbi kategóriába tartozik, nem csak azért, mert a délvidéki zsidóság történetével kapcsolatos restancia olyan méretű, hogy valóban minden újabb adalék hiánypótló, hanem – legalábbis számunkra – elsősorban a számtalan részletre, összefüggésekre kiterjedő figyelme miatt.

Az utódállamok zsidóságát tekintve a magyarországi történészek a legkevesebb figyelmet a jugoszláviai zsidók két világháború közötti történetének szentelték. Ebben eleinte objektív okok is közrejátszottak, mint a kilencvenes évek háborúja és az ország szétesése, de az itt élő zsidók kis létszáma is, amely 1941-ben nem haladta meg a hetvenezret, s ebből csupán alig egyharmaduk élt az ún. történelmi Délvidék (a Muravidéket, a Muraközt és a baranyai háromszöget leszámítva: a mai Vajdaság)

területén, márpedig ők számíthattak volna leginkább a történészek érdeklődésére, hiszen a jugoszláviai zsidóság egésze kultúrájában, nyelvhasználatában is – az összlakossághoz hasonlóan – igencsak heterogén volt, s kétharmada nem is tartozott soha a történelmi Magyarországhoz. Az utóbbi egy-két évtizedben öröndetesen változott a helyzet, mert elmondhatjuk, hogy egyre többen fordultak-fordulnak eme elhanyagolt terület felé, s születnek tanulmányok, forrásközlések, esetleg egy-egy könyv is.

Bár Margittai Linda területi keretként a történelmi Délvidéket jelöli meg, vizsgálódása középpontjában a bácskai zsidóság áll, a többiekkel csak érintőlegesen foglalkozik (a bánátiak sorsával kicsit részletezőbben, bár Bánátot a németek foglalták el, s felügyeletüket megtartva Szerbiához csatolták). Ezen belül is egy kiemelt évkörre összpontosít: a Bácska visszacsatolásától Magyarország német megszállásáig tartó időszakra.

Könyvének bevezetőjében külön hangsúlyozza, miért érdekes ez a területi-időbeli keret: azon eltérő területi sajátosságok miatt, amelyek érvényesek mind a trianoni, mind pedig a revíziós területgyarapításokkal más utóállamoktól visszacsatolt területeken élő zsidókkal való bánásmód tekintetében. Ilyen sajátoságként jelöli meg Magyarország délszláv politikáját is, amitől a délvidéki „zsidókérdés” „rendezése” sok szempontból elválaszthatatlan s éppen ezért eme összefüggést figyelmen kívül hagyva számunkra is értelmezhetetlen.

Emiatt kiemelnénk a második fejezet (történelmi visszatekintés a két világháború közötti időszakra) két vonulatát. A többségében magyar tudatú, kultúrájú délvidéki zsidóság komoly válaszütt előtt állt: korábbi identitását megtartani, avagy azt módosítani, esetleg váltani? A másik azokról a törekvésekről szól, amelyet az új államhatalom fejtett ki annak érdekében, hogy a zsidókat leválassza a magyarságról (nemzeti kisebbségi státusz, zsidó tanulók államnyelvű taníttatásának kényszere, cionista mozgalom jóindulatú kezelése, sőt támogatása). Az itt jelentkező, néha igen bonyolult, zsidó-magyar-szerb interakciós hatások mintegy előrevetítik a majdani magyar kormányzat délszláv politikájának, illetve zsidópolitikájának összefonódását, ami miatt ma már végleg szakítanunk kell a korábbi leegyszerűsítő általánosításokkal.

Erre fűződik fel a harmadik fejezet, amely a Délvidék egy részének katonai megszállásáról, visszacsatolásáról, a katonai igazgatás, majd a polgári közigazgatás korai időszakának represszív intézkedéseiről szól. A visszacsatolás is ténylegesen már egy katonai hadművelet részeként zajlott le (Magyarország ekkor már hadban állt), amit az itt előállt etnikai feszültségek is terheltek, másrészt a hatóságok nem kaptak világos utasításokat, hogyan járjanak el, ezért a korábbi revíziós területszerzésekhez képest sokkal kíméletlenebbek volt, „túlreagáltak” (zsidók, szerbek elleni atrocitások); a katonai igazgatás ideje alatt – fegyveres ellenállás veszélyére

hivatkozva – a kormányzat a terület pacifikálását jelölte meg elsődleges célként, de emellett zajlott le a nem honos szerbek (velük kisebb számban zsidók) kitelepítésének kísérlete, kisebb-nagyobb sikerrel, amit nem csak az etnikai homogenizációra való törekvés, hanem a szerbellenes revansizmus, illetve az antiszemitizmus is táplált; mind a katonai, mind a polgári hatóságok eleve magyarelles összetartást feltételeztek szerbek és zsidók között, s ez a vélemény, illetve a represszív szerb- és zsidóellenes intézkedések kicsúcsosodása az 1942 januárjában végrehajtott „razzia” során mutatkozott meg. Bár a zsidókat korábban érintő represszió, amely nem volt mentes az egyéni érdekből elkövetett visszaélésektől (zsarolás, megfélemlítés, fizikai bántalmazások), a zsidóság még ezt is elviselhetőnek tartotta, ha bánáti vagy az usztasa Független Horvát Államban rekedt sorstársaira gondolt, ám a razzia potenciális precedensként komoly megrendülést jelentett sokuk számára.

A további fejezetekben a szerző külön-külön tárgyalja azokat a jogfosztó intézkedéseket, amelyek a „zsidótörvények” kiterjesztésével a Délvidéken is életbe léptek. Ezek: „őrségváltás” a közalkalmazotti rétegben és a szakértelmiségi pályákon; az ipar és a kereskedelem „átállítása”; az agrárföldek és „zsidóbirtokok” kérdése. Ezeknél hangsúlyozza a fokozatosság elvének érvényesülését, különösen ott, ahol bizonyos foglalkozások, illetve ipari ágazatok elhamarkodott „árjásítása” komoly gondokat okozott volna. Mint ahogyan arra is kitér, hogy ezek a változások sok szempontból hasonlóan érintették a szerb lakosságot is.

A numerus clausus délvidéki kiterjesztése a felsőoktatásban és a középiskolákban – azon túl, hogy ellehetetlenítette a zsidó diákok továbbtanulását – szimbolikus jelentőséggel bírt, hiszen az 1920-ban történő meghozása a magyar zsidóság jogállásának megváltozását jelentette: ettől kezdve nemzeti kisebbségként kezelték, tehát máról holnapra kivetették a magyar nemzettestből.

A délvidéki zsidó munkaszolgálatosok helyzete nem sokban tért el az ország más részeiről mind a frontra, mind pedig hátországi munkára vezényeltékétől, a szerző viszont értékes összehasonlításokat végez a zsidó és nem zsidó munkaszolgálatosok sorsát illetően; utóbbiak főleg a nemzeti kisebbségek (zömmel szerbek) közül kerültek ki, akik kevésbé kegyetlen bánásmódban részesültek, s a hadszíntérre sem nagy számban küldték őket.

Margittai Linda külön fejezetet szentel a délvidéki társadalom „zsidókérdéssel” kapcsolatos viszonyának is, amelyet alapvetően a sérelmi attitűd és a revánsvágy uralt. A sorra alakuló, antiszemita és nacionalista szellemű társadalmi egyesületek tovább táplálták a magyarság többségének ama véleményét, hogy a jugoszláv érában a zsidók elárulták a magyar ügyet. Ezért aztán az egyre kilátástalanabb helyzetbe kerülő délvidéki zsidók nemigen számíthattak segítségre, csupán kivételes egyéni indíttatású emberségre; annál több példa akadt az alantas haszonszerzésből eredő visszaélésekre, alaptalan feljelentésekre. A zsidók leginkább saját magukra

számíthattak, elsősorban a hitközségi önszegélyezés intézményén keresztül a „zsidótörvények” által leginkább sújtott tagjaik megsegítésében. Ez viszont már egyfajta túlélési stratégia volt, amelyet részletesebben a következő fejezetben tárgyal a szerző, de amelyben szól a lehetséges ellenállási módokról is, aminek az egyik legmarkánsabb formája a kommunista ellenállásban való részvétel volt akár meggyőződéses kommunistaként, akár a mozgalommal szimpatizáló cionistaként vagy csupán cselekedni akaró egyénként.

A szerző által megvont demográfiai mérleg szerint a visszacsatolt Délvidék zsidó lakosság létszámcsökkenése a „zsidótörvények” fokozatos kiterjesztésének következményeként 1941 októbere és 1944 áprilisa között nem tekinthető számottevőnek, átlagosan 5–10%-nyi volt; a legdrasztikusabb természetesen Újvidéken következett be, elsősorban az 1942. januári öldöklések következtében. Még az újvidéki razzia sem volt azonban képes lélektanilag annyira megrendíteni a délvidéki zsidóságot, hogy nagyobb számban menekülésre szánja el magát, avagy szervezeten – netán fegyveresen – szembeforduljon a magyar uralommal; megtévesztette őket a magyar hatóságok zsidópolitikájának kettőssége: a szélsőségesség, illetve egyfajta jól érzékelhető visszafogottság gyakorlata, ami elsősorban gazdaságpolitikai pragmatizmusukból fakadt.

Margittai Linda szinte minden részletre kiterjedő alapos kutatómunkával, nagyfokú erudícióval látott neki a nehéz, ám hálás feladatnak, hogy az általa igen helyesen rendkívül összetettnek minősített kérdéskör összefüggésszárait szétbogozza, s utána újra összefűzve azokat, immár érthetőbb történetként elmesélje. Lenyűgöző a szakirodalmi tájékozottsága, levéltári forráskutatása, az oral history párhuzamos felhasználása. Ötszáz oldalas könyve terjedelménél fogva is tiszteletet parancsoló, szövege igencsak sűrű, mégis könnyen olvasható és érthető nyelvezettel írott, méltán számíthat tehát nem csak a történészek, hanem minden téma iránt érdeklődő figyelmére. Magasra tette a lécet ön maga elé is, kíváncsian várjuk tehát következő kötetét.

Pejin Attila

Felelős Kiadó: Délvidék Kutató Központ Alapítvány, Szeged

Lapengedély száma: CE/2237-3/2013.

ISSN 2416-223X

Felelős kiadó: az alapítvány elnöke

Technikai szerkesztés és nyomás:

Innovariant Kft., Algyő

Megjelent 500 példányban.